**अमेध्य** न० मेध्यं पवित्रं न०त०। पुरीषे । पवित्रभिन्ने त्रि० ।

**अमोघ** त्रि० मोघो निष्फलः न०त०। सफले,अव्यर्थे च। नद-भेदे पु० । पटोललतायां, हरितक्यां विड़ङ्गे च स्त्री० ।

**अम्ब** गतौ भ्वादि० पर०सक०सेट् । अम्बति आम्बीत् ।

**अम्बक** न०अम्बति शीघ्रं नवत्वस्थानपर्यन्तं गच्छति अम्ब-ण्वुल्। नेत्रे । अम्ब्यते स्नेहेनोपगम्यते घञ् स्वार्थे क । पितरि ।

**अम्बर** न० अबि शब्दे घञ् अम्बः शब्दस्तं रा त धत्ते अम्ब+रा-क । शब्दाश्रये आकाशे, मर्म्मरशब्दयुक्ते वस्त्रे, स्वनाम ख्याते गन्धद्रव्ये, अभ्रकधातौ च ।

**अम्बरि(री)ष** न० अम्ब्यते पच्यतेऽत्र अम्ब-अरिष नि० वा दीर्घः । भाजनाखोला इति ख्याते भर्ज्जनपात्रे । अम्ब रीषमपि । दीर्घयुक्तस्तु विष्णौ,शिवे,भास्करे,बालके,आम्रा तकवृक्षे, नरकभेदे, अनुतापे, सूर्य्यवंश्यनृपभेदे च पु० ।

**अम्बष्ट** पु० अम्बाय चिकित्सकशब्दाय तत्प्रख्यापनार्थं तिष्ठते-ऽभिप्रेति स्था क षत्वम् । चिकित्सके,विप्रात् वैश्यकन्यायां जाते सङ्कीर्णवर्णे, देशभेदे,हस्तिपके च । यूथिकाया स्त्री० स्वार्थे के ह्रस्वे अत इत्वे अम्बष्ठिकाप्यत्रैव वामनहाटीति प्रसिद्धायां ब्राह्मीलतायाञ्च ।

**अम्बष्ठकी** स्त्री०अम्बष्ठं कायति आदानार्थमाह्वयति कै-क गौरा० ङीष् । (पलाशडु) इति ख्यातायां लतायां पाठायाञ्च ।

**अम्बा** स्त्री० अम्ब्यते स्नेहेनोपगम्यते अम्ब-कर्म्मणि घञ् । मातरि, नाट्योक्तावपि तत्रैव, अम्बष्ठालतायां, काशीराज-कन्यायाञ्च ।

**अम्बाला** स्त्री० अम्बेति शब्दं लाति धत्ते ला-क । मातरि ।

**अम्बालिका** स्त्री० अम्बालैव स्वार्थे के ह्रस्वे अत इत्त्वम् । मातरि, पाण्डुराजमातरि च ।

**अम्बिका** स्त्री० अम्बैव स्वार्थे के ह्रस्वे अत इत्वम् । मातरि, धृतराष्ट्रराजमातरि, जगदुत्पादकत्वात् दुर्गायाम्, अम्बष्ठा लतायाम् कट्कीति ख्यातायां लतायाञ्च । [स्त्री० ।

**अम्बु** न० अबि शब्दे -उ । जले । राम्ना इति ख्यातायां लतायां

**अम्बुकण्ठक** पु० अम्बुनः कण्ठकमिव । कुम्भीरे,शृङ्गाटके च ।

**अम्बुकिरात** पु० अम्बुनि किरात इव हिंस्रः । कुम्भीरे ।

**अम्बुकीश** पु०अम्बुनि कीशः वानर इव । शुशक इति ख्याते शिशुमारे जलजन्तुभेदे ।

**अम्बुचामर** न० अम्बुनि चामरमिव । शैवले ।

**अम्बुज** न० अम्बुनि जायते । पद्मे । चन्द्रे हिजल् इति ख्याते वृक्षे च पु० । शङ्खे पु०न० ।

**अम्बुद** पु० अम्बु ददाति दा-क । मेघे, मुस्तके च ।

**अम्बुधि** पु० अम्बूनि धीयन्तेऽत्र धा-आधारे कि । समुद्रे ।

**अम्बुवाची** स्त्री० "यस्मिन् वारे सहस्रांशुर्यत्कालं मिथुनं व्रजेत् । अम्बुवाची भवेत्तस्मिन् पुनस्तत्कालवारयोरिति" ज्योतिषोक्तेः "रजोयुक् चाम्बुवाची स्यादि"ति कानेष सूर्य्याक्रान्तार्द्रानक्षत्रप्रथमचरणे जातरजस्कायां भूमौ ।

**अम्बुधिस्रवा** स्त्री० अम्बु धरिव स्रवति स्रु-अच् । घृतान्त-र्वङ्गाकायां घृतकुमार्य्याम् ।

**अम्बुपत्रा** स्त्री० अम्बूनि पत्रे यस्याः । उच्चटावृक्षे ।

**अम्बुप्रसाद** पु० अम्बूनि प्रसीदन्त्यनेन प्र+सद-घञ् । निर्म्म-लीति प्रसिद्धे कतकवृक्षे । [च ।

**अम्बुभृत्** पु० अम्बूनि बिभर्त्ति भृञ्-क्विप् । मेघे समुद्रे मुस्तके

**अम्बुमात्रज** पु० अम्बुमात्रे जलमात्रे जायते जन-ड । शामुक इति ख्याते शम्बूके । [श्विन्यां स्त्री० ।

**अम्बुरुह** न०अम्बुनि रोहति जायते रुह-क । पद्मे । स्थलप-

**अम्बुवासिनी** स्त्री० अम्बुनि जलप्रधाने वसति वस-णिनि । पाटलावृक्षे । [मुस्तके च ।

**अम्बुवाह** पु० अम्बूनि वहति वह-अण् । मेघे, तन्नामनामके

**अम्बुवाहिनी** स्त्री० अम्बून्न वाहयति नौकातः बहिरपसा-रयति वह+णिच्-णिनि । काष्ठादिरचिते नौकाजल-सेचनीपात्रे ।

**अम्बुवेतस** पु० अम्बुजातोवेतसः शाक०त० । जलवेतसे ।

**अम्बुशिरीषिका** स्त्री०अल्पः शिरीषः अल्पार्थे के स्त्रीत्वम् । जलशिरीषे । [इति ख्यातायां जलौकायाम् ।

**अम्बुसर्पिणी** स्त्री०अम्बुनि सर्पति सृप-णिनि ७त० । (जोंक)

**अम्बूकृत** त्रि०अनम्बु अम्बु कृतं अम्बु श्लेष्मात्मकाम्बु उप-चारात्तद्युक्तं ततः च्वि-कृ-क्त । निष्ठीवनयुक्ते वचसि ।

**अम्भस्** न० अभि-शब्देऽसुन् । जले, बालानामौषधौ च ।

**अम्भःसार** न० अम्भसः सारः वा शरीति वा विसर्गः । मुक्ता-याम् । सत्वे अम्भस्सारमपि ।

**अम्भोज** न०अम्भसि जायते जन-ड ७त० । पद्मे । चन्द्रे पु० । शङ्खे पु०न० । जलजातमात्रे त्रि० । [पद्मसमूहे ।

**अम्भोजख(ष)ण्ड** न० अम्भोजानां समूहः अम्भोज+ख(ष)ण्ड

**अम्भोजयोनि** पु० अम्भोजः हरिनाभिपद्मं योनिः उत्पत्ति-स्थानं यस्य । विधातरि ।

**अम्भोजिनी** स्त्री० अम्भोज+समूहार्थे, तद्वति देशे वा इनि । पद्मसमूहे, पद्मयुक्तदेशे लतारूपे च ।

**अम्भोद** पु० अम्भो ददाति दा-क । मेघे, मुस्तके च । जल-दानकर्त्तरि त्रि० ।

अम्भोधर पु॰ अम्भो धरति धृञ-धारणे अच्। मेघे। समुद्रे, मुस्तके च।

अम्भोधि पु॰ अम्भांसि धीयन्ते यत्र धा-आधारे कि। समुद्रे।

अम्भोनिधिः पु॰ अम्भांसि निधीयन्तेऽत्र नि+धा-कि। समुद्रे

अम्भोराशि पु॰ अम्भसां राशिरिव एकत्रोपचितत्वात्। समुद्रे

अम्भोरुह न॰ अम्भसि रोहति रुह-क। पद्मे।

अम्मय त्रि॰ अपां विकारः अप्+मयट्। जलविकारे फेनादौ।

अम्र पु॰ अमति सौरभेण दूरं गच्छति अम-रन्। आम्रवृक्षे। फलपत्रादौ न॰। एवं प्रायः सर्व्वत्र वृक्षवाचके।

अम्रात पु॰ अम्लं रसं सर्व्वत्र पत्रपुष्पादौ अतति व्याप्नोति अत-अण् रस्य वा लत्वम्। (आमड़ा) अम्रातकवृक्षे स्वार्थे के अम्रातकोऽपि। वा रत्वाभावे अम्लातः। के। अम्लातकश्च।

अम्ल न॰ अम-क्त। (घोल) तक्रे। (टक) रसे पु॰। तद्वति त्रि॰।

अम्लक पु॰ अल्पोऽम्लः अल्पार्थे क। (मान्दार) नकुचवृक्षे।

अम्लकेशर पु॰ अम्लः केशरोऽस्य। वीजपूरे।

अम्लचूड़ पु॰ अम्ला चूड़ा शिखाऽस्य। अम्लशाके।

अम्लजम्बीर पु॰ अम्लो जम्बीरः। (गोंड़ानेवु) जम्बीरवृक्षे।

अम्लनायक पु॰ अम्लं रसं नयति नी-ण्वुल्। अम्लवेतसे।

अम्लनिशा स्त्री॰ अम्लरसे निःशेषेण शेते शीङ्-ड। शठीवृक्षे

अम्लपत्र पु॰ अम्लं पत्रं यस्य। अश्मन्तकवृक्षे।

अम्लपत्री स्त्री॰ अम्लं पत्रं यस्याः। पलाशीलतायाम्।

अम्लपनस पु॰ अम्लः पनसः कर्म्म॰। (मान्दार) नकुचवृक्षे।

अम्लफल पु॰ अम्लं फलं यस्य। तेतुल इतिख्याते वृक्षाम्ले।

अम्लभेदन पु॰ अम्लार्थं भिद्यतेऽसौ कर्म्मणि ल्युट्। अम्लवेतसे

अम्लरुहा स्त्री॰ अम्लाय रोहति रुह-क। मालवजनागवल्ल्याम्

अम्ललोनि(णि)का स्त्री॰ अम्लं रसं लाति म्लाति अम्ललः तमूनयति अत्युग्राम्लत्वात् हीनयति ऊन-ण्वुल् वा णत्वम्। आमरुल इति ख्याते लताभेदे।

अम्लवती स्त्री॰ अम्लो रसो विद्यतेऽस्याः अम्ल+मतुप् वत्वम् अटरालु इति ख्याते लताभेदे।

अम्लवन्ध्या स्त्री॰ बन्ध-कर्म्मणि ण्यत्। अम्लसंबद्धे, कन्दभेदे।

अम्लवाटिका स्त्री॰ अम्लस्य रसस्य वाटिका स्थानमिव। नागवल्लीभेदे। [पालङ्ग इति ख्याते चुक्रे।

अम्लवास्तुक पु॰ अम्लरसान्वितो वास्तूकः शाकभेदः। चुक-

अम्लवीज न॰ अम्लस्य वीजं कारणम्। (तेंतुल) वृक्षाम्ले।

अम्लवृक्ष न॰ अम्लस्य रसस्य वृक्षद्रवाधारः। (तेंतुल) वृक्षाम्ले।

अम्लवेतस पु॰ अम्लो वेतस इव नम्रश्च। चुका इति ख्याते चुक्रे।

अम्लशाक पु॰ अम्लः शाको यस्य। चुका इतिख्याते चुक्रे।

अम्लसार पु॰ अम्लो रस एव सारः प्रधानं यस्य चुक्रे निम्बुके, हिन्ताले च। काञ्जिके न॰। [इति ख्याते वृक्षे।

अम्लहरिद्रा स्त्री॰ अम्लरसान्विता हरिद्रा। आमहरिद्रा

अम्ला स्त्री॰ अम्लो विद्यतेऽस्या अर्श आद्यच्। तिन्तिड्याम्।

अम्लाङ्कुश पु॰ अम्लम् अङ्कुशाकारमग्रं यस्य। चुक्रे।

अम्लादन पु॰ अद्यते अद-कर्म्मणि ल्युट् कर्म्म॰। कुरण्टक वृक्षे। [वृक्षे। म्लानभिन्ने त्रि॰।

अम्लान पु॰ म्लै-क्त न॰ त॰। आमला इति ख्याते महासहा

अम्लिका स्त्री॰ अम्लैव स्वार्थे क। तिन्तिड्याम्। अत्राम्लीकेत्यपि

अय गतौ भ्वा॰ आत्म॰ सक॰ सेट्। अयते आयिष्ट।

अय पु॰ एति सुखमनेन इण्-करणे अच्। प्राक्तने शुभकर्म्मणि, शुभदायके दैवे विधाने च। [नरकभेदे। अयस्पानमप्यत्र।

अयःपान न॰ अयः द्रवीभूतं तप्तलौहं पीयतेऽत्र ल्युट्।

अयःशूल न॰ अय इव शूलम् उपतापकम्। तीव्रे उपतापे, लौहलताख्यभेदे च, अयश्शूलमप्यत्र। [माघे पु॰।

अयज्ञिय त्रि॰ यज्ञाय साधुर्न भवति यज्ञ+यत्। यज्ञानर्हे।

अयन न॰ अय-भावे ल्युट्। गतौ, दक्षिणत उत्तरस्याम्, उत्तरतश्च दक्षिणस्यां सूर्य्यस्य गतौ, तथाहि द्वादशराश्यात्मकस्य राशिचक्रस्यार्द्धं मकरावधि मिथुनपर्य्यन्तं राशिषट्कं क्रमेण उत्तरावनतं तत्र स्थितोऽर्कः स्वगत्या प्राचीं गच्छन्नपि किञ्चित् किञ्चित्तिर्य्यग्गत्या उत्तरामभिक्रामति ततः कर्कटावधि धनुःपर्य्यन्तं राशिषट्कं क्रमेण दक्षिणावनतं तत्र स्थितोऽर्कः प्राग्वत् दक्षिणामेवाभिक्रामति सेयं गतिरयनशब्देन ज्योतिषे व्यवह्रियते एवञ्च सौरैः षड्भिर्मासैरेकमयनमित्यपि तत्र प्रसिद्धम्। "अयनविष्णुपदी षड़शीतय" इतित्युक्तेरयनाख्यसंक्रान्तौ, सा हि पारिभाषिकायनशब्दवाच्या। नभोमण्डले प्रवहानिलेन पश्चाद्गत्या वंभ्रम्यमाणस्य राशिचक्रस्य निराधारतया दोलायमानत्वेन सप्तविंशांशपर्य्यन्तं प्राक्, पश्चाच्च या गतिर्भवति तत्रापि, तद्धि अष्टमासाधिक ६६।८ षट्षष्टिवर्षैरेकैकमंशमतीत्य प्राक्, पश्चाद्वा चलतीति १८०० अष्टादशशतवर्षैः सप्तविंशांश पर्य्यन्तं प्राक् गत्वा पुनः पश्चात् पश्चाद्गत्वा च प्रागवलम्बते। यदा चैवं राशिचक्रं प्राक् गच्छति तदा राशिचक्रनिर्द्दिष्टमेषादिस्थानात् उक्तकालभेदेनैकैकांशातिक्रमेण क्रमशः प्राचि, प्राक्तरे, प्राक्तमे वा स्थाने रव्यादिग्रहाणां प्रभापुञ्जसञ्चारः, यदा तु पश्चादवलम्बते तदा निर्दिष्टमेषादिस्थानात् तथैव परे, परतरे, परतमे, च स्थाने ग्रहाणां प्रभासञ्चार इति भेदः। इदानीञ्च पश्चिमगयनं ततः पश्चादेव ग्रहप्रभा-

ञ्चारः। तथाच ज्योतिषोक्तगणितरीत्या मेषादितः पश्चादेकविंशांशे मीनादीनवमांशे एवेदानीं विषुवादिसंक्रान्तिर्भवति एवं विष्णुपद्यादीनामपि तत्तदंश एव ग्रहप्रभासञ्चारः। अयनांशायनानुसारेण ग्रहप्रभासञ्चारस्वीकारः दिनमानविशेषस्य लग्नपरिमाणस्य, छायापदविशेषस्य, च बोधार्थमिति सिद्धान्ते प्रसिद्धम्। करणे ल्युट्। उक्तायनज्ञानसाधने शास्त्रे, "ज्योतिषामयनञ्चैवेति" सैन्यनिवेशविशेषरूपव्यूहप्रवेशमार्गे च "अयनेषु च सर्व्वेषु यथाभागमवस्थिता" इति गीता। आधारे ल्युट्। पथि, गृहे, आश्रये, स्थाने, "ता यदस्यायनं पूर्व्वमिति" मनुः। प्रागुक्तराशिचक्रस्य अंशरूपे गतिस्थानविशेषे च "तत्काले सायनार्कस्येति" नीलकण्ठः।

**अयनसंक्रान्ति** स्त्री॰ अयनेन राशिचक्रस्य पश्चात्, प्राग्वा-गत्या कृता संक्रान्तिर्ग्रहाणां प्रभापुञ्जस्य सञ्चारः सम्+क्रम-क्तिन्। चलसंक्रान्तौ, मेषादिभिर्द्वादशसु स्थानेषु विभक्तस्य राशिचक्रस्य प्राक्, पश्चाद्वा दोलायमानतया निर्दिष्टमेषादिस्थानात् पश्चात् पूर्व्वं वा ग्रहप्रभापुञ्जसंचारः आक्रान्तराशिं विहाय राश्यन्तरे गमनं चलसंक्रान्तिः अनियतस्थानतया चलत्वात्। निर्दिष्टराशिस्थानेषु ग्रहाणां मण्डलसञ्चारः अचलसंक्रान्तिः राशिसंक्रान्तिरिति चोच्यते नियतमेकस्थाने एव जायमानत्वादचलत्वम्। अनयैव संक्रान्त्या यथा मासादिव्यवहारे न दोषः चलसंक्रान्त्या तु बहवो दोषास्तथा बृहदभिधाने वक्ष्यते।

**अयस्** न॰ इण-असुन्। लौहे, तद्धि स्थावरमप्ययस्कान्तसान्निध्यात् चलति।

**अयस्कान्तः** पु॰ अयसां मध्ये कान्तः रमणीयः कस्कादित्वात् सत्वम्। कान्तिलौह इति ख्याते लौहभेदे। ६त॰। सन्निधिमात्रेण लौहाकर्षके चुम्बक इति ख्याते प्रस्तरभेदे च।

**अयस्कार** पु॰ अयस्-कृ-अण् उप॰स॰। लौहकारे।

**अयाचित** न॰ याच-क्त न॰त॰। अमृताख्यवृत्तौ "अमृतं स्यादयाचित"मिति मनुः। अप्रार्थिते त्रि॰।

**अयि** अव्य॰ इण्-इन्। प्रश्ने, अनुनये, संबोधने, अनुरागे च

**अयुक्छद** पु॰ अयुजः सप्तसप्त छदा अस्य। वृत्तौ संख्याया वीप्सार्थत्वम् (छातिम) इतिख्याते सप्तपर्णवृक्षे।

**अयुक्त** त्रि॰ न+युज-क्त। विषयासक्ततया कर्त्तव्येष्वनवहिते, अनुचिते, आपन्ने च।

**अयुग्म** न॰ न युग्मात्मकम्। विजोड़ इति ख्याते विषमे।

**अयुग्मच्छद** पु॰ अयुग्मानि सप्त सप्त छदा अस्य। सप्तपर्णवृक्षे तस्य हि प्रत्येकपल्लवे सप्त सप्त पर्णानि विद्यन्ते।

**अयुत** त्रि॰ यु-क्त न॰त॰। असंयुक्ते। दशसहस्रसंख्यायां न॰।

**अये** अव्य॰ इण्-एच्। कोपे, विषादे, संभ्रमे, स्मृतौ, संबुद्धौ च

**अयोग** पु॰ युज-घञ् न॰त॰। योगाभावे, कुयोगे, वियोगे च। न॰ब॰। विधुरे, कूटे, कठिनोद्यमे च।

**अयोगवः** पु॰ अय इव कठिना गौर्वाणी यस्य नि॰ अच्। शूद्रात् वैश्यायां जाते प्रतिलोमजे सङ्कीर्णवर्णे।

**अयोगवाह** पु॰ अक्षरसंमाम्नायसूत्रेषु अइउण् इत्यादिषु चतुर्दशसु नास्ति योगः पाठादिरूपः संबन्धो येषां ते तथापि वाहयन्ति षत्वणत्वादिकार्य्यादिकं निष्पादयन्ति वाहेः अच् कर्म्म॰। अनुस्वारविसर्गादिषु, "अनुस्वारो विसर्गश्च+क ⨯पौ चैव पराश्रितौ। अयोगवाहा विज्ञेया इति शिक्षाकृदुपदिष्टेषु।

**अयोगुल** पु॰ गुलः गोलाकारः अयसा निर्म्मितोगुलः। गोलीति ख्याते लौहगुटिकायाम्। [हलात्।

**अयोऽग्र** न॰ अयोऽग्रे मुखे यस्य। मुषले तस्य मुखे लौहव-

**अयोघन** पु॰ अयांसि हन्यन्तेऽनेन हन-अप् घनादेशश्च नि॰। हातुड़ीति ख्याते लौहमुद्गरे।

**अयोध्या** स्त्री॰ युध ण्यत् न॰त॰। सरयूतीरे स्वनामख्यातायां नगर्य्याम्। योधनानर्हे त्रि॰।

**अयोनिज** पु॰ योनौ उपचारात् मातरि न जायते। परमेश्वरे। सीतायां स्त्री॰। [मले।

**अयोमल** न॰ अयसो मलइव। लौहगूथ इति ख्याते लौह-

**अर** न॰ ऋ-अच्। चक्रस्य नाभिनेम्योर्मध्यस्थे काष्ठे, शीघ्रे च शीघ्रतादिगुणवति त्रि॰। स्वार्थे के। शैवाले। पर्पटे प्रापडीति ख्याते पु॰।

**अरघट्ट(क)** पु॰ अरं शीघ्रं घट्यते चाल्यतेऽसौ। महाकूपे, तदुपरिनिबद्धजलोत्तोलनकाष्ठे च। स्वार्थे क। तत्रैव

**अरजस्** त्रि॰ रन्ज असुन् नलोपः न॰त॰। रजोगुणकार्य्यकामक्रोधादिशून्ये। अनार्त्तवायां नग्निकायां स्त्री॰।

**अरणि** पु॰ऋ-अणि। सूर्य्ये, गणियारीति ख्याते वृक्षे। ऋच्छति प्रापयत्यग्निम्। अग्निमन्थनकाष्ठे द्वि॰। स्त्रियां ङीप्।

**अरणिक** पु॰ अरणये अग्निमन्थनकाष्ठाय साधु क। अग्निमन्थनकाष्ठसाधने अग्निमन्थवृक्षे। [वृक्षे पु॰।

**अरण्य** पु॰ अर्य्यते शेषे वयस्यत्र ऋ-अन्य। वने, कट्फल-

**अरण्यकदली** स्त्री॰ अरण्यस्यैव कदली। गिरिकदल्यां तस्याः ग्रामादावनुत्पत्तेः। [ख्यातायां वनकार्पास्याम्।

**अरण्यकार्पासी** स्त्री॰ अरण्यस्यैव कार्पासी। वनकापास इति

**अरण्यकुलत्थिका** स्त्री० अरण्यस्य कुलथिका स्वल्पकुलत्था। वनकुल्थीति ख्यातायां कुलत्थिकायाम्।

**अरण्यकुसुम्भ** पु० ६त० वनकुसुम्भे।

**अरण्यचटक** पु० ६त० वनचटके।

**अरण्यजार्द्रक** न० अरण्ये जायते जन+ड कर्म्म०। वन आदा इति ख्याते वनार्द्रके।

**अरण्यजीर** पु० ६त० वनजीरके।

**अरण्यधान्य** न० ६त० नीवारादौ वनधान्ये।

**अरण्यमक्षिका** स्त्री० ६त०। डाश इति ख्याते दंशे।

**अरण्यमुद्ग** पु० ६त०। वनमुद्गे।

**अरण्यवायस** पु० ६त०। दांड़काक इति ख्याते द्रोणकाके।

**अरण्यवास्तूक** पु० ६त०। वनवेतो इतिख्याते वनवास्तूकशाके।

**अरण्यशूरण** पु० शा०त०। वनभवे ओल इति ख्याते वनशूरणे

**अरण्यश्वा** पु० अरण्ये श्वेव हिंस्रः। वृके।

**अरण्यषष्ठी** पु० अरण्याय गन्तुं षष्ठी। ज्यैष्ठशुक्लषष्ठ्याम्। "ज्यैष्ठे मासि सिते पक्षे षष्ठी यारण्यसंज्ञिता। व्यजनैक-करास्तस्यामटन्ति विपिने स्त्रियः" इति स्मृतिः।

**अरण्यानी** स्त्री० महदरण्य नि०ङीष् आनुक् च। महारण्ये।

**अरति** पु० ऋ-अति। क्रोधे। रम-क्तिन् न०त०। अनवस्थित-चित्ततायाम्, रागाभावे, रतिविरहे, उद्वेगे, "स्वाभीष्टवस्त्व-लाभेन चेतसो यानवस्थितिः अरतिः से'त्येवं रूपे इष्टवि-योगान्मनसोव्याकुलीभावे च स्त्री०। न०ब०। रागहीने त्रि०

**अरत्नि** पु० ऋ-कत्नि रत्निः बद्धमुष्टिकरः स नास्ति यत्र। विस्तृतकनिष्ठे बद्धमुष्टिहस्ते, तत्परिमाणे, कफोणौ च।

**अरम्** अव्य० अल-अम् वा लस्य रत्वम्। वक्ष्यमाणेऽल-मर्थे शीघ्रतायाञ्च।

**अरर** त्रि० ऋ-अरच्। कवाटे, अपिधाने च।

**अररे** अव्य० अरं शीघ्रं राति रा-डे। शीघ्रं प्रत्युत्तर लाभेच्छया कृते अतिव्यग्रतया संबोधने।

**अरणु(लु)** पु० ऋ-अनु वा णत्वम्: (शोना) श्योनाकवृक्षे।

**अरविन्द** न० अराणि चक्राङ्गाणीव दलानि विन्दते विन्द+श। पद्मे

**अराति** पु० न राति ददाति सुखं न+रा-क्तिच्। शत्रौ।

**अराल** पु० ऋ-क्विप् अर् अरमालाति आ+ला-क। सर्ज्जरसे मत्तहस्तिनि। कुटिले त्रि०। वेश्यायां स्त्री०।

**अरि** पु० ऋ-इ। शत्रौ रथाङ्गे, चक्रे, विट्खदिरे, कामक्रो-धादिषु षट्सु, तत्संख्यासाम्यात् षट्संख्यायां, ज्योति-षप्रसिद्धे लग्नावधिके षष्ठस्थाने च। [नकाष्ठे।

**अरित्र** न० ऋच्छत्यनेन ऋ-इत्र। हालि इति ख्याते नौकाचाल

**अरिमर्द** पु० अरिं रोगरूपं शत्रुं मृद्नाति मृद-अच्। कासमर्द्दवृक्षे

**अरिमेद** पु० अरेर्विट्खदिरस्येव मेदः सारः स्यन्दोऽस्य। (गुइयाबाबला) वृक्षभेदे। आररिव मेद्यति रूक्षत्वात् अल्पं स्निह्यति मिद-अच्। विट्खदिरे।

**अरिषड़ष्टक** न० षट् च अष्टौ च द्व० ततः परिमाणार्थे क षडष्ट कम् अरिस्वामिकं षडष्टकं शाक त०। विवाहे वर्ज्जनीये योगविशेषे, तथाहि दम्पत्योः परस्परराशमेक्षया परस्परस्य राशेः षष्ठत्वे अष्टमत्वे वा अशुभं, तयोः राश्योर्मित्र-स्वामिकत्वे पुनर्न दोषः शत्रुस्वामिकत्वेऽतीव दोषः

**अरिषड्वर्ग** पु० षण्णां वर्गः समुदायः षड्वर्गः अरीणां कामक्रोधलोभमोहमदमात्सर्य्यरूपाणामन्तःशत्रूणां षड्वर्गः देवीभागवतवत् विष्णुभागवतवच्च गमकतया समासः। कामादिषु षट्स्वान्तरेषु शत्रुषु।

**अरिष्ट** पु० रिष-क्त। न० ब०। निपुणे, निम्बे, वृषभासुरे, अचलभेदे, काके, कङ्कपक्षिणि, रीठा इति ख्याते फेनिल वृक्षे च। अशुभे, मरणचिह्ने तक्रे, चञ्चुजले, सूतिकागारे, मद्ये च न०। प्रा०ब०। शुभे। स्वार्थे के। निम्बे, फेनिले वृक्षे च पु०।

**अरिष्टताति** पु० अरिष्ट+तातिल्। शुभाशंसने। शुभङ्करे त्रि०

**अरिष्टसूदन** पु० अरिष्टमसुरं सूदयति सूद+ल्यु। विष्णौ। अशुभनाशके त्रि०। [सम्पादके रोगभेदे।

**अरुचि** पु० न रुचिर्यत्र। सत्यप्यभिलाषे भोजनायोग्यता

**अरुज** पु० न रुजति रुज-क। सोंदाल इति ख्याते वृक्षे।

**अरुण** पु० ऋ-उनन्। सूर्ये, सूर्यसारथौ, गुड़े, सन्ध्यारागे, निःशब्दे, दानवभेदे कुष्ठभेदे, पुन्नागवृक्षे च अव्यक्तरागे च। कृष्णमिश्रितरक्ते वर्णे पु० तद्वति त्रि०। कुङ्कुमे, सिन्दूरे च न०। मञ्जिष्ठायां श्यामाकायाम्, अतिविषायां नदीभेदे कदम्बपुष्पायाञ्च स्त्री०।

**अरुणलोचन** पु० अरुणे रक्ते लोचने यस्य। पारावतपक्षिणि

**अरुणसारथि** पु० अरुणः सारथिर्यस्य। सूर्ये,।

**अरुणानुज** पु० ६त०। गरुड़े। अरुणावरजत्वात्तैव।

**अरुणोदक** न० अरुणमुदकं यस्य। सरोवरभेदे।

**अरुणोदय** पु० अरुणस्यार्कस्य तत्किरणस्योदयो यत्र। "चतस्रो घटिकाः प्रातररुणोदय उच्यते" इत्युक्ते सूर्योदयात् प्राचि काले

**अरुणोदा** स्त्री० अरुणमुदकं यस्याः उदकस्योदः। मन्दराद्रि शिखरात् भूमौ पतन्त्यां नद्याम्।

**अरुणोपल** पु० अरुण उपलः। चुनीति ख्याते पद्मरागे।

**अरुन्तुद** त्रि० अरूंषि मर्म्माणि तुदति तुद-खश् मुम् च।

मर्म्मपीडके, हृदयग्रन्थिरूपमर्म्मस्थानस्य र्गकारके च ।

अरुन्धती स्त्री० अव्युत्पन्नः । वशिष्ठपत्न्याम् ।

अरुष्क पु० अरुर्म्मर्म्मस्थानं कायति पीडयति कै-क । स्पर्शमात्रेण व्रणकारके भल्लातकवृक्षे ।

अरुष्कर पु० अरुर्व्रणं करोति अरुस्+कृ+अच् । भल्लातकवृक्षे । व्रणकारिणि त्रि० ।

अरुस् पु० ऋ-उसि । अर्के, रक्तखदिरे च । मर्म्मणि न० । व्रणे, क्षते च पु० न० ।

अरूहा स्त्री० न किञ्चिन्मूलमाश्रित्य रोहति आकाश एव रोहति । रुह+क । भूम्यामलक्याम् ।

अरे अव्य० ऋ-ए । रोषाह्वाने, नीचसंबोधने, अपकृतौ, असूयायाञ्च ।

अरेऽरे अव्य० अरे+वीप्सायां द्विरुक्तिः । नीचसंबोधनादौ ।

अरोक त्रि रुच-दीप्तौ घञ् रोकश्छिद्रं दीप्तिश्च । न०ब० । छिद्रशून्ये, दीप्तिशून्ये च । [कत् त ।

अर्क तापे, स्तुतौ च चुरा०उभ०सक०सेट् । अर्कयति ते आर्चि-

अर्क पु० अर्च-कर्म्मणि घञ् कुत्वम् । सूर्य्ये, इन्द्रे, ताम्रे, स्फटिके, विष्णौ, पण्डिते, आकन्द इति ख्याते वृक्षे, आरक इति ख्याते काथविशेषे च ।

अर्ककान्ता पु० अर्कोऽर्ककिरणः कान्तोऽनुकूलो यस्याः कम-क्त । हुड्हुडिया इति ख्याते वृक्षे । ६त० । सूर्य्यप्रियायाम्

अर्कचन्दन पु० अर्कस्य प्रियश्चन्दनः शाक०त० । रक्तचन्दने ।

अर्कतनय पु० ६त० । सुग्रीवे, कर्णे, यमे, शनौ, वैवस्वतमनौ च । यमुनायां स्त्री० । द्विवचनान्तः । अश्विनीकुमारयोः पु० ।

अर्कपत्र पु० अर्कः सूर्य्य इव तीक्ष्णं पत्रं यस्य । अर्कवृक्षे । अर्कपर्णोऽप्यत्र । ६त० । अर्कवृक्षस्य पत्रे न० ।

अर्कपादप पु० अर्कः अर्कवृक्ष इव तीक्ष्णः पादपः । निम्बे ।

अर्कपुष्पी स्त्री० अर्कस्यार्कवृक्षस्य पुष्पमिव पुष्पमस्याः । कुटुम्बिनीवृक्षे । [सूर्य्यप्रियायां, छायायाञ्च ।

अर्कप्रिया स्त्री० अर्कं प्रीणाति प्री-क० । जवायाम् । ६त० ।

अर्कबन्धु पु० अर्कस्य बन्धुरिव । गौतमे सूर्य्यवंश्ये बौद्धे ।

अर्कभक्ता स्त्री० अर्कस्य भक्ता तत्किरणसंपर्के एव तस्याः सौन्दर्य्यम् हुड्हुड़िया इति ख्यातायां लतायाम् ।

अर्कमूला पु० अर्क इव सर्पाणां दुष्प्रसहं मूलं यस्याः । ईश्वरमूल इति ख्यातायां लतायाम् ।

अर्कवल्लभ पु० अर्कस्य वल्लभः समानवर्ण पुष्पत्वात् । रक्तपुष्पत्वेन अर्कप्रियपुष्पे बन्धूकवृक्षे ।

अर्कव्रत पु० अर्कस्याराधनार्थं व्रतम् । माघशुक्लसप्तम्यादौ कर्त्तव्ये अर्काराधनार्थे व्रते । अर्कस्येव व्रतं नियमः "सहस्रगुणमुत्स्रष्टुमादत्ते हि रसान् रवि"रित्युक्ते र्यथा रविणा लोकहितार्थं रसस्य ग्रहणमेवं प्रजापालनार्थमेव राज्ञा प्रजाभ्यो यत् करस्य ग्रहणं तादृशे "अष्टौ मासान् यथादित्यस्तोयं हरति रश्मिभिः । तथा हरेत् करं राष्ट्रान्नित्यमर्कव्रतं हि तदिति" मनूक्ते व्रते च ।

अर्काश्मन् पु० अर्कस्य अनुगतः, अश्मा । सूर्य्यकान्तमणौ. स हि सूर्य्यरश्मिसंपर्कादुज्ज्वलति ततस्तस्यार्कसम्बन्धित्वम् ।

अर्कोपल पु० अर्कस्यानुगत उपलः । सूर्य्यकान्तमणौ ।

अर्गल स्त्री० न० अर्ज्ज-कलच् कुत्वम् । कपाटमध्यस्थे रोधके काष्ठादिदण्डे, सप्तशतीस्तोत्रस्यादौ पाठ्ये स्तोत्रविशेषे च "अर्गलं कीलकं चादौ पठित्वा कवचं पठेत् । जपेत् सप्तशतीं पश्चादित्युक्तेः । कल्लोले, कपाटे च न० । क्षुद्रार्गले स्त्री० गौरा० ङीष् अर्गली, स्वार्थे के, अर्गलिकाप्यत्रार्थे ।

अर्घ मूल्ये भ्वादि० पर० सक० सेट् । अर्घति आर्घीत् ।

अर्घ पु० अर्घ-घञ् । क्रेयवस्तुनो ग्रहणार्थं तुल्यरूपे देये रजतादिद्रव्यरूपे मूल्ये । सामगैरयं सयकारः क्लीबलिङ्गश्च प्रयोक्तव्यः । अर्ह-करणे घञ् न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् । पूजोपचारे दूर्वाक्षतादौ ।

अर्घ्य अर्घ+देयार्थे यत् । अर्घार्थं दीयमाने जलादौ । अर्घदानयोग्ये पूज्ये त्रि० । [आर्ञ्चिष्ट ।

अर्च पूजायाम् उभ० भ्वादि० सक० सेट् । अर्चति ते आर्चीत्

अर्च पूजायां चुरा० उभ० सक० सेट् । अर्चयति ते आर्चिचत् त

अर्चा स्त्री० अर्च-आधारे अङ् । प्रतिमायाम् । भावेऽङ् पूजायाम्

अर्चि स्त्री० अर्च-इन् । वह्न्यादिशिखायाम् । [ त्रि० ।

अर्चिष्मत् पु० अर्चिर्विद्यतेऽस्य मतुप् । सूर्य्ये, वह्नौ च । दीप्ति-

अर्चिस् न० पु० अर्च-इसि । वह्न्यादेः शिखायां, मयूखे च ।

अर्ज अर्ज्जने भ्वादि० पर० सक० सेट् । अर्ज्जति, आर्ज्जीत् ।

अर्ज्ज संस्कारे चुरा० उभ० सक० सेट् । अर्ज्जयति ते आर्जिजत् त ।

अर्ज्जक पु० अर्ज्जयति रज्जुम् अर्ज्ज-ण्वुल् । वावुइ इति ख्याते वृक्षे, तत्त्वकृतन्तुना हि रज्जुर्निर्म्मीयते । अर्ज्जनकर्त्तरि त्रि० ।

अर्ज्जन न० अर्ज्ज-ल्युट् । स्वामित्वसम्पादके व्यापारभेदे सम्पादने च ।

अर्ज्जुन पु० अर्ज्ज-उनन् । स्वनामख्याते वृक्षे, मध्यमपाण्डवे, हैहयाधिपे कार्त्तवीर्य्ये, करवीरे, मयूरे, धवले च । शुभ्रतागुणवति त्रि० । आर्जुनि इति ख्याते नेत्ररोगे न० ।

अर्ज्जुनी स्त्री० गौरा० ङीष् । उषायां, बाहुदायां नद्यां, स्त्रियां गवि, कुट्टन्याञ्च ।

अर्ज्जुनोपम पु० अर्ज्जुनः स्वनामख्यातः वृक्ष उपमा यस्य ।

सेगुन इति ख्याते शाकद्रुमे, महापत्राख्यवृक्षे च ।
**अर्ण** पु० ऋ-न । अकारादौ वर्णे ।
**अर्णव** पु० अर्णांसि सन्त्यस्मिन् अर्णस्+व सलोपः । समुद्रे ।
**अर्णवोद्भव** पु० उद्भवत्यस्मात् उद्+भू-अपादाने अप् ६ब० । अग्निजारवृक्षे । चन्द्रे च । अमृते न० । श्रियां स्त्री० ।
**अर्णस्** न० ऋच्छति ऋ-असुन् उदके नुट् चेति, नुट् । जले ।
**अ(आ)र्त्तगल** पु० आर्त्तइव गलति गल-अच् पृषो० वा ह्रस्वः । नीलझिण्टिकायाम् । ह्रस्वाभावे आर्त्तगलश्च ।
**अर्त्तन** न० ऋत-ल्युट् पक्षे इयङभावः । निन्दायाम् ।
**अर्त्ति** स्त्री० अर्द्-क्तिन् । पीडायाम् । करणे क्तिन् । धनुष्कोट्याम्
**अर्थ** याचने अद० चु० आत्म० द्विक० सेट् । अर्थयते आर्त्तिथत मतान्तरे अर्थापयते आर्त्तथापत ।
**अर्थ** पु० अर्थ-भावादौ घञ् । विषये, अभिधेये, धने, वस्तुनि, प्रयोजने, निवृत्तौ, हेतौ, प्रकारे, अभिलाषे, उद्देश्ये च ।
**अर्थदूषण** न० अर्थस्य अपहरणादिना दूषणम् ६त० । धनापहरणे, व्यसनस्थाने क्रीड़ादौ धनव्यये च ।
**अर्थना** स्त्री० अर्थ-युच् । भिक्षायाम् ।
**अर्थपति** पु० अर्थानां पतिः ६त० । नृपे, कुबेरे च ।
**अर्थप्रयोग** पु० अर्थानां प्रयोगः ६त० । वृद्ध्याद्यर्थमधमर्णायार्थदानादौ, वृद्धिलाभार्थं धनप्रयोगे च ।
**अर्थवत्** त्रि० अर्थः सन्निहितोऽस्य मतुप् वत्वम् । सन्निहितधने धनिनि । असन्निहितधने तु न मतुप् किन्तु इनिस्तेन तत्र अर्थीत्येव । प्रयोजनवति, अभिधेयवति च ।
**अर्थवाद** पु० अर्थस्य लक्षणया स्तुत्यर्थस्य, निन्दार्थस्य वा वादः वद-करणे घञ् । प्रशंसनीयगुणवाचके, निन्दनीयदोषवाचके च शब्दविशेषे । भावे घञि । तत्कथने ।
**अर्थव्ययज्ञ** त्रि० अर्थस्य धनस्य व्ययं तत्प्रकारं जानाति ज्ञा-क । किं धनं, कथं, कुत्र, कियत् कस्मै, वा व्ययितव्यमिति विशेषाभिज्ञे ।
**अर्थशास्त्र** न० अर्थस्य भूमिधनादेः प्रापकं शास्त्रं शाक०त० । नीतिशास्त्रे, अभिचारादिकर्म्मप्रतिपादके शास्त्रे च ।
**अर्थागम** पु० अर्थस्य आगमः आ+गम-घञ् अवृद्धिः । आये ।
**अर्थान्तर** न० अन्योऽर्थः अर्थान्तरं मयूर० त० । अन्यार्थे, न्यायमते उद्देश्यसिद्ध्यर्थं प्रयुक्ते शब्दसामर्थ्यादनुद्देश्यसिद्धानुकूले वाक्ये । तस्य प्रतिवादिनोद्भावने वादिनिग्रहः ।
**अर्थान्तरन्यास** पु० प्रकृतार्थसिद्धये अन्यार्थस्य न्यासः । अलङ्कारप्रसिद्धे अर्थालङ्कारभेदे सा०१०प० ।
**अर्थापत्ति** स्त्री० अर्थेन अनुपपद्यमानेनापादकेनापाद्यस्यापत्तिः कल्पनम् आ+पद-क्तिन् । जीवतश्चैत्रस्य गृहासत्त्वज्ञानेन वहिःसत्त्वकल्पनादौ, मीमांसकादिमते अनुमानातिरिक्तायां आपादकस्यानुपपत्तिज्ञानेनापाद्यस्य कल्पनायाम्, न्यायमते व्यतिरेकव्याप्तिज्ञानजन्यायामनुमितौ, अर्थालङ्कार भेदे च सा०१०प० ।
**अर्थिक** पु० अर्थयते इत्यर्थी याचकः कुत्सितार्थे के । निद्रागतनृपादेर्जागरणार्थं नियुक्ते स्तुतिपाठकादौ ।
**अर्थिन्** त्रि० अर्थ+इनि । याचके, सेवके, व्यवहारे-वादिनि, असन्निहितधने धनस्वामिनि च ।
**अर्थ्य** त्रि० अर्थे साधु यत् । न्याय्ये । अर्थ-कर्म्मणि यत् । प्रार्थनीये । शिलाजतुनि न० ।
**अर्द्** बधे भ्वादि०उभ०सक० सेट् । अर्दति ते आर्दीत् आर्दिष्ट ।
**अर्द्** याचने, गतौ, पीड़ायां च, भ्वादि०पर०सक० सेट् । अर्दति आर्दीत् । याचने शरद्घनं नार्दति चातकोऽपीति रघुः ।
**अर्द्** बधे चुरा० उभय० सक० सेट् । अर्दयति ते आर्दिदत् त ।
**अर्दना** स्त्री० अर्द्-भावे युच् । भिक्षायां गतौ पीड़ायाञ्च ।
**अर्दित** त्रि० अर्द्-क्त । पीडिते, गते, याचिते च । वातरोगे न० ।
**अर्द्ध** पु० ऋध-घञ् । खण्डे । तुल्यांशे न० । खण्डिते त्रि० ।
**अर्द्धगङ्गा** स्त्री० अर्द्धं गङ्गायाः एकदे० त० । स्नानादौ गङ्गास्नानादेरर्द्धफलदायिन्यां कावेरीनद्याम् ।
**अर्द्धचन्द्र** पु० अर्द्धं चन्द्रस्य एक०त० । चन्द्रस्यार्द्धे, तदाकारेनखक्षते, गलहस्ते, वाणभेदे, स्त्रीणां तिलकभेदे च । तेओडीति ख्यातायां त्रिवृति स्त्री० । स्वार्थे के ह्रस्वे अतइत्त्वे । अर्द्धचन्द्रिका कर्णस्फोटलतायां चित्रपर्ण्याञ्च ।
**अर्द्धचोलक** न० अर्द्धं चोलस्य न०त० संज्ञायां कन् । काञ्चुलीति ख्याते कुर्पासकवस्त्रे ।
**अर्द्धतिक्त** पु० अर्द्धं तिक्तं यस्य । नेपालनिम्बे ।
**अर्द्धनारीश्वर** पु० अर्द्धाङ्गे या नारी तस्या ईश्वरः । हरगौरीरूपे शिवे ।
**अर्द्धपारावत** पु० अर्द्धेन अङ्गेन पारावतइव । चित्रकण्ठ कपोते तित्तिरीति ख्याते पक्षिणि ।
**अर्द्धपुलायित** न० "शतार्द्धार्द्धक्रमादूनै र्मण्डलायितवल्गितैः । उन्मुखस्याश्वमुख्यस्य गतिरर्द्धपुलायितमिति " परिभाषिते अश्वगतिभेदे ।
[यत्र । काव्यवन्धभेदे शब्दालङ्कारे
**अर्द्धभ्रमक** पु० अर्द्धे श्लोकार्द्धे गतागताभ्यामेकरूपतया भ्रमो
**अर्द्धमात्रा** स्त्री० अर्द्धं मात्रायाः विन्दुचन्द्राकारव्यञ्जायां ब्रह्मरूपायाम् वाचि । अर्द्धा मात्रा उच्चारणकालो येषाम् । हल्वर्णेषु व्यञ्जनं चार्द्धमात्रकमित्युक्तेः ।

**अर्द्धयाम** पु॰ अर्द्धं यामस्य। अष्टधा विभक्तस्य दिनस्य रात्रेर्वा अष्टमे भागे यत्र वारवेलाकालवेलाव्यवहारः।

**अर्द्धरथ** पु॰ अर्द्धं रथस्य रथनामकयोधविशेषस्य। निकृष्टयोधे

**अर्द्धरात्र** पु॰ अर्द्धं रात्रेः। द्वितीयप्रहरशेषरूपे निशीथे।

**अर्द्धवीक्षण** न॰ अर्द्धमसंपूर्णं वीक्षणम् वि+ईक्ष-ल्युट्। कटाक्षदर्शने। [इति ख्याते मत्स्यभेदे।

**अर्द्धशफर** पु॰ अर्द्धः प्रकृतशफरार्द्धीनः शफरः। दाड़्का

**अर्द्धासन** न॰ अर्द्धमासनं यत्र। स्नेहव्यञ्जके सम्मानभेदे। अर्द्धमसनं क्षेपो यत्र। निन्दायाम्।

**अर्द्धोदय** पु॰ माघमासीयामातिथिनक्षत्रवारविशेषयुक्ते "माघे मासि सिते पक्षे अमा स्यादर्कसंयुता। नक्षत्रे श्रवणे देवि! व्यतीपातो यदा भवेत्। अर्द्धोदयः स विज्ञेय" इत्युक्ते योगे।

**अर्द्धोरुक** न॰ अर्द्धमूरोः अर्द्धोरु तत्र कायते काश-ड। ऊर्व्वोरधरपर्य्यन्ताङ्गाच्छादने वस्त्रे, उत्तमस्त्रीणामर्द्धोरु पर्य्यन्ते चोलकाकारे परिधेयवस्त्रे च।

**अर्पण** न॰ ऋ-णिच्-पुक् ल्युट्। निक्षेपे,स्वत्वत्यागे च। करणे ल्युटि। मन्त्रादौ। जुहूप्रभृतौ स्त्री॰। संप्रदाने ल्युटि। देवादिषु। अधिकरणे ल्युटि। त्यागाधिकरणे वह्न्यादौ। कर्म्मणि ल्युटि। हविरादौ त्याज्यद्रव्ये।

**अर्पिस** पु॰ ऋ-णिच् पुक् च इसन्। हृदये,अग्रमांसे च।

**अर्ब** (र्व) हिंसने, भ्वादि॰ पर॰सक॰ सेट्। अर्बति आर्बीत्।

**अर्बु(र्बु)द** न॰ अर्ब (र्व) विच् तस्मै उदेति अर्ब्(र्व्)+उद्+इण्-ड। आव् इति ख्याते मांसपिण्डाकारे रोगभेदे, दशकोटिसंख्यायां तत्संख्यातेषु च। पर्व्वतभेदे पु॰।

**अर्भ** पु॰ ऋ-भ। बालके। [च।

**अर्भक** पु॰ अर्भएव स्वार्थे क। बालके, मूर्खे,कृशे,अल्पे,सदृशे

**अर्य्य** त्रि॰ ऋ-यत्। स्वामिनि। वैश्ये पु॰। स्त्रियां टाप्। अर्य्या वैश्यजातिस्त्रियां स्वामिन्याञ्च। वैश्यपत्न्यान्तु ङीष्। अर्य्यी। वैश्यजातीयायां स्त्रियाम् आनुक् ङीप् च। अर्य्याणीत्यपि।

**अर्य्यमन्** पु॰ अर्य्यं श्रेष्ठं मिमीते मा-कनिन्। सूर्य्ये, तद्देवताके उत्तरफल्गुनीनक्षत्रे, अर्कवृक्षे, पितॄणां राजनि च।

**अर्व्वन्** पु॰ ऋ-वनिप्। घोटके, इन्द्रे, गोकर्णपरिमाणे च। स्त्रियामर्व्वती वडवायां कुट्टिन्यामपि।

**अर्व्वाच्** अव्य॰ अवरे काले देशे वा अञ्चति अनुच-क्विन्। पृषो॰ अर्व्वादेशः। पश्चात्काले मध्यगते। विपर्य्यस्ते च अर्व्वाच्+असि तस्य लुक्। अवरकालादौ मध्ये च अव्य॰ तद्भवे अर्व्वाक्तन इत्यादि।

**अर्व्वाचीन** त्रि॰ अर्व्वाक्काले पश्चात्काले भवः ख। पश्चाद्भवे

**अर्शस्** न॰ ऋ-असुन् शुक् च। वलिकाकारे गुह्यस्थरोगभेदे वा पृषो॰ सलोपे। अर्शमप्यत्र।

**अर्शस** त्रि॰ अर्शस्+अस्त्यर्थे अच्। वलिकाकारकगुह्यव्याधियुक्ते

**अर्शोघ्न** पु॰ अर्शांसि हन्ति हन-ट। (ओल) सूरणे,भल्लातके च।

**अर्शोघ्नी** स्त्री॰ अर्शस् हन-ठ टित्त्वात् ङीप् उप॰स॰। ताल मूल्याम् भल्लातक्याञ्च। [भल्लातके।

**अर्शोऽहित** पु॰ अर्शसोऽहितः सेवनेन तन्नाशकत्वात्। ६त॰।

**अर्ह** पूजने, योग्यत्वे च भ्वादि॰पर॰सक॰ सेट्। अर्हति, आर्हीत् आनर्ह। [शक्ते च। योग्ये त्रि॰।

**अर्ह** पु॰ अर्ह-कर्म्मणि घञ्। पूजाप्रशंसादिभिराराध्ये ईश्वरे,

**अर्हण** पु॰ अर्ह-ल्यु। बुद्धभेदे। भावे ल्युट्। पूजने न॰। करणे ल्युटि। पूजोपकरणे पुष्पादौ, उपायने च न॰।

**अर्हणा** स्त्री॰ अर्ह-युच्। पूजायां, योग्यतायाञ्च।

**अर्हत्** पु॰ अर्ह-कर्म्मणि शतृ। बुद्धभेदे। पूज्ये त्रि॰।

**अर्हन्त** पु॰ अर्ह-झच्। बुद्धभेदे।

**अर्हा** स्त्री॰ अर्ह-अङ्। पूजायाम्।

**अल** भूषणे, वारणे, पर्य्याप्तौ च भ्वा॰ उभ॰सक॰ पर्य्याप्तौ अक॰ सेट्। अलति ते आलीत् आलिष्ट।

**अलक** पु॰ अलति भूषयति मुखम् अल-वुन्। ललाटस्थे छिन्नाग्रे कुटिलकेशे, अङ्गुलिप्रकुङ्कुमे च। क्षिपकादित्वात् कापि नेत्त्वम्। कुवेरपूर्य्याम् अष्टमेवर्षावधिदशमेवर्षपर्य्यन्तवयस्कायां कन्यायाञ्च स्त्री॰।

**अलकनन्दा** स्त्री॰ अलति पर्य्याप्नोति वुन् अलका नन्दयतीति अच् नन्दा कर्म्म॰। गङ्गायाम्। अलकै र्नन्दति अच्। कन्यायाम्। सा हि अलकैस्तुष्यति [(पियासाल) पीतसालवृक्षे।

**अलकप्रिय** पु॰ अलकान् प्रीणाति चिक्कणीकरोति प्री-क।

**अलकाधिप** पु॰ अलकाया अधिपः ६त॰। कुवेरे।

**अलक्त** पु॰ न रक्तोऽस्मात् ५ब॰ रस्य लत्वम्। लाक्षारसे, स्वार्थे के। अलक्तकोऽप्यत्र तद्वेतौ लाक्षायाञ्च।

**अलक्षण** त्रि॰ नास्ति लक्षणमनुमापकं सुचिह्नं वा यस्य। अननुमेये,सुचिह्नशून्ये च। न॰त॰। दुर्लक्षणे न॰ब॰। तद्वति त्रि॰

**अलक्षित** त्रि॰ लक्ष-क्त न॰त॰। अज्ञाते,लक्षणेनाननुमिते च।

**अलक्ष्मी** स्त्री॰ विरोधार्थे नञा त॰। लक्ष्मीविरुद्धायां निर्ऋतौ आलक्ष्मीति ख्यातायाम्।

**अलगर्द्द** पु॰ लगति स्पृशति क्विप् लग् अर्दयति अर्द-अच् अल् स्पृशन् सन् अर्दः न भवति। विषशून्ये जलव्याले पृषो॰धत्वम् श्लथोति वा श्लथ-अच् वा। अलगर्द्दोऽप्यत्र।

**अलङ्करण** न॰ अलम्-कृ-भावे ल्युट् । भूषायाम् । करणे ल्युटि । वलयादौ भूषणे ।

**अलङ्करिष्णु** त्रि॰अलम् कृ-इष्णुच् । भूषके मण्डनकरणशीले

**अलङ्कर्म्मीण** त्रि॰ अलं समर्थः कर्म्मणे ख । कर्म्मक्षमे ।

**अलङ्कार** पु॰ अलम्+कृ-घञ् । भूषायाम् । करणे घञि हारादौ भूषणे, साहित्यविषयदोषगुणप्रतिपादके ग्रन्थे, शब्दभूषणे-अनुप्रासादौ, शब्दार्थभूषणे-उपमादौ च ।

**अलङ्क्रिया** स्त्री॰ अलम्+कृ-श । भूषायाम् ।

**अलम्** अव्य॰ अल+अम् । भूषणे, पर्य्याप्तौ, निवारणे, निषेधे निरर्थे,शक्तौ,अत्यर्थे, अवधारणे च । [योधनसमर्थे ।

**अलम्पुरुषीण** त्रि॰ अलं समर्थः प्रतिपुरुषाय । प्रतिमल्लादि-

**अलम्बुष** पु॰ अलं पुष्णाति पुष-क पृषो॰ षस्य सत्वम् । प्रहस्ते, दमने,राक्षसभेदे च। लज्जालुवृक्षे स्वर्गवेश्यायाञ्च स्त्री॰ ।

**अलवाल** न॰ लवमालाति ला-क न॰त॰ । वृक्षसेकार्थं वृक्षमूले मृदादिकृते जलाधारे वेष्टने स्वार्थेऽणि । आलवालमपि ।

**अलस** त्रि॰ न लसति व्याप्रियते लस अच् । अवश्यकर्त्तव्येषु शरीरापाटवमभिनीय कृताप्रयासे, क्रियामन्दे च । पाद-रोगभेदे, वृक्षभेदे च पु॰ । हंसपदीलतायां स्त्री॰ ।

**अलसक** पु॰ अलसं करोति कृ-ड । उदरामयरोगभेदे ।

**अलात** पु॰ न॰ । ला-क्त न॰त॰ । कोयाला इति ख्याते आङ्गार इति ख्याते च अर्द्धदग्धकाष्ठे ।

**अलाबु** स्त्री॰ न लम्बते न+लबि-उ णित् नलोपश्च वृद्धिः । (लाउ), तुम्ब्याम् । वा ऊङ् । अलाबूरप्यत्र ।

**अलि** पु॰ अलति दंशे, कूजिते, शब्दिते, वा समर्थो भवति अल-इन् । भ्रमरे,वृश्चिके, काके, कोकिले, सुरायाञ्च।

**अलिक** न॰ अल्यते भूष्यते अल-कर्म्मणि इकन् । ललाटे ।

**अलिङ्ग** त्रि॰ नास्ति लिङ्गमनुमापकचिह्नादि यस्य । कार्य्यादि रूपलिङ्गरहिते अननुमेये ।

**अलिञ्जर** पु॰ अलममलिः अल-इन् तं जरयति जॄ-अच् पृषो॰ मुम् । (जाला) इति ख्याते मृण्मये जलाधारे पात्रभेदे भणिके । [वृश्चिके, भ्रमरे च ।

**अलिन** पु॰ अलः पर्य्याप्तः सर्व्वत्र गतिर्विद्यतेऽस्य अल+इनि।

**अलिन्द** पु॰ अल्यते भूष्यते अल-कर्म्मणि किन्दच् । द्वारप्रको-ष्ठाद्बहिर्द्वारवर्त्तिचतुष्के, द्वारवहिर्भागे च ।

**अलिपत्रिका** स्त्री॰अलिर्वृश्चिक इव पत्रमस्याः ब॰ कपि अत इत्त्वम्। वृश्चिकपत्राख्यलतायाम् ; अलिपर्ण्यप्यत्र।

**अलिप्रिय** न॰ अलीनां प्रियमधिकमादकत्वात् । रक्तोत्-पले । पाटलावृक्षे स्त्री॰। अलिवल्लभाप्यत्र ।

**अलिमोदा** स्त्री॰ अलीन् मोदयति मुद-णिच्-अच्। (गणि-आरी), गणिकारीवृक्षे ।

**अलीक** न॰ अल-ईकन् । अप्रिये, ललाटे, स्वर्गे च । अलति गच्छत्यधोऽनेन । असत्ये। मिथ्याकथने हि नरकपातः ।

**अलौकिक** त्रि॰ लोके विदितः ठक् न॰त॰ । लौकिकप्रत्यक्षा-गम्ये लोकातीते, चमत्कारिणि च ।

**अल्प** त्रि॰ अल-प । क्षुद्रे,ईषदर्थे, सूक्ष्मे, मर्त्ये च । स्वार्थे के । अल्पकमप्यत्र । यवासे पु॰ । [त्रि॰ ।

**अल्पगन्ध** न॰ अल्पो गन्धोऽस्य। रक्तकैरवे। स्वल्पगन्धयुते ।

**अल्पतनु** त्रि॰ अल्पा क्षुद्रपरिमाणा तनुः शरीरं यस्य । खर्व्वे, दुर्बले, स्वल्पास्थियुक्ते च ।

**अल्पप्रमाणक** पु॰ अल्पं प्रमाणमस्य ब॰ कप् । (तरमुज) (खरमुज) वा इति ख्याते वृक्षे। अल्पप्रमाणयुक्ते त्रि॰ ।

**अल्पमारिष** पु॰ अल्पः मारिषः शाकः कर्म्म॰ । (नटिया) इति ख्याते शाके । [प्रमाणे सरसि ।

**अल्पसरस्** न॰ अल्पं सरः कर्म्म॰। डोवा इति ख्याते अल्प

**अल्पायुस्** पु॰ अल्पमायुः जीवनकालो यस्य। छागे पशुषु तस्यैवाल्पायुष्कत्वात् । अल्पायुष्कमात्रे त्रि॰ ।

**अल्पिका** स्त्री॰ अल्पैव स्वार्थे के अत इत्त्वम् । मुद्गपर्ण्याम् ।

**अल्पिष्ठ** त्रि॰ अतिशयेनाल्पः अल्प+इष्ठ । क्षुद्रतरे ।

**अल्पीयस्** त्रि॰ अल्प+ईयसु । अत्यन्ताल्पे। स्त्रियां ङीप् ।

**अल्ला** स्त्री॰ अल्यते इत्यल् क्विप् अले भूषायै स्पृहाति बालम् अल्+ला क। मातरि। अलतीति अल् पर्य्याप्तः लाति सर्व्वानत्ति गृह्णाति जानाति वा। सर्व्वज्ञायां सर्व्वभक्षिकायां परमात्मदेवतायाम् सा च अथर्व्ववेदे अल्ला-ल्लेत्यादिश्रुतौ प्रसिद्धा ।

**अव** रक्षणे, गतौ, स्पृहायां, तृप्तौ, शोभायां,श्रवणे, व्याप्तौ, आलिङ्गने, प्रार्थने, प्रवेशे, सत्तायां, वृद्धौ, ग्रहणे, बधे, सामर्थ्ये, अवगमे, करणे, इच्छोत्पादने च यथायथं सक॰ अक॰ च भ्वादि॰ सेट् पर॰। अवति आवीत् ।

**अव** अव्य॰ अव-अच् । निश्चये, व्याप्तौ अनादरे, असाकल्ये, आलम्बने, शुद्धौ, परिभवे, नियोगे, निम्नतायां च ।

**अवकर** पु॰ अवकीर्य्यते संमार्ज्जन्यादिभिः अव-कॄ-अप् । सम्मार्ज्जन्यादिभिः क्षिप्ते धूल्यादौ ।

**अवकाश** पु॰ अव+काश-घञ् । अवस्थितियोग्यतासम्पादके काले, देशे च । तत्र कालिकोऽवकाशः क्रियान्तरस्थितियो ग्यतासम्पादकः स्वावसर इत्युच्यते, "कृतावकाशे रुचि संक्रॢप्त"मिति भट्टिः । द्रव्यान्तरस्थितियोग्यतासम्पादको

देशिकः स चावकाश इत्येव "अवकाशं किलोद्वानिति" रघुः

**अवकीर्ण** त्रि॰ अव-कॄ कर्म्मणि क्त । चूर्णिते, ध्वस्ते च ।

**अवकीर्णिन्** त्रि॰ अवकीर्णं ध्वस्तं व्रतमस्त्यस्य इनि । क्षतव्रते ।

**अवकृष्ट** त्रि॰अव+कृष क्त । दूरीकृते,अपसारिते,बहिष्कारिते च

**अवकेशिन्** त्रि॰ अवच्युतं कं सुखं यस्मात् ५ ब॰अवकं शून्यतां फलशून्यतामीशितुं शीलमस्य अवक+ईश-णिनि । अफले वृक्षे । अवसन्नाः केशा विद्यन्ते अस्य इनि । अल्पकेशयुक्ते ।

**अवक्रय** पु॰ अवक्रीयते प्रतिरूपदानेन स्वाधीनं क्रियतेऽनेन अव+क्री-अच् । ग्राह्यस्य प्रतिरूपत्वेन देये मूल्ये, भाटके च

**अवक्षुत** त्रि॰ अव-क्षु-क्त । उपरि कृतक्षुते । [भर्त्सने च न॰ ।

**अवक्षेप** पु॰अव+क्षिप-घञ् । निन्दायाम् । ल्युटि अवक्षेपणमप्यत्र

**अवगणित** त्रि॰ अव+गण-क्त । तिरस्कृते, अवज्ञाते च ।

**अवगण्ड** पु॰ अव+गम-ड डकारस्य णत्वम् । गण्डस्यव्रणे ।

**अवगत** त्रि॰ अव+गम-क्त । निम्नगते, ज्ञाते च ।

**अवगाढ़** त्रि॰ अव+गाह-क्त । निविडे,अन्तःप्रविष्टे,निमग्ने च

**अवगाह** पु॰अव+गाह-घञ् । स्नाने,अन्तःप्रवेशे च । आधारे घञ् । स्नानस्थाने । वा अल्लोपे वगाहोऽप्यत्र । ल्युटि अवगाहनमप्यत्र । [च ।

**अवगीत** त्रि॰ अव+गै-क्त । निर्व्वादे जनापवादे,दुष्टे, गर्हिते

**अवगुण** पु॰ अव+गुण-क । दोषे ।

**अवगुण्ठन** न॰ अव+गुण्ठ-ल्युट् । योषितां शिरःप्रावरण क्रियायाम् । करणे ल्युटि । मुखाच्छादने वस्त्रे ।

**अवगुण्ठिका** स्त्री॰ अव+गुण्ठ-ण्वुल् स्त्रीत्वात् टापि अत-इत्त्वम् । स्त्रीणां मुखावरणशाट्याम्, जवनिकायाञ्च ।

**अवगुण्ठित** त्रि॰ अव+गुण्ठ-क्त । कृतावगुण्ठने, चूर्णिते च

**अवगृह्य** न॰अव+ग्रह-क्यप् । व्याकरणे सिद्धे प्रग्ह्यसंज्ञके पदे

**अवगोरण** न॰अव+गुर-उद्यमे ल्युट् । वधायास्त्राद्युद्यमे ।

**अवग्र(ग्रा)ह** पु॰ अव+ग्रह-अ,घञ् वा । वृष्टिजलप्रतिबन्धे ।

**अवग्रहण** न॰ अव+ग्रह-ल्युट् । प्रतिरोधे ।

**अवघट्ट** पु॰अव+घट्ट-अच् । बल्मे, (जांता) घरट्टे च । [च ।

**अवघात** पु॰ अव+हन-घञ् । अवहनने,तण्डुलादेर्विलुषीकरणे

**अवचय** पु॰अव+चि-अच् । पुष्पफलाद्यादाने । [वस्त्रे ।

**अवचूड़(ल)** पु॰अवनता चूडाग्रं यस्य वा डोलः । ध्वजाधोबद्धे

**अवचूर्णित** त्रि॰ अव+चूर्ण-क्त । पिष्टे,क्षिप्ते, चूर्णीकृते च ।

**अवचूलक** अवनता चूडा यस्य डस्य लत्वम् संज्ञायां कन् । चामरे । [अवच्छेदकतानिरूपके च ।

**अवच्छिन्न** त्रि॰ अव+छिद-क्त । सङ्कुचिते, विशिष्टे,व्यावृत्ते

**अवच्छुरित** न॰ अव+छुर-क्त । अट्टहासे । मिश्रिते त्रि॰ ।

**अवच्छेद** पु॰ अव+छिद-घञ् । विरामे,परिच्छेदे एकदेशे च ।

**अवच्छेदक** त्रि॰अव+छिद-ण्वुल् । एकदेशे,व्यावर्त्तकविशेषणे च

**अवज्ञा** स्त्री॰ अव+ज्ञा-अङ् । अनादरे ।

**अवट** पु॰अव-अटन् । गर्त्ते, कूपे,ऐन्द्रजालिकजीविकावति च ।

**अवटि** स्त्री॰अव-अटि । गर्त्ते, कूपे च । वा ङीप् अवटीत्यपि ।

**अवटीट** त्रि॰ अवनता नासिका प्रा॰स॰ । नतार्थे नासायाः टीटादेशः अर्शआदित्वादच् । (खांदा) नतनासिके जने ।

**अवटु** पु॰ अव+टीक-डु । गर्त्ते, वृक्षभेदे,कूपे च । ग्रीवापश्चाद्भागे, ग्रीवाया उन्नतभागे च स्त्री॰ । [गतिभेदे

**अवडीन** न॰ अव+डी-ल्युट् । अवरोहणरूपे पक्षिणां

**अवतंस** पु॰न॰ अव+तन्स-घञ् । कर्णपूरे, शिरोभूषाभेदे च ।

**अवतमस** न॰अवकृष्टं हीनं तमः प्रा॰स॰ अच् । अल्पान्धकारे ।

**अवतार** पु॰ अव+तॄ करणे घञ् । तीर्थे, (पुष्करिण्यादेः सोपानपद्धतौ) । भावे घञ् । अवरोहणे, देवानामंशावेशवशेन प्रादुर्भावे च ।

**अवतारण** न॰ अव+तॄ-णिच्-ल्युट् । भूतादीनामावेशनेन प्रादुर्भावने, अवरोपणे, ग्रन्थप्रस्तावने च । अवतारणाप्यत्र ।

**अवतोक** स्त्री॰ अवपतितं तोकमस्याः । स्रवद्गर्भायां स्त्रियाम्

**अवदंश** पु॰अव+दन्श-घञ् । भर्ज्जिते चर्व्वणद्रव्ये, (मद्यपानोत्साहादिकारके चर्व्वणद्रव्ये) । [मनोज्ञे च त्रि॰ ।

**अवदात** पु॰ अव-दै-क्त । शुभ्रे, पीते च वर्णे । तद्वति,विशुद्धे

**अवदान** न॰ अव+दो-ल्युट् । खण्डने, पराक्रमे, अतिक्रमे, शुद्धिकरणे,वीरणमूले च । [ण्वुल् । भेदनकर्त्तरि त्रि॰ ।

**अवदारक** पु॰अवदारयति दृ-णिच्-ण्वुल् । (खोनता) खनित्रे

**अवदारण** न॰ अव+दृ-णिच्-करणे ल्युट् । खनित्रे ।

**अवदाह** न॰ अव+दह्यते दह-कर्म्मणि घञ् । वीरणमूले ।

**अवद्य** त्रि॰ वद-यत् न॰त॰ । अधमे,पापिनि, निन्द्ये, कथनायोग्ये च । [विषयान्तरतो मनोनिवर्त्तते ।

**अवधान** न॰ अव+धा-ल्युट् । मनोयोगविशेषे, यद्वशात्

**अवधारण** न॰ अव+धृ-णिच्-ल्युट् । इयत्तापरिच्छेदे, अयमेवेति विषयपरिच्छेदके निश्चये च । [विले ।

**अवधि** पु॰ अव+धा कि । सीमायां,काले च । आधारे कि ।

**अवधीर** अवज्ञायाम् अद॰चुरा॰ उभय॰सक॰सेट् । अवधीरयति ते आववधीरत् त । मतान्तरे अवादिधीरत् त ।

**अवधूत** त्रि॰ अव+धू-क्त । अभिभूते निवर्त्तिते, चालिते, अनादृते च । "यो विलङ्घ्याश्रमान् वर्णान् आत्मन्येव स्थितः पुमान् । अतिवर्णाश्रमी योगी अवधूतः स उच्यते" इत्युक्तलक्षणे वर्णाश्रमधर्मत्यागिनि सन्न्यासिनि पु॰ ।

**अवध्वंस** पु० अव+ध्वन्स-घञ् । परित्यागे,चूर्णिते,निन्दायाञ्च

**अवन** न० अव-ल्युट् । प्रीणने, रक्षणे, प्रीतौ च ।

**अवनत** त्रि० अव+नम-क्त । अधोभूते, आनते च ।

**अवनति** स्त्री० अव+नम-क्तिन् । औद्धत्याभावे, विनये, अधोनमने च । [वाद्ये न० ।

**अवनद्ध** त्रि० अव+नह-क्त । खचिते, रोपिते च । मृदङ्गादि-

**अवनय** पु० अव+नी-अच् । अधोनयने ।

**अवनाट** त्रि०अवनता नासिका प्रा०स० नतार्थे नासिकायाना-टादेशः अर्श आद्यच् (खांदा) अवनतनासिके जने ।

**अवनि** (नी) स्त्री०अव-अनि । भूमौ । वा ङीप् अवनीत्यपि ।

**अवनेजन** न० अव+निज-ल्युट् । प्रक्षालने, श्राद्धे पिण्ड-प्रदानार्थमास्तृतकुशस्थानसेचने च ।

**अवन्ति** (न्ती) पु०स्त्री० अव-झि । मालवदेशे ।

**अवन्तिका** स्त्री० अवन्तिषु कायति प्रकाशते । मालवदेशीय-राजधान्यामुज्जयिन्याम् । [काञ्जिके ।

**अवन्तिसोम** न० अवन्तिषु अभिषुतं सोममिव शाक०त० ।

**अवपात** पु० अव+पत-घञ् । विले, अधःपतने, निपाते च ।

**अवप्लुत** त्रि० अव+प्लु-क्त । सहसाऽवतीर्णे ।

**अवभास** पु० अव+भास-घञ् । साक्षात्कारे, अन्यधर्म्मस्या-न्यस्मिन्नारोपेण भाने च ।

**अवभृथ** पु० अव+भृ-क्थन् । मुख्ययज्ञसमाप्तौ क्रियमाणे यज्ञशेषे कर्म्मणि, यज्ञाङ्गभूते यज्ञान्ते स्नाने च ।

**अवभ्रट** त्रि०अवनता नासिका प्रा०स०नतार्थे नासिकायाभ्र-टादेशः अर्शआद्यच् । अवनतनासिके (खांदा) जने ।

**अवम** त्रि० अवत्यस्मादात्मानम् अव-मप् । कदाचारादौ, कुत्सिते, नीचे च । ज्योतिषप्रसिद्धे एकतिथिद्वयान्तवति एकस्मिन् दिनवारे न० । अवमदिनमप्यत्र ।

**अवमत** त्रि० अव+मन-क्त । अनादृते ।

**अवमर्द्द** पु० अव+मृद-घञ् । पीडने । [शभेदे च ।

**अवमर्श** पु०अव+मृश-घञ् । आलोचनायाम्, नाटकस्य सन्ध्यं

**अवमानना** त्रि० अवं+चुरा०-मन-युच् । अपमानकरणे ।

**अवमानित** त्रि० अव+चुरा० मन-क्त । कृतापमाने ।

**अवमोटन** न० अव+मुट्-णिच्-ल्युट् । (मोचड़ान) परिवर्त्त-नेनान्यथापादनरूपे परिमोटने ।

**अवयव** पु० अव+यु-अच् । देहादावङ्गे, उपकरणे, न्यायमते प्रतिज्ञाहेतूदाहरणादिषु पञ्चसु वाक्येषु च ।

**अवर** त्र०अव+रा-क । चरमे,अधमे,कार्य्ये च । पश्चाद्वर्त्तिनि देश काले पु० तद्वर्त्तिनि त्रि० । हस्तिजङ्घायाः पश्चाद्देशे न० ।

**अवरज** पु०अवरस्मिन् काले जातः । कनिष्ठसोदरे भ्रातरि, शूद्रे च । कनिष्ठसोदरभगिन्यां, शूद्रायाञ्च स्त्री० टाप् ।

**अवरति** स्त्री० अव+रम-क्तिन् । विरामे, निवृत्तौ च ।

**अवरवर्ण** पु० कर्म्म० । शूद्रे,

**अवरीण** त्रि० अव+रीङ-क्त । तिरस्कृते ।

**अवरुद्ध** त्रि०अव+रुध-क्त । आच्छादिते,बन्धादिना प्रतिरुद्धे च अन्तःपुरवासिन्यां भोग्यायां दास्यां,राजयोषिति च स्त्री० ।

**अवरूढ़** त्रि०अव+रुह-क्त । अवतीर्णे, स्वस्थानादुत्थिते ।

**अवरोध** पु०अव+रुध-भावे घञ् । निरोधे । कर्म्मणि वञ् । राजान्तःपुरस्थायां योषिति, राजदारेषु च । आधारे वञ् । राजान्तःपुरे । ल्युट् । अवरोधनमप्यत्र न० ।

**अवरोधिक** पु० अवरोधे रक्षणादौ नियुक्तः ठन् । राजान्तः-पुररक्षणार्थं नियुक्ते वामनादौ ।

**अवरोपित** त्रि० अव+रुह-णिच्-पुक् च क्त । उत्पाटिते ।

**अवरोह** पु० अव+रुह-घञ् । अवतरणे, ऊर्द्धदेशान्निम्न-देशगमने, आरोहे च । पचाद्यच् । तरोर्मूलादग्रपर्य्यन्त-मारूढायां गुडूच्यादिलतायां । अपादाने घञि । स्वर्गे, ततो हि भोगावसाने सर्व्वेऽवतरन्ति ।

**अवरोहशाखिन्** पु० अवरोहति छिन्नोऽपि पुनः प्ररोहति अव+रुह-अच् कर्म्म०,अवरोहति अधोगच्छति मूलमस्याः तादृशी शाखा कर्म्म० ततः बाहुल्ये मत्वर्थीय इनिर्वा । वटवृक्षे, तस्य छेदनेऽपि पुनः प्ररोहः च । शाखातोऽपि बहूनि मूलान्यवतरन्ति ।

**अवरोहिका** स्त्री० अव-रोहति अत्यन्तमधोगच्छति रुह-ण्वुल् टाप् कापि अतइत्त्वम् । अश्वगन्धालतायाम् ।

**अवरोहिन्** पु०अव+रुह-णिनि । वटवृक्षे । अवरोहिशाखोऽप्यत्र

**अवर्ण** पु०वर्ण-घञ् विरोधे नञ्त० । प्रशंसाविरोधिनि अपवादे

**अवलक्ष** अव+लक्ष घञ् श्वेतवर्णे । तद्वति, मूर्खे च त्रि० । अवादेरतो लोपे,वलक्षोऽप्यत्रैवार्थे ।

**अवलग्न** पु० अव+लग-क्त नि० इडभावः । (माजा) देह-मध्यभागे । संबद्धमात्रे त्रि० ।

**अवलम्ब** पु०अव+लबि-आधारे घञ् । आश्रये । करणे घञि । अवलम्बसाधने दण्डादौ । अवलम्बनमप्यत्र ल्युट् ।

**अवलम्बित** त्रि० अव+लबि-क्त । आश्रिते,वस्त्रादिना बद्धे च

**अवलिप्त** त्रि० अव+लिप-क्त । गर्विते, कृतलेपने च ।

**अवलीढ़** त्रि० अव+लिह्-क्त । भक्षिते, कृतावलेहे च ।

**अवलीला** स्त्री० अवरा लीला । अनायासे, अनादरे च ।

**अवलेप** पु० अव+लिप-घञ् । गर्व्वे,लेपने,दूषणे,सम्बन्धे च ।

**अवलेपन** न० अव+लिप-भावे ल्युट् । विलेपे, म्रक्षणे, सङ्कल्पे च । करणे ल्युटि । चन्दनादौ ।

**अवलेह** पु० अव+लिह-घञ् । जिह्वाग्रेण स्वादने । कर्म्मणि घञि । तथास्वाद्ये औषधादौ च ।

**अवलोकन** न०अव+लुक-ल्युट् । दर्शने,अनुसन्धाने च । करणे ल्युट् । आलोके, नेत्रे च । [लतायाम् ।

**अवल्गुज** पु० अवल्गोरशोभनाज्जायते जन-ड । सोमराजी

**अववाद** पु०अव+वद-घञ् । निन्दायाम्, विश्वासे,आज्ञायाम्, अवालम्बने च । [परवशे, पराधीने च ।

**अवश** त्रि० नास्ति वशमायत्तत्वं यस्य । अस्वाधीने, कामादि-

**अवशिष्ट** त्रि०अव+शिष-क्त । अतिरिक्ते, परिशिष्टे, अधिके च

**अवश्यम्** अव्य०अव+श्यै-डम् । निश्चये, अशक्यनिवारणे च ।

**अवश्याय** पु०अव-श्यै-ण । कुज्झटिकायाम्, अभिमाने च ।

**अवश्रयण** न० अव+श्री-अच् । चूल्लीतोऽवतार्य्य स्थापने ।

**अवष्टब्ध** त्रि० अव+स्तन्भ-क्त । आसन्ने, आक्रान्ते, अवलम्बिते,प्रतिरुद्धे च ।

**अवष्टम्भ** पु० अव+स्तन्भ-घञ् । स्वर्णे,स्तम्भे,प्रारम्भे, रोधने, गर्वे च "रघोरवष्टम्भमयेन पत्रिणे"ति रघुः ।

**अवस्** अव्य० अवर+प्रथमायाः पञ्चम्याः सप्तम्या वाऽर्थे असि अवादेशः । वाह्ये पश्चादर्थे च ।

**अवसथ** पु० वस-अथन् न०प्र०ब० । निलये,ग्रामे च ।

**अवसथ्य** पु० अवसथ+स्वार्थे यत् । आवासे, ग्रामे च ।

**अवसर** पु० अव+सृ-अच् । प्रस्तावे, जिज्ञासानिवृत्तयेऽवश्य वक्तव्ये, वत्सरे, मन्त्रभेदे, वर्षणे, क्रियास्थितियोग्यतासम्पादककाले कालिकेऽवकाशे च । [कामचारानुज्ञायां च ।

**अवसर्ग** पु०अव+सृज-घञ् । अप्रतिबन्धे, यथेष्टं क्रियतामिति

**अवसर्प** पु० अव+सृप-अच् । चरे । [रूपावसन्नतायाञ्च ।

**अवसाद** पु० अव+सद-घञ् । नाशे, विषादे, स्वकार्य्याक्षमत्व

**अवसादन** न० अव+सद-णिच्-ल्युट् । कार्य्याक्षमत्वापादने, नाशने च । [स्मृत्यौ च ।

**अवसान** न० अव+सो-ल्युट् । विरामे, समाप्तौ, सीमायां,

**अवसाय** पु० अव+सो-घञ् । समाप्तौ, शेषे, निश्चये च ।

**अवसित** त्रि० अव+सो-क्त । समाप्ते, ऋद्धे, ज्ञाते, परिपक्वे, निश्चिते, मर्द्दितधान्ये च । अव+सि-क्त । संबद्धे ।

**अवस्कन्द** पु०अव+स्कन्द-आधारे घञ् । जिगीषूणां सैन्यनिवेशस्थाने शिविरे, आक्रमणे च । [तरणे,आक्रमणे च ।

**अवस्कन्दन** न० अव+स्कन्द-ल्युट् । सर्व्वाङ्गेणावगाहने,अव

**अवस्कर** पु०अव+कृ-अप् सुट् । विष्ठादिमले । अपादने अपि गुह्यदेशे उपस्थादौ । [अवादेशः । अवरकालादौ ।

**अवस्तात्** अव्य० अवरस्मिन् अवरस्मात् अवरमित्यर्थे अस्ताति

**अवस्तार** पु० अव+स्तृ-घञ् । परदा इति ख्यातायां जवनिकायाम्, आस्तरणे च । [अवस्थाने च ।

**अवस्था** स्त्री० अव+स्था-अङ् । कालकृतायां देहादेर्दशायाम्,

**अवस्थान** न० अव+स्था-ल्युट् । स्थितौ । आधारे घञि । आवासे, प्रतिष्ठायाञ्च ।

**अवस्यन्दन** न० अव+स्यन्द-ल्युट् । हिंसने ।

**अवस्रंसन** न० अव+स्रन्स-ल्युट् । अधःपतने, च्युतौ च ।

**अवहार** पु०अव+हृ-कर्त्तरि ण । चौरे,ग्राहनामके, जलजन्तुभेदे च । भावे घञि । युद्धादिविश्रामे । कर्म्मणि घञि । निमन्त्रितविप्रादिभ्यो देये द्रव्ये । [भावे ।

**अवहित्था** स्त्री० न० न वहिस्तिष्ठति स्था-क पृषो० । हृद्गत-

**अवहेल** न०स्त्री० । अव+हेल-अङ् घञर्थे क वा । अनादरे ।

**अवाक्पुष्पी** स्त्री० अवाक् अधोमुखं पुष्पमस्याः । (सुलफा) इति ख्यातायाम् शतपुष्पिकायाम् ।

**अवाक्शिरस्** त्रि० अवाक् शिरोऽस्य ब० । अधोमुखे ।

**अवाग्र** त्रि० अवनतमग्रमस्य । नम्रमुखे ।

**अवाङ्मुख** त्रि० अवाक् मुखमस्य । अधोमुखे ।

**अवाच्** त्रि० अवाञ्चति अव+अन्च-क्विप् । अधोमुखगते, अवरे-देशे, काले च । दक्षिणस्यां दिशि स्त्री० ङीप् । नास्ति वाक् यस्य ६ब० वाक्यरहिते त्रि० । पूर्व्वार्थे अवाञ्चौ,अत्र अवाचौ इत्यादिभेदः । कालाद्यर्थे प्रथमादीनां स्थानेऽस्ताति तस्य लुक् । अवरकालादावर्थे अव्य० ।

**अवाच्य** न० वच-ण्यत् कुत्वम् न०त० । दुष्टवचने, वचनानर्हे,निन्दनीये च अवाच्+यत् । अवरकालादौ भवे त्रि० ।

**अवान्तर** त्रि० अवगतमन्तरं मध्यम् प्रा०स० । प्रधानान्तःपातिनि अङ्गादौ, सामान्यस्य विशेषे च ।

**अवार** न० न वारमत्र । नद्यादेर्जलानतिक्रमेण प्राप्ये तीरे ।

**अवारपार** पु० अवारं पारञ्च स्तो यस्य अर्शआद्यच् । उभयकूलवति समुद्रे ।

**अवारपारीण** त्रि०अवारपारे गच्छति+ख । पारगामिणि ।

**अवारिका** स्त्री० नास्ति वारि यत्र । धन्याके, तस्य अतिशुष्कफलत्वेन जलशून्यत्वात् ।

**अवासस्** त्रि० न वासोऽस्य । वस्त्ररहिते नग्ने ।

**अवि** पु० अव-इन् । सूर्य्ये, मेषे, छागे, पर्व्वते, मूषिककम्बले, प्रभौ च । ऋतुमत्यां स्त्रियां लज्जायाञ्च स्त्री० वा ङीप् ।

**अविकट** पु० अवि+समूहे कटच् । मेषसंघाते । विकट उष्प्रः

न०त०। उग्रभिन्ने सौम्ये। [अजगन्धावृक्षे।

**अविगन्धा** स्त्री० अवेश्छागस्य गन्ध इव गन्धः पुष्पादावस्याः।

**अविग्न** पु० विज–क्त न०त०। (करमचा) करमर्द्दकवृक्षे।

**अवितथ** न० न वितथं मिथ्या न०त०। सत्ये।

**अविद्या** स्त्री० विद-क्यप् न०त०। विद्याभावे, अहङ्कारहेतौ अज्ञाने, विद्याविरोधिन्याम् अयथार्थबुद्धौ च। वेदान्तमते भावाभावाभ्यामनिर्वाच्यायामचेतनायां मायायाम्।

**अविद्धकर्णी** स्त्री०न विद्धः अच्छिद्रः पर्णरूपः कर्णोऽस्याः। पाठालतायाम्।

**अविनाभाव** पु० विना व्यापकमृते न भावः स्थितिः। व्यापकस्थित्यनुरोधिसत्तारूपायां व्याप्तौ।

**अविनीत** त्रि० अव+नी-क्त। उद्धते। कुलटायां स्त्री०।

**अविप्रिय** पु० अवीन् मेषान् प्रीणाति प्री-क। श्यामालवणे। विप्रियमपकारः न०त०। प्रतिकूलभिन्ने। न०ब०। अपकारशून्ये त्रि०। श्वेतालतायां स्त्री०।

**अविभक्त** पु० वि+भज-क्त। संसृष्टे,विभागरहिते द्रव्ये-स्वामिनि च। अविभक्ता विभक्ता वा सपिण्डाः स्थावरे समाः इति, अविभक्तं स्थावरं यत्सर्व्वेषामेव तद्भवेदिति च स्मृतिः।

**अविमुक्त** न० 'न विमुक्तं शिवाभ्यां यदविमुक्तं ततो विदु'-रित्युक्तलक्षणे काशीक्षेत्रे। वि+मुच-क्त न०त०। मुक्तभिन्ने त्रि०

**अविरत** त्रि० वि+रम भावे-क्त न०ब०। विरामशून्ये, अनवरते द्रव्यादौ च क्रियाविशेषणत्वे न०।

**अविरति** स्त्री०विरामो विरतिः भावे क्तिन् न०त०। विषयादौ स्थिरचित्ततायाम्, विरामाभावे च।

**अविरल** त्रि० न विरलः न०त०। घने,निविड़े।

**अविलम्बित** त्रि० वि+लबि-क्त न०त०। विलम्बशून्ये त्वरायुक्ते द्रव्यादौ। क्रियाविशेषणत्वे न०।

**अविवेक** पु० वि+विच-घञ् न०त०। सदसद्विवेकाभावे,सम्भूयैककार्य्यकरणे, भ्रमे च। न०ब०। विवेकशून्ये त्रि०।

**अविवेकिन्** त्रि० वि+विच-घिनुण् न०त०। विवेचकभिन्ने, मूर्खे,शास्त्राद्युपदेशशून्ये,विवेकोभेदस्तद्भिन्ने च। साङ्ख्यमते प्रधाने, महदादौ च। प्रधानं महदादिभ्यः, महदादयश्च प्रधानात् न विविच्यन्ते (भिद्यन्ते) इत्युक्तम् तत्रैव।

**अविशेष** पु० वि+शिष-घञ् न०त०। विशेषाभावे, अभेदे च। न०ब०। विशेषशून्ये तुल्ये त्रि०। साङ्ख्यादिमतसिद्धेषु तन्मात्राख्येषु सूक्ष्मभूतेषु तानि च इदमेतदेवंगुणकमिति व्यावृत्ततया नानुभूयन्ते इत्यविशेषाः।

**अविश्रान्त** त्रि० वि+श्रम-क्त न०त०। विरामरहिते द्रव्ये।

**अविष** पु०अव-इषच्। समुद्रे, नृपे च। ङीप्। नद्यां स्त्री०। विषशून्ये त्रि०। (आतइच्) विश्वायां स्त्री० टाप्।

**अविसोढ़** न०अवेर्दुग्धम् अवि+सोढ न षत्वम्। मेष्यादुग्धे।

**अविस्पष्ट** न० विस्पष्टं श्रुतमात्रेणार्थावबोधकं सुखेन श्रवणायोग्यञ्च वि+स्पश-क्त न०त०। अस्पष्टवाक्ये। [पत्र।

**अवीचि** पु०नास्ति वीचिः सुखमत्र। नरकभेदे अवीचिमयोऽ-

**अवीजा** स्त्री० ईषदर्थे नञा ब०। अल्पवीजवत्यां द्राक्षायाम्। वीजशून्ये त्रि०। [प्रवर्त्तमाने निषेधके अनुमाने।

**अवीत** न० वि+इण्-क्त न०त०। न्यायप्रसिद्धे व्यतिरेकमुखेन

**अवीर** त्रि० वीरः पुत्रादि र्नास्ति यस्य। पुत्रादिशून्ये। न०त० वीर्य्यवद्भिन्ने। पतिपुत्ररहितायां स्त्री०। "अजातपुत्रा-विधवा साऽवीरा परकीर्त्तितेति" स्मृतेः। [धाने च।

**अवेक्षण** न० अव+ईक्ष-ल्युट्। दर्शने, प्रतिजागरणे, अव-

**अव्यक्त** पु०वि+अनज-क्त न०त०। विष्णौ, कामे, शिवे, सांख्यमते सर्व्वकारणे, प्रधाने, रूपाद्यहीनतया चक्षुराद्यगोचरत्वात्तस्य, वेदान्तमते सूक्ष्मशरीरे स्वप्नावस्थायां शब्दप्रवृत्तिनिमित्तजातिगुणादिभिर्व्वर्ज्जिते निराकारे ब्रह्मणि च न०। अस्पष्टे वस्तुमात्रे त्रि०। [ईषद्रक्ते अरुणवर्णे।

**अव्यक्तराग** पु० न व्यक्तोऽल्पव्यक्तोरागोऽरुणिमा यस्य।

**अव्यङ्गा** स्त्री० अवेरङ्गं शृङ्गमिवाङ्गमस्याः। शूकशिम्ब्याम्। न विकलमङ्गमस्य ६ब०। विकलाङ्गभिन्ने पूर्णाङ्गे त्रि०।

**अव्यञ्जन** पु० नास्ति व्यञ्जनं शुभलक्षणं शृङ्गं यस्य। शृङ्गहीनपशौ, सुलक्षणशून्ये, चिह्नशून्ये च त्रि०।

**अव्यण्डा** स्त्री० न विगतमण्डं वीजमस्याः। शुकशिम्ब्याम्।

**अव्यथ** पु०न व्यथते पद्भ्यां न सञ्चलति व्यथभयचलनयोः अच्। सर्पे। व्यथाशून्ये त्रि०। नास्ति व्यथा यस्याम् ७त०। हरितक्याम् शुण्ठ्याञ्च स्त्री०। [व्यथाशून्ये त्रि०।

**अव्यथिन्** पु० बहुचलनेऽपि न व्यथते व्यथ-इनि। अश्वे,

**अव्यभिचारिन्** त्रि० वि+अभि+चर-णिनि न०त०। केनापि प्रतिकूलहेतुना निवारयितुमशक्ये। न्यायमते व्यभिचारो व्याप्तेरभावस्तच्छून्ये हेतौ पु०।

**अव्यय** पु० न० वि+इण्-अच् न०त०। सर्व्वासु विभक्तिषु सर्व्ववचनेषु च एकरूपे शब्दवृत्तिधर्म्मविशेषे, यथास्वरादयोऽव्ययाः सर्व्वत्रैकरूपाः शिवे, विष्णौ च पु०। आद्यन्तरहिते विकारशून्ये त्रि०। परब्रह्मणि न०। "सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्व्वासु च विभक्तिषु। वचनेषु च सर्व्वेषु यन्न व्येति तदव्ययमिति श्रुतिः।

**अव्ययीभाव** पु० अनव्ययमव्ययं भवत्यनेन अव्यय+च्वि-भू

घञ् । व्याकरणसिद्धे समासविशेषे । तत्र हि उपकुम्भ-मित्यादौ अनव्ययस्यापि कुम्भादिपदस्याव्ययत्वम् ।

**अव्यवस्था** स्त्री० वि+अव+स्था-अङ् न०त० । इदं कर्त्तव्य-मिदं नेति नियमाभावे, शास्त्रादिविरुद्धायां व्यवस्थायाम्, अविधौ च । [भोजनादौ एकत्रावस्थानायोग्ये पतितादौ ।

**अव्यवहार्य्य** त्रि० वि+अव+हृ-ण्यत् न०त० । शयनासन-

**अव्यवहित** त्रि० वि+अव+धा-क्त न०त० । व्यवधानरहिते साक्षात्संबद्धे ।

**अव्याकृत** त्रि० वि+आ+कृ-क्त न०त० । वेदान्तमते अप्रकटी-भूते वीजरूपे जगत्कारणेऽज्ञाने । सांख्यादिमते प्रधाने च ।

**अव्याप्यवृत्ति** त्रि० व्याप्य स्वाधिकरणं देशादिकं साकल्येन संबध्य न वृत्तिः स्थितिर्यस्य । स्वाधिकरणे देशादौ प्रदेश विशेषस्थिते वस्तुनि । यथा घटोभूतलादौ एकदेशे एव तिष्ठति इत्यतोऽव्याप्यवृत्तिः । व्याप्यवृत्तिस्तु जात्यादिः घटादौ साकल्येन सम्बध्य स्थित इति न्यायमते प्रसिद्धम् ।

**अव्युत्पन्न** त्रि० वि+उद्+पद-क्त न०त० । समुदायशब्दस्या-वयवशोऽर्थबोधकताशक्तिः व्युत्पत्तिस्तच्छून्ये अवयवार्थशून्ये शब्दे, शब्दार्थानभिज्ञे मूर्खादौ च ।

**अश** संहतौ-व्याप्तौ च स्वादि० आत्म० वेट् सक० । अश्नुते आशिष्ट आष्ट आनशे ।

**अश** भोजने क्र्यादि० पर० सक० सेट् । अश्नाति आशीत् ।

**अशकुम्भी** स्त्री० अश्नुते व्याप्नोति अश-अच् अशा स्तुम्भाति जलमावृणोति स्तुम्भ-ट पृषो० सलोपः टित्वात् ङीप् कर्म्म० । अल्पकालेन जलव्यापके जलोपरिजाते पाना इति ख्याते तृणभेदे ।

**अशन** पु० अश्नुते व्याप्नोति अश-ल्यु । पीतसालवृक्षे दन्त्य-मध्योऽप्ययमत्रार्थे । भावे ल्युट् । व्याप्तौ, भोजने च न० । कर्म्मणि ल्युट् । अन्ने न० ।

**अशनपर्णी** स्त्री० अशनस्य पीतसालस्य पर्णमिव पर्णमस्याः । आराटो इति ख्याते वृक्षभेदे तस्य पीतसालतुल्यपर्णत्वात्

**अशनाया** स्त्री० अतिलोभेनाशनमिच्छति अशन+क्यच्-भावे अ । बुभुक्षायम् । [बुभुक्षायाम् न० ।

**अशनायित** त्रि० अशन-क्यच्-कर्त्तरि-क्त । क्षुधिते । भावे-क्त ।

**अशनि** पु० स्त्री० अश्नुते संहन्ति अश-अनि । मेघोत्पन्ने ज्यो-तिषि वज्रे, प्रस्तरवर्षिणि उल्काविशेषे, विद्युति च ।

**अशब्द** त्रि० नास्ति शब्दो, वेदादौ वाचकशब्दो वा यस्य । शब्दहीने, वेदे वाचकशब्दवर्जिते च "प्रधानेऽशब्दमस्पर्शमरूप-मव्ययमिति" श्रुतिः "ईक्षतेर्नाशब्दमिति" शारीरकसूत्रञ्च

**अशरीर** त्रि० नास्ति शरीरं तदभिमानो वा यस्य । "प्रत्यग्-ज्ञानशिखिध्वस्ते मिथ्याज्ञाने सहेतुके । नेतिनेतिस्वरूप-त्वादशरीरो भवत्यय"मित्युक्तलक्षणे सकलनिषेधरूपे देह-शून्ये परमात्मनि, शरीराभिमानशून्ये जीवन्मुक्ते च "अशरीरं वाव सन्तं प्रियाप्रिये न स्पृशतइति श्रुतिः ।

**अशास्त्र** न० शास-करणे ष्ट्रन् शास्त्रं वेदादि विरोधे न०त० । वेदादिविरुद्धे नास्तिकागमादौ ।

**अशित** त्रि० अश-कर्म्मणि क्त । भक्षिते । कर्त्तरि क्त । तृप्ते ।

**अशितङ्गवीन** त्रि० अशितास्तृप्ता गावोऽत्र । पूर्वगोचारणक्षेत्रे ।

**अशितम्भव** त्रि० अशितस्तृप्तो भवत्यनेन ख मुम् च । तृप्तिसाधने अन्नादौ । [इत्र । चरौ ।

**अशित्र** पु० अश-संहतौ इत्र । चौरे । भोजनार्थात् कर्म्मणि

**अशिर** पु० अश-भोजने इर । वह्नौ, राक्षसे, सूर्य्ये, वायौ च । वस्त्रे न० । [याम् । स्वार्थे के ह्रस्वे अशिश्विकाप्यत्र ।

**अशिश्वी** स्त्री० नास्ति शिशुर्यस्याः ङीष् । शिशुहीनायां स्त्रि-

**अशीति** स्त्री० दशानामवयवं दशतिः दशकमष्टगुणिता दशतिः नि० अशीत्यादेशः । अष्टगुणिते दशके संख्याभेदे, तत्संख्यान्विते च

**अशुभ** न० नास्ति शुभं यस्मात् ५ब० । पापे "प्रयतत्वाद्धोपचि-तमशुभं नाशयती"ति स्मृतिः । न०त० । अमङ्गले । तद्वति त्रि०

**अशेष** त्रि० नास्ति शेषो यस्य । शेषरहिते सम्पूर्णे । क्रियावि-शेषणत्वे न० । नञ् त० । शेषाभावे ।

**अशोक** पु० नास्ति शोको यस्मात् ५त० । स्वनामख्याते अशोकवृक्षे, वकुलवृक्षे च । पारदे न० । कटुकवृक्षे स्त्री० । ङ्त० । शोकशून्ये त्रि० । [कट्कीति ख्यातायां कटुक्याम् ।

**अशोकरोहिणी** स्त्री० अशोक इव रोहति रुह-णिनि ।

**अशोच्य** त्रि० शुच-योग्यत्वे ण्यत् न०त० । शोचितुमयोग्ये

**अशौच** न० शुचेर्भावः शौचं न०त० । स्मृतिप्रसिद्धे, विहितकर्म्मा-नधिकारित्वसम्पादके अधर्म्मे, शुचित्वाभावे च । स्वार्थे ष्यञ् आशौच्यमप्यत्र "आशौच्यादिप्रसुच्येते"ति स्मृतिः ।

**अश्मकदली** स्त्री० अश्नुते अश-मन् कर्म्म० । काष्ठकदल्याम् ।

**अश्मकुट्ट** पु० अश्मनि प्रस्तर एव धान्यादिकं कुट्टयति । वानप्रस्थभेदे, तस्योदूखलादिशून्यत्वेन तण्डुलादेर्निस्तु-षीकरणं प्रस्तरे एव विहितम् । [मरकतमणौ ।

**अश्मगर्भ** पु० अश्मना कृतो गर्भोऽस्य । पन्ना इति ख्याते

**अश्मगर्भज** पु० अश्मगर्भाज्जायते जन-ड । मरकतमणौ अश्मयोनिरप्यत्र । [वृक्षे ।

**अश्मघ्न** पु० अश्मानं हन्ति भिनत्ति हन-ट । पाषाणभेदके

**अश्मज** न० अश्मनो जायते जन-ड । प्रस्तरजाते शिलाजतुनि,

लौहे च । अश्मजतुरप्यत्र । [भेदके टङ्कनामास्त्रे ।

**अश्मदारण** पु० अश्मानं दारयति दृ-णिच्-ल्यु । पाषाण-

**अश्मन्** पु० अश्नुते व्याप्नोति, संहन्त्यनेन वा । कर्त्तरि करणे वा मनिन् । पाषाणे । [चूल्लगाञ्च । अमूनामन्नः । अश्मन्तोऽप्यत्र ।

**अश्मन्त** न० अश्मनोऽन्तोऽत्र शक० पररूपम् । अशुभे क्षेत्रे,

**अश्मन्तक** पु०न० अश्मानमन्तयति । चूल्लगाम्, दीपाधाराच्छादने, तृणविशेषे च । आवुडेति ख्याते अम्लोटकवृक्षे, अम्लपत्रे कोविदारकवृक्षे च पु० ।

**अश्मपुष्प** न० अश्मनः पुष्पमिव । शिलाजतुनि, शैलेये गन्धद्रव्ये

**अश्मभाल** न० अश्मेव भाजयति चूर्णितं करोति । भज-णिच् अण् पृषो० जस्य लत्वम् । द्रव्यचूर्णकारके हामानदिस्ते इति ख्याते लौहपात्रभेदे ।

**अश्मभिद्** पु० अश्मानमुद्भिद्य जायते । पाषाणभेदके वृक्षे । क । अश्मभिदोऽप्यत्र ।

**अश्मरी** स्त्री० अश्मानं राति रा-क गौरा० ङीष् । मूत्रकृच्छ्ररोगे स हि मूत्रद्वारे प्रस्तरमिव कठिनमांसं रचयति ।

**अश्मरीघ्न** पु० अश्मरीं मूत्रकृच्छ्रं हन्ति हन-ट । वरुणवृक्षे

**अश्मरीहर** पु० अश्मरीं हरति हृ-ट । (देधान) देवधान्ये ।

**अश्मसार** पु०न० अश्मनः सार इव । लौहे । इव० । तत्तुल्यकठिने त्रि० । [अश्यते अश-कर्मणि रक् अस्रमप्यत्र ।

**अश्र(स्र)** न० अश्नुते नेत्रं कण्ठम् वा अश-रक् । चक्षुर्जले, रक्ते च

**अश्र(स्र)प** पु० अश्रं (स्रं) पिबति पा-क । राक्षसे ।

**अश्रान्त** त्रि० श्रम-भावे-क्त न०ब० । सन्तते निवृत्तिरहिते च । कर्त्तरि क्त न०त० । श्रान्तभिन्ने त्रि० । [वा ङीप् ।

**अश्रि(श्री)** स्त्री० अश-रि । अस्त्रादेरग्रभागे गृहादिकोणे च

**अश्रु(स्रु)** पु० अश्नुते अस्यते वा । अश् (अस) रुक् । चक्षुर्जले ।

**अश्लील** न० श्रियं लाति गृह्णाति ला-क रस्य लत्वम् श्री+सिध्मादित्वात् ल वा न०त० । लज्जादिसम्पादिकायाम् ग्राम्यभाषायाम् ।

**अश्लेषा** स्त्री० न श्लिष्यतेऽन्योन्यम् सप्ततारात्मकत्वेऽप्यस्याः योगकारकतारान्तराभावात् न परस्परमेलनम् श्लिष-अच् न०त० । अश्विन्यवधिनवमतारायाम् । श्लेषः अलङ्कारविशेषः संबन्धो वा न०ब० । तद्रहिते त्रि० ।

**अश्व** पु० अश्-क्वन् । घोटके । [अश्वगन्धाख्यवृक्षे ।

**अश्वकन्दिका** स्त्री० अश्वस्य मेढ्रमिव कन्दोमूलमस्याः ।

**अश्वकर्ण** पु० अश्वस्य कर्ण इव पत्रमस्य । स्वनामख्याते साल वृक्षे । स्वार्थे के अश्वकर्णकोऽप्यत्र ।

**अश्वखरज** पु० अश्वश्च खरी च, अश्वी च खरश्च वा ताभ्यां जायते पुंवद्भावः । खचरे घोटकभेदे । खराश्वजोऽप्यत्र ।

**अश्वखुर** पु० अश्वस्य खुरमिव खुरं मूलमस्य । नखीति ख्याते गन्धद्रव्ये । अपराजितायाम् स्त्री० ।

**अश्वगन्धा** स्त्री० अश्वस्य गन्ध एकदेशो मेढ्रमिव मूलमस्याः । वराहकर्णतुल्यपत्रे स्वनामख्याते क्षुद्रवृक्षभेदे ।

**अश्वघ्न** पु० अश्वं हन्ति हन-ट । करवीरवृक्षे तस्याश्वनाशकत्वात्

**अश्वतर** पु० तनुरश्वः अश्व+तनुत्वे ष्टरच् अश्वायामश्वेनोत्पन्नत्वेऽश्वत्वं तस्य तनुत्वञ्चान्यपितृकत्वात् । गर्द्दभेनाश्वायामुत्पन्ने, खचरेऽश्वविशेषे, सर्पभेदे च । जातित्वेन स्त्रियां ङीष् ।

**अश्वत्थ** पु० न श्वः स्थिरं शाल्मलिवृक्षादिवत् तिष्ठति स्था क नि० । स्वनामख्याते वृक्षे, गर्द्दभाण्डवृक्षे, चिरमस्थायित्वात् संसाररूपे वृक्षे च "ऊर्द्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्राहुरव्यय"मिति गीता ।

**अश्वपाल** पु० अश्वान् पालयति पा+णिच्-लन् अण् । घोटकरक्षके । ण्वुल् अश्वपालकोऽप्यत्र जले न० ।

**अश्वपुच्छी** स्त्री० अश्वस्य पुच्छमिव केशरोऽस्य । माषपर्णीवृक्षे

**अश्ववाल** पु० अश्वस्य वालः केशर इव तदाकारपुष्पत्वात् । कयाशा इति ख्याते काशे । इत० । अश्वस्य केशे ।

**अश्वमार** पु० अश्वं मारयति मृ-णिच्-अण् । करवीरे । ण्वुल् अश्वमारकोऽप्यत्र । [षाकारान्त्याङ्के किन्नरे । स्त्रियां ङीप्

**अश्वमुख** पु० अश्वस्य मुखमिव मुखमस्य । अश्वाकारमुखे पुरु-

**अश्वमेध** पु० अश्वो मेध्यते बध्यतेऽत्र मेध-घञ् । यज्ञभेदे ।

**अश्वमेधीय** पु० अश्वमेधस्यायं हितो वा छ । अश्वमेधाङ्गेऽश्वे ।

**अश्वयुज** स्त्री० अश्वं युनक्ति रूपेणानुकरोति क । अश्विनी नक्षत्रे तस्या अश्वतुल्यरूपत्वात् । युज-क्विन् अश्वयुगपि अश्वेन अश्वाकारेण युज्यते यत्र चान्द्राश्विनमासि पौर्णमास्याम् । तस्मिन् चान्द्रमासे च "अश्वयुक् कृष्णपक्षे तु श्राद्धं कुर्य्या"दिति स्मृतिः । मत्वर्थीयेऽचि । अश्वयुजोऽप्यत्र

**अश्वरोधक** पु० अश्वं रुणद्धि रुध-ण्वुल् । करवीरे वृक्षे ।

**अश्ववक्त्र** पु० अश्वस्य वक्त्रमिव वक्त्रमस्य । अश्वमुखाकारमुखवति पुरुषाकारात्याङ्के किन्नरे ।

**अश्ववार(ह)** पु० अश्वं वारयति चुरा० वृ-अण् । अश्वारोहिणि । वह-णिच्-अण् । अश्ववाहोऽप्यत्र ।

**अश्वस्तन** त्रि० न श्वोभवं श्वस्+ट्युल् तुट् च । परदिनास्थायिनि एकदिननिर्वाहोचितेऽन्नादौ "अश्वस्तनविधानेन हर्त्तव्यमि"तिमनुः

**अश्वाक्ष** पु० अश्वस्याक्षीव अच् समा० । देवसर्षपवृक्षे ।

**अश्वाभिधानी** स्त्री० अश्वोऽभिधीयतेऽभिधार्य्यतेऽनया अभि-धा-ल्युट् । अश्वबन्धनरज्ज्वामभिधानीशब्दाम् "इमाम-

ष्टम्भाद्रशनां मृतस्येत्यश्वाभिधानीमादत्ते" इति श्रुतिः ।
**अश्वारि** पु० अश्वस्यारिः ६त० । महिषे ।
**अश्वारोह** पु०अश्वमारोहति रुह-अण् । अश्ववाहके, अश्वारोहणेन युद्धकर्त्तरि च । अश्वगन्धायां स्त्री० । [स्वाहके ।
**अश्वावरोहक** पु० अश्वस्तम्भमिवावरोहति ण्वुल् । अश्वग-
**अश्विन्** पु० द्वि० अश्वाः सन्ति ययोः इनि । स्वर्गवैद्ययोः
**अश्विनी** स्त्री० अश्वः अश्वाकारो विद्यते यस्याः अश्व+इनि । सप्तविंशतिनक्षत्रमध्ये प्रथमे नक्षत्रे ।
**अश्विनीकुमार** पु० द्वि० अश्वीभूता संज्ञानाम्नी सूर्य्यपत्नी तस्यामश्वरूपेण सूर्य्येण जातौ कुमारौ । स्वर्गवैद्ययोः ।
**अश्वीय** न० अश्वानां समूहोऽश्वेभ्योहितं वा छ । अश्वसमूहे अश्वहिते त्रि० । [अश्वे ।
**अश्वोरस** न० अश्वानामुर इव मुख्यम् षच्समा० । मुख्ये
**अष** दीप्तौ अक० गतौ, ग्रहणे च सक० भ्वादि०उभ० सेट् । अषति ते आषीत् आषिष्ट ।
**अषडक्षीण** त्रि० न सन्ति षडक्षीणि श्रोत्रेन्द्रियाणि यत्र ख । तृतीयजनकर्णाश्रुते द्वाभ्यामेव कृते मन्त्रादौ ।
**अषाढ़(ड़)** पु० अषाढ़(ड़)या युक्ता पौर्णमासी आषाढ़ी (डी) सा यत्र मासे अण् वा ह्रस्वः । वैशाखादितस्तृतीये मासे आषाढ़मासे । आषाढ़ी पूर्णिमा प्रयोजनमस्य प्रयोजनार्थे अण् । ब्रह्मचारिधार्य्ये दण्डे, तस्य हि आषाढपौर्णमास्यां विहितकर्म्मोपयोगित्वात् आषाढः आषा(डो)ढोऽप्युभयत्र ।
**अषाढ़ा(ड़ा)** स्त्री० षाढिः षाहनं सह-णिच्+क्तिन् षत्वम् अर्श आद्यच् न०त० पृषो० वा डत्वम् । अश्विन्यवधिके पूर्व्वादिके विंशे, उत्तरादिके एकविंशे च नक्षत्रे । अषाडाप्यत्र ।
**अष्टक** न० अष्टौ अध्यायाः परिमाणमस्य अष्टन्+कन् । पाणिनेरष्टाध्यायीग्रन्थे, प्रत्येकमष्टाध्यायात्मके ऋग्वेदांशे च
**अष्टका** स्त्री० "अष्टका तु समाख्याता सप्तम्यादिदिनत्रयमि" त्युक्तलक्षणे सप्तम्यादिदिनत्रये, अश्नन्ति पितरोऽस्यां तिथौ अश-तकन् । पौषमाघफाल्गुनानां कृष्णाष्टम्यां, "अष्टका पितृदैवत्ये" इत्यजादिपाठात् न इत्त्वम् । तद्विहितश्राद्धे च
**अष्टन्** त्रि० बहु० अश-व्याप्तौ कनिन् तुट् च । संख्याभेदे ।
**अष्टपदिका** स्त्री० अष्टसु दिक्षु पादा अस्याः अन्त्यलोपः ङीपि पद्भावे संज्ञायां कन् ह्रस्वः । (हापरमालि) लतायाम्
**अष्टपाद्** पु० अष्टौ पादा अस्य ब० वा अन्त्यलोपः मृगविशेषे, शरभे, लूतायाश्च । अष्टपादोऽप्यत्र ।
**अष्टमङ्गल** पु० अष्टसु स्थानेषु उरःखुरचतुष्टयपुच्छमुखपृष्ठस्यकेशेषु श्वेतरूपात्मकं मङ्गलमस्य । वाहशलक्षणयुक्ते अश्वे । अष्टानां मङ्गलद्रव्याणां समाहारः । "लोकेऽस्मिन् मङ्गलान्यष्टौ ब्राह्मणो गौर्हुताशनः । हिरण्यं सर्पिरादित्य आपो राजा तथाष्टम" इत्युक्तेषु अष्टसु द्रव्येषु ।
**अष्टमान** न० अष्टौ मुष्टयः मानं परिमाणमस्य । कुडवरूपे अष्टमुष्टिमिते परिमाणभेदे ।
**अष्टमी** स्त्री० अष्टानां पूरणी । पञ्चदशकलात्मकचन्द्रस्य अष्टमकलाक्रियारूपायां स्वनामख्यातायां तिथौ अष्टसंख्यापूरण्याश्च । अश+क्त अष्टं संघातं व्याप्तिं वा माति मा-अच् क गौरा० ङीप् । कोटालतायाम् ।
**अष्टमूर्त्ति** पु० अष्टौ भूम्यादयो मूर्त्तयोऽस्य । "क्षितिर्जलं तथा तेजो वायुराकाशमेव च । यष्टार्कश्च तथा चन्द्रः मूर्त्तयोऽष्टौ पिनाकिनः" इत्युक्ताष्टमूर्त्तिधारिणि शिवे ।
**अष्टलौहक** न० अष्टानां लौहानां धातूनां समाहारः । "सुवर्णं रजतं ताम्रं सीसकं कान्तिकं तथा । वङ्गं लौहं तीक्ष्णलौहमित्यष्टौ धातवः स्मृता" इत्युक्तेषु अष्टसु धातुषु ।
**अष्टाकपाल** पु०अष्टसु कपालेषु कल्पितेषु संस्कृतः पुरोडाशः । संस्कारार्थकस्य तद्धितस्य लुक् आत्वम् । अष्टसु कपालेषु संस्कार्य्ये पुरोडाशे, तत्साध्ये यज्ञे च ।
**अष्टाङ्ग** पु० अष्टावङ्गानि यस्य । योगविशेषे, यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारध्यानधारणासमाधिरूपे योगशास्त्रोक्ते एतेषां स्वरूपादि तत्तच्छब्दार्थे वक्ष्यते । "जानुभ्याञ्च तथा पद्भ्यां पाणिभ्यामुरसा धिया । शिरसा वचसा दृष्ट्या प्रणामोऽष्टाङ्ग ईरित" इत्युक्तलक्षणे प्रणामे "आपः क्षीरं कुशाग्रं च दधि सर्पिः सतण्डुलम् । यवः सिद्धार्थकश्चैव अष्टाङ्गोऽर्घः प्रकीर्त्तितः" इत्यष्टद्रव्यघटिते पूजोपकरणेऽर्घे, शारीफलके च तस्य प्रत्येकपङ्क्तौ अष्टपदरूपाङ्कत्वात् ।
**अष्टादशन्** त्रि०बहु० । अष्टाधिका दश, अष्टौ च दश चेति वा । संख्याविशेषयुक्ते । पूरणे डटि । तत्पूरणे त्रि० । [पाचने
**अष्टादशाङ्ग** पु० न० अष्टादश अङ्गानि यत्र । वैद्यकप्रसिद्धे
**अष्टापद** पु०न० अष्टौ अष्टौ पदानि पङ्क्तावस्य वृत्तौ संख्याशब्दस्य वीप्सार्थत्वाङ्गीकारात् आत्वम् । शारीफलके । अष्टसु धातुषु पदं प्रतिष्ठा यस्य । स्वर्णे । शरभे, लूतायाश्च पु०, तयोरष्टपदत्वात् । अष्टाभिः सिद्धिभिरापद्यते आ+पद-अच् । अणिमाद्यष्टसिद्धियुक्ते कैलाशे । अष्टसंख्यातेन आपद्यते कप् । काले ।
**अष्टि** स्त्री० अश्यते भूमौ क्षिप्यते अश-क्तिन् पृषो० षत्वम् । आटि इति ख्याते बीजे, षोड़शाक्षरपादके छन्दोभेदे च ।
**अष्टीला** स्त्री० "आध्मापयन् बस्तिमष्टं रुद्धा वातश्चलोन्न-

ताम् । कुर्य्यात्तीव्रार्त्तिमष्ठीलां मूत्रविण्मार्गरोधिनीमिति वैद्यकोक्तलक्षणयुक्ते वातजन्ये व्याधिभेदे ।

**अष्ठीवत्** पु० नास्ति अतिशयितमस्थि यस्मिन् मतुप् पृषो० नि०। (आंटु) इति ख्याते जान्वोः सन्धिस्थाने ।

**अस** दीप्तौ अक० ग्रहणे गतौ च सक० भ्वादि० उभ० सेट् । असति ते आसीत् आसिष्ट । 'लावण्य उत्पाद्य इवास'ति कुमारः

**अस** विद्यमानतायाम् अदा० अक० पर० सेट् । अस्ति अभूत् ।

**अस** क्षेपे दिवा० पर० सक० सेट् । अस्यति आस्यत् ।

**असंस्कृत** त्रि० सम्+कृ-क्त सुम् न०त० । गर्भाधानादिसंस्काररहिते, व्याकरणसंस्कारशून्ये अपशब्दे च ।

**असकृत्** अव्य० न सकृत् न०त० । पौनःपुन्ये ।

**असक्त** त्रि० सन्ज-क्त न०त० । आसक्तिशून्ये फलाभिलाषशून्ये च "असक्तः सुखमन्वभूदि"ति रघुः। "कुर्य्यात् विद्वांस्तथाऽसक्तः" इति गीता । [पथि च पु०।

**असङ्कुल** त्रि० न सङ्कुलः । परस्पराविरुद्धे । ग्रामादिपथे विस्तीर्णे

**असङ्क्रान्तमास** पु० न सङ्क्रान्तः राश्यन्तरं प्राप्नोरवि र्यत्र चान्द्रमासे । शुक्लप्रतिपदादिदर्शान्ते संक्रमणशून्ये मलमासे।

**असङ्ख्य** त्रि० नास्ति संख्या यस्य । परार्द्धातीते,बहुसंख्यके च

**असङ्ग** पु० सन्ज-घञ् न०ब० । सङ्गरहिते परमात्मनि, हरौ च । न०त०। सङ्गविरोधिनि, पुत्रवित्तलोकैषणात्यागरूपे वैराग्ये । न०ब० । विषयरागाभाववति त्रि० ।

**असङ्गत** त्रि० सम्+गम-क्त न०त०। सङ्गतिरौचिती तच्छून्ये, अनन्तराभिधानोत्थापकाकाङ्क्षाविषयभिन्ने च । "नासङ्गतं प्रयुञ्जीतेत्य"भियुक्तोक्तिः । [अर्थालङ्कारभेदे सा०१०परि०।

**असङ्गति** स्त्री० सम्+गम-क्तिन् न०त० । सङ्गतिविरहे ।

**असत्** त्रि० अस+शतृ न०त० । सद्भिन्ने, निरूपाख्ये निःस्वरूपे निषेधरूपेण प्रतीयमाने, अभावत्वाश्रये, "अश्रद्धया हुतं दत्तं तपस्तप्तं कृतं च यत् । असदित्युच्यते पार्थे"ति गीतोक्ते अश्रद्धया कृते होमादौ च । इन्द्रे पु० । दुष्टाचारिणि असाधौ त्रि०। स्त्रियां ङीप् कुलटायाम् ।

**असद्ग्रह** पु० असति अविद्यमाने वस्तुनि ग्रहः आग्रहः । बालादीनाम् आवदार इति ख्याते आग्रहभेदे ।

**असपर्णी** स्त्री० असनस्य पर्णमिव पर्णमस्याः । वातकवृक्षे ।

**असभ्य** त्रि० सभायामर्हः यत् न०त० । सभायामनुपयुक्ते । स्त्रीवर्णनादौ, खले च । [राजस्य ज्येष्ठपुत्रे पु० ।

**असमञ्जस** न० समञ्जसं युक्तियुतं न०त० । असङ्गते । सगर-

**असमय** पु० अपकृष्टार्थे न०त०। दुष्टकाले अयोग्यकाले च।

**असमर्थ** त्रि० समर्थः शक्तः न०त० । अशक्ते,दुर्बले च । समर्थः सङ्गतार्थः न०त० । असङ्गतार्थे, व्याकरणशास्त्रे प्रसिद्धायां यत्र यस्यान्वययोग्यता तत्सहचराभावेनापेक्षायाम् अतएव अश्राद्धभोजीत्यादौ असमर्थसमासः नञ्पदस्य श्राद्धेन सहान्वयायोग्यत्वात् भोजनेन च सहचाराभावेन अपेक्षणीयत्वात् ।

**असमवायिकारणम्** न० समवैति सम+अव+इण-णिनि न०त० कर्म्म०। न्यायमते समवायिकारणं द्रव्यं तद्भिन्नं द्रव्यवृत्ति यत् गुणादिकं कारणं तस्मिन्नर्थे । यथा कपालद्वयसंयोगरूपो गुणोघटस्य,द्रव्याश्रिता क्रिया संयोगविभागादेः

**असमीक्ष्यकारिन्** त्रि० समीक्ष्य विविच्य न करोतीति कृ+णिनि । विवेचनामकृत्वैव कर्म्मकारके, मूर्खे च ।

**असम्बद्ध** न० सम्बद्धं परस्परमन्वितं न भवति सम्+बन्ध-क्त न०त० । अर्थानवबोधकेऽनन्वितार्थके वाक्ये ।

**असम्बद्धप्रलाप** पु० ६त० । असम्बद्धस्य असङ्गतस्य कथने, असङ्गतस्य अप्रस्तुतस्य निष्प्रयोजने कथने च ।

**असम्बाध** त्रि० नास्ति सम्बाधा अन्योन्यं पीड़ा यत्र । परस्परसंघर्षरूपपीड़ारहिते विरले,बाधारहिते च । "असंबाधा देवनदी"ति भारतम् ।

**असम्मत** त्रि० सम्+मन-क्त नास्ति सम्मतो यस्मात् ५ब० । प्रणयिजने । न०त० । अनभिमते "असम्मतः कस्तव मुक्तिमार्ग"मिति कुमारः । [ताभिमानरहिते च ।

**असम्मुग्ध** त्रि० सम्+मुह-क्त न०त० । अकृतसन्देहे पण्डि-

**असरु** पु० सरति सृ-उ न०त०। (कुकुरसोङ्गा) वृक्षे ।[शून्ये त्रि०

**असहन** पु० न सहति सह-ल्यु न०त० । शत्रौ । क्षमा-

**असाधारण** त्रि० न०त० । साधारणं सामान्यधर्म्मयुक्तं तद्भिन्ने, तन्मात्रवृत्तिधर्म्मयुक्ते, विशेषे, अधिके च । न्यायमते "यस्तूभयस्माद्व्यावृत्तः स त्वसाधारणो मत" इत्युक्ते सपक्षविपक्षावृत्तौ दुष्टे हेतौ पु० । यथा वह्निसाधने गगनादिहेतुः स च पक्षे पर्व्वतादौ, पक्षभिन्ने जलादौ च न विद्यते गगनादेः कुत्रापि विद्यमानत्वाभावात् ।

**असाधु** त्रि० न०त० । साधुभिन्ने, असच्चरिते, संस्कृतशब्दभिन्ने, अपभ्रंशादौ च ।

**असाध्य** त्रि० सिध-णिच्-साधादेशः यत् न०त०। "ऊर्द्ध्वं साध्यमधोयाप्यमसाध्यं युगपद्गत"मित्युक्ते प्रतिकारानर्हे रोगभेदे, असाधनीये, दुर्द्दमे शत्रौ च ।

**असाम्प्रतम्** अव्य० न साम्प्रतम् युक्तं न०त० । अयुक्ते ।

**असार** पु० नास्ति सारो यस्य । सारहीने एरण्डवृक्षे । न०त० । सारभिन्ने । न०ब०। निस्सारे त्रि० । "असारः खलु

संसार" इत्युद्भटः । [प्रतिरूपकम् अव्य० ।

**असि** पु० अस-दीप्तौ क्षेपणे वा इन् । खड्गे । त्वमित्यर्थे विभक्ति

**असिक्नी** स्त्री० सो-क्त सिता केशादौ शुभ्रा जरती तद्भिन्ना अवृद्धा क्तादेशः ङीप् च । अन्तःपुरचारिण्यामवृद्धायां प्रेष्यायाम्, नदीभेदे च । [यत्र । क्षुद्रोपधाने ।

**असिगण्ड** पु० अस्यते क्षिप्यते अस-इन् असिः क्षिप्तोगण्डो

**असित** पु० सितः शुभ्रः विरोधे न०त० । शुभ्रवर्णभिन्ने तद्विरुद्धे कृष्णवर्णे । तद्वति त्रि० । कृष्णपक्षे पु० । नीलौषधौ, अन्तःपुरचारिण्यामवृद्धायां प्रेष्यायाञ्च स्त्री० टाप् ।

**असितकार्च्चिस्** पु०असितयति णिच्-ण्वुल् सा अर्च्चिः शिखा यस्य । वह्नौ तच्छिखासम्बन्धेन हि सर्व्वेषामसितत्वम् ।

**असितफल** पु० असितं कृष्णं फलं यस्य । मधुनारिकेले ।

**असिदंष्ट्र** पु०असिरिव तीक्ष्णा दंष्ट्रा यस्य । मकराख्ये यादसि

**असिद्ध** त्रि०सिद्धोनिष्पन्नः पक्वश्च न०त० । अपक्वे,अनिष्पन्ने च न्यायमते आश्रयासिद्धत्वादिभिस्त्रिभिर्दोषैर्दुष्टे हेतौ पु० ।

**असिद्धि** स्त्री० सिध-क्तिन् न०त० । अनिष्पत्तौ, अपाके, न्यायमते आश्रयासिद्धिप्रभृतित्रिविधहेतुदोषे च ।

**असिधाव** पु० असिं खड्गं धावति मार्ज्जयति धाव-अण् । शस्त्राणां मार्ज्जनकरे । ण्वुल् । असिधावकोऽप्यत्र ।

**असिधेनुका** स्त्री० असिर्धेनुरिव यस्याः ब० वा कप् । असेर्धेनुतुल्यत्वेन तद्वत्सतुल्यायाम् छुरिकायाम् ।

**असिपत्र**(क) पु० असिरिव तीक्ष्णं पत्रमस्य वा कप् । इक्षुवृक्षे गुण्डनामकतृणे च । असिरेव पत्राकारो यत्र । नरकभेदे । असेः पत्रमिवाच्छादकम् । खड्गकोषे न० ।

**असिपत्रवन** न०असिरेव पत्राकारो यस्य कर्म्म० । नरकभेदे "यस्त्विह वै निजवेदपथादनापदि अपगतः पाषण्डञ्चोपगतस्तमसिपत्रवनं प्रवेश्येति भागवतम् । [जन्तुभेदे ।

**असिपुच्छ** पु०असिरिव धारायुक्तः पुच्छोऽस्य । शिशुमारे जल

**असिपुत्रिका** स्त्री० असेः पुत्रीव स्वार्थे कन् ह्रस्वे अत इत्त्वम् । छुरिकायाम् । कनभावे असिपुत्रीत्यप्यत्र ।

**असिमेदा** पु०असिरिव तीक्ष्णः मेदो निर्यासो यस्य । विट्खदिरे

**असिहेति** पु० असिर्हेतिः साधनमस्य । खड्गेन युद्धकर्त्तरि ।

**असु** पु० अस्यते क्षिप्यते अस-उ । चित्ते । कर्त्तरि उ । तापे । करणे उ । पञ्चवृत्तिषु वायुभेदेषु पु०बहु० । [त्रि०

**असुख** न०विरोधे न०त० । सुखविरोधिनि दुःखे । न०ब० । तद्वति

**असुधारण** न० असूनां प्राणादिपञ्चवायुवृत्तीनां धारणम् । जीवने । [उर । सुरविरोधिनि दैत्ये । रात्रौ स्त्री० ।

**असुर** पु० अस-दीप्तौ उर । सूर्य्ये । अस्यति क्षिपति देवान्

**असुररिपु** पु० असुराणां रिपुः । दानवशत्रौ विष्णौ ।

**असुरसा** स्त्री० न सुष्ठु रसो यस्याः ५ब० । (वावुइतुलसी) वर्व्वरीवृक्षे तस्या अतिसुरसत्वात् ।

**असूयक** त्रि० असूञ् कण्ड्वादि यक्-ण्वुञ् । गुणेषु दोषारोपणशीले । [रोपणे ।

**असूया** स्त्री० असूञ्-यक् अ,स्त्रीत्वात् टाप् । गुणेषु दोषा

**असूर्च्च**(र्क्ष)ण न० सुर्च्च-ल्युट् रे परे दीर्घः नास्ति सूर्च्चणमनादरो यस्मात् न०५ब० । पाठान्तरे असूनासुक्षणं तापो यस्मात् अनादरे । [न्तगुप्ते सूर्य्यादर्शिनि राजदारादौ ।

**असूर्य्यम्पश्य** त्रि०सूर्य्यमपि न पश्यति दृश-खश् मुम् च । अत्य-

**असृक्कर** पु० असृजं शोणितं करोति कृ-ट । शरीरस्थे रसधातौ, अन्नादेरशितस्य प्रथमं रसरूपता, रसस्य रक्तरूपतेति वैद्यके प्रसिद्धम् । [त्वचि ।

**असृग्धरा** स्त्री० असृजं धरति धृ-अच् । शोणितधारिण्यां

**असृज्** न० न सृज्यते इतररागवत् संसृज्यते सहजत्वात् न+सृज् क्विन्, अस्यते क्षिप्यते इतस्ततो नाडीभिः अस् सृजि वा । रक्ते, कुङ्कुमे, विष्कुम्भावधिके षोडशे योगे ।

**असेचनक** त्रि० न सिच्यते तृप्यते मनोऽत्र सिच-ल्युट् संज्ञायां कन् । अत्यन्तप्रियदर्शने यद्दर्शनान्मनो न तृप्यति ।

**अस्त** पु० अस्यन्ते सूर्य्यकिरणा यत्र आधारे क्त । पश्चिमाचले, कर्म्मणि क्त । क्षिप्ते अवसिते च त्रि० । कृत्यौ ज्योतिषोक्ते लग्नात् सप्तमे स्थाने च न० । भावे क्त । अवसाने क्षेपे च न० । [निर्वाणमोक्षे ।

**अस्तक** पु० अस्तं अपुनरावृत्तिम् अवसानं वा करोति कृ-ड ।

**अस्तम्** अव्य० अस-तमि । नाशे, अदर्शने च ।

**अस्तमन** न० मननं मनःस्नान अस्तत्वेन मनोस्नानं यत्र । सूर्य्यादेरदर्शनसाधने भूगोलकक्षया तिरोधाने, "तिरोधानञ्च यत्रैति तदेवास्तमनं रवेः । नैवास्तमनमर्कस्य नोदयः सर्व्वदासतः इति ज्योतिषोक्तेः तत्काले च ।

**अस्तमय** पु०अस्तोमीयते ज्ञायते यत्र मिन्-अच् । प्रलयादौ, सूर्य्यस्यातिप्रत्यासत्त्या प्रकाशाभावेनान्यग्रहाणामस्तत्वं वियोगे चोदयः "रविणास्तमयोयोगो वियोगस्तूदयो भवेदित्युक्तेः अन्यग्रहाणां रवियोगे च । [माचले अस्तगिरौ ।

**अस्ताचल** पु० अस्यन्ते किरणा यत्र आधारे क्त कर्म्म० । पश्चि-

**अस्ति** अव्य० अस्-श्तिप् । स्थितौ, विद्यमानतायाञ्च "अस्ति नास्ति न जानातीत्या"दि ।

**अस्तु** अव्य० अस् दीप्तौ तुन् । अनुज्ञायां, पीडायाम् प्रतिक्षेपे असूयायाम्, प्रकर्षे, अङ्गीकारे, प्रशंसायाम्, लक्षणे, असूया-

पूर्ब्वकाङ्क्षीकारे च । [संहतस्तद्भिन्ने त्रि० ।

**अस्त्यान** न०स्त्यै क्त न०त०। निन्दायाम्, भर्त्सने च । स्त्यानः

**अस्त्र** न०अस्यते क्षिप्यते अस-ष्ट्रन् । क्षेप्यास्त्रे शरादौ । करणे

ष्ट्रन् । चापे, रिपुक्षेपणसाधने प्रहरणमात्रे खड्गादावपि ।

**अस्त्रकण्टक** पु० अस्त्रं कण्टकमिव । वाणे तस्याप्यस्य कण्टका-

कारत्वात् । [कित्-ण्वुल् ६त०। अस्त्रव्रणरोगचिकित्सके ।

**अस्त्रचिकित्सक** पु० अस्त्रस्य अस्त्रजन्यव्रणस्य चिकित्सकः

**अस्त्रिन्** त्रि०अस्त्रं धनुरस्यास्ति इनि । धनुर्द्धरे,अस्त्रधारिमात्रे च

**अस्थान** न० न स्थानं तलस्पर्शो यस्य । अगाधे, मन्दस्थले,

अनधिकारिणि च । [स्थाते धातुभेदे ।

**अस्थि** न० अस्यते अस+क्थिन् । मांसाभ्यन्तरस्थे हाड़ इति

**अस्थिकृत्** पु० अस्थि-कृ-क्विप् । अस्थिकारके मेदधातौ ।

**अस्थिज** पु० अस्थ्नो जायते जन-ड । अस्थिपरिपाकाज्जाते

तदन्तःस्थे मज्जधातौ । [शिवे ।

**अस्थिधन्वन्** पु०अस्थि अस्थिमयं धनुरस्य ब० अनङ् समा० ।

**अस्थिपञ्जर** पु० अस्थि पञ्जर इव । शरीरस्यास्थिसञ्चये

पिञ्जराकारे कङ्काले । [कुक्कुरे च ।

**अस्थिभक्ष** पु०अस्थि भक्षयति भक्ष-अण् । (हाड़गिला) पक्षिणि,

**अस्थिमालिन्** पु० अस्थिमयी मालाऽस्त्यस्य इनि । शिवे ।

**अस्थिर** त्रि० न०त० । स्थिरभिन्ने चञ्चले ।

**अस्थिविग्रह** पु० अत्यन्तकृशत्वात् अस्थिसारो विग्रहो देहो

ऽस्य । शिवानुचरे भृङ्गरीटे । [ग्रन्थिमति वृक्षे ।

**अस्थिशृङ्खला** स्त्री० अस्थ्नां शृङ्खलेव योजनहेतुः। (हाड़जोड़ा)

**अस्थिसंहार** पु०अस्थीनि संहरति योजयति सम्+हृ-अण् ।

(हाड़जोड़ा) ग्रन्थिमति वृक्षे ।

**अस्थिसार** पु० अस्थ्नः सारः रसपरिणामः । अस्थिजाते

मज्जधातौ। अस्थ्येव सारो यस्य । रक्तमांसशून्ये त्रि० ।

**अस्नाविर** त्रि० नास्ति स्नावा शिरा यस्य इरच् । शिराव

र्ज्जिते, स्थूलशरीरशून्ये च ।

**अस्निग्धदारु** न० अस्निग्धं रूक्षं दारु कर्म्म० । देवदारुभेदे

**अस्मद्** त्रि० अस-मदिक् । अहंप्रत्ययावलम्बनत्वेन वेद्ये प्रत्य-

गात्मनि, देहाभिमानिनि जीवे च ।

**अस्मि** अव्य०अस्-मिन् । अहमर्थे,"त्वामस्मि वच्मि विदुषा" मि-

ति साहित्यदर्पणे । [पुरुषयोरभेदाभिमाने मोहे ।

**अस्मिता** स्त्री० अस्मि इत्यस्य भावः तल् । सांख्यसिद्धे प्रधान-

**अस्रखदिर** पु० अस्रवर्णः रक्तवर्णः खदिरः । विट्खदिरे ।

**अस्रज्** न० अस्रात् रुधिरात् रसपाकेन जायते । मांसे ।

**अस्रपत्रक** पु० अस्रमिव रक्तं पत्रमस्य संज्ञायाम् कन् । रक्त

शाके भिण्डावृक्षे । [पा-क । राक्षसे पु० ।

**अस्रपा** पु० अस्रं पिबति पा-क्विप् । (जोंक) जलौकसि ।

**अस्रफला** स्त्री० अस्रमिव लोहितं फलमस्याः । सल्लकीवृक्षे ।

**अस्रविन्दुच्छदा** स्त्री०अस्रविन्दुः रुधिरविन्दुरिव छदो दलं

यस्याः । लक्ष्मणानामके वृक्षे ।

**अस्रमातृका** स्त्री० अस्रस्य रुधिरस्य मातेव पोषिका संज्ञायां

कन् । अशितान्नादेः रसरूपे देहस्थे प्रथमे धातौ ।

**अस्ररोधिनी** स्त्री० अस्रं क्षतजमाशु रुणद्धि रुध-णिनि ।

लज्जालुलतायाम् । [श्वेततुलसीवृक्षे ।

**अस्रार्ज्जक** पु० अस्रं रुधिरं सेवनेनार्ज्जयति अर्ज्ज-ण्वुल् ।

**अस्वच्छन्द** त्रि०नास्ति स्वस्य छन्द आयत्तता यस्य । पराधीने

**अस्वतन्त्र** त्रि० न स्वस्य तन्त्रः अधीनः । पराधीने ।

**अस्वन्त** न० असूनाम् अन्तो यस्मात् ५ब०। चूल्ल्यां तदग्नितापा-

द्धि प्राणक्षयः । अशुभे च । ६त० । मरणे पु० ।

**अस्वप्न** पु० नास्ति स्वप्नोनिद्रा यस्य । देवे । निद्रारहिते त्रि०।

**अस्वर्ग्य** त्रि०स्वर्गाय हितं न भवति। स्वर्गहेतुधर्म्मविरोधिनि

निषिद्धाचरणादौ । [गोक्षुरवृक्षे अतिकषाये ।

**अस्वादुकण्टक** पु० अस्वादुरमधुरः कण्टको यस्य । (गोखुरी)

**अस्वाध्याय** त्रि० न स्वाध्यायो वेदाध्ययनमस्य । वेदाध्ययन-

हीने "अस्वाध्यायं वषट्कारमि"ति स्मृतिः । न स्वाध्यायो

यस्मिन् । अध्ययननिषिद्धकाले अष्टम्यादौ । अधीयते अधि

+इङ्-घञ् अध्यायः स्वस्य स्ववर्णानुसारेण अध्यायः स्वा-

ध्यायः"स्वाध्यायोऽध्येतव्य"इति श्रुतिः न०त०।स्वाध्यायभिन्ने

**अस्वामिक** त्रि० न स्वामी यस्य । स्वामिरहिते "अटव्यः

पर्व्वताः पुण्या नद्यस्तीर्थानि यानि च । सर्व्वाण्यस्वामि-

कान्याहु र्न हि तेषु परिग्रह" इति स्मृतिः ।

**अस्वैरिन्** पु० स्वैरी स्वाधीनः न०त० । परतन्त्रे ।

**अह** गतौ आत्म० भ्वा०सक० सेट् । अहते आहिष्ट । [त ।

**अह** दीप्तौ चुरा० इदित् उभ०अक०सेट् । अंहयति ते आञ्जिहत्

**अह** अव्य०अह-अच् । प्रशंसायां, क्षेपे, वियोगे, निग्रहे, आ-

चारातिशये, अर्च्चने च । [गर्व्वयुक्ते ।

**अहंयु** त्रि० अहम् अहङ्कारोऽस्त्यस्य अहम्+युस् अनादेशः ।

**अहङ्कार** पु० अहमिति कारो यस्मात् कृ-अपादाने घञ् ।

गर्व्वे "अहङ्कारश्च सर्व्वेषां पापवीजममङ्गलम् ब्रह्माण्डेषु च

सर्व्वेषां गर्व्वपर्य्यन्तमुन्नति"रिति पुराणात् गर्व्वेणौद्धत्यम् ।

**अहङ्कृत** त्रि० अहमिति कृतं येन । सगर्व्वे ।

**अहत** न० हन-क्त न०त० । "ईषद्धौतं नवं श्वेतं सदशं यन्न

धारितम् । अहतं तद्विजानीयात् पावनं सर्व्वकर्म्मसु"त्यु-

क्षालक्षणे वस्त्रे । हतभिन्ने त्रि० । [न+हा कनिन् । दिवसे ।
**अहन्** न० न जहाति सर्वथा परिवर्त्तमानत्वात् न त्यजति ।
**अहम्** अह-अम् । अहङ्कारार्थे, स्वात्मसम्बन्धितयाऽभिमाने च।
**अहमहमिका** स्त्री० अहमहंशब्दोऽस्त्यत्र वीप्सायां द्वित्वम्
ठक् न ठिलोपः । परस्पराहङ्कारे अहमेवाग्रगण्य
इत्येवं रूपायामन्योन्योक्तौ च ।
**अहंपूर्व्विका** स्त्री० अहं पूर्व्वोऽहं पूर्व्व इत्यभिधानं यत्र ।
योधानां युयुत्साधिक्येन अहमेव पूर्व्वं यास्यामीत्यध्यवसाये ।
**अहम्मति** स्त्री० अहमित्याकारा मतिः ज्ञानं मन+क्तिन् ।
अविद्यायाम् अर्थान्तरेऽन्यधर्म्मावभासके अज्ञाने ।
**अहर्गण** पु० अह्नां गणः समूहः । त्रिंशद्दिनात्मके मासे ।
ज्योतिषप्रसिद्धे ग्रहाणां स्पष्टतासाधनार्थमा सृष्टेः वर्त्तमान-
दिनपर्य्यन्ते दिनसमूहे च ।
**अहर्द्दिव** न० अहनि च दिवा च नि० । प्रतिदिने ।
**अहर्पति** पु० अह्नां पतिः । सूर्य्ये, अहर्नाथादयोऽप्यत्र ।
**अहर्मुख** पु० अह्नोमुखमादिभागः । प्रत्यूषे । [स्त्री० ।
**अहल्य** त्रि० हलेन न कृष्टं । हलाकृष्टे क्षेत्रे । गौतमर्षिपत्न्यां
**अहस्कार** पु० अहः करोति कृ-ट कस्कादित्वात् सत्वम् ।
दिवाकरे सूर्य्ये, अर्कवृक्षे च । [सूर्य्ये, अर्कवृक्षे च ।
**अहस्पति** पु० अह्नः पतिः ६त० कस्कादित्वात् सत्वम् ।
**अहह** अव्य० अहं जहाति अहम्+हा क पृषो० । सम्बोधने
आश्चर्य्ये, खेदे, क्लेशे, प्रकर्षे च । [च त्रि० ।
**अहार्य्य** पु० हृ-ण्यत् न०त० । पर्व्वते । हर्त्तुमशक्ये, अभेद्ये
**अहि** पु० आहन्ति आ+हन+डिन् टिलोपः आङो ह्रस्वश्च ।
सर्पे, वृत्रासुरे, सूर्य्ये, धातुभेदे सीसके, राहौ, पथिके,
खले, वप्रे, सर्पस्वामिके अश्लेषानक्षत्रे च ।
**अहिंसा** स्त्री० हिन्स-अङ् न०त० । वाङ्मनःकायैः पर-
पीड़ाभावे, प्राणिपीडानिवृत्तौ, अशास्त्रीयप्राणिपीडनाभावे
च "अहिंसा परमो धर्म्म" इति स्मृतिः ।
**अहिका** स्त्री० अहिरिव कायति प्रकाशते दुराक्रमत्वात् ।
शाल्मलिवृक्षे । [नगरीभेदे स्त्री० ।
**अहिच्छत्र** पु०अहेः फणाकारः छत्रम्छादकः । मेषशृङ्गीवृक्षे,
**अहिजित्** पु० अहिं सर्पं वृत्रासुरं वा जितवान् जि-क्विप्
तुक् च । विष्णौ, इन्द्रे च । [जिह्वाख्यलतायाम् ।
**अहिजिह्वा** स्त्री० अहेर्जिह्वेव तदाकारशिखत्वात् । नाग-
**अहित** पु० । न०त० । शत्रौ । पथ्यभिन्ने त्रि० ।
**अहितुण्डिक** पु०अहेस्तुण्डं मुखं तेन दीव्यति ठन् । व्याल-
ग्राहिणि, सर्पखेलके च ।

**अहिद्विष्** पु० अहिं सर्पं वृत्रासुरं वा द्विष्टवान् द्विष-भूते
क्विप् । गरुड़े, इन्द्रे, मयूरे, नकुले विष्णौ च ।
**अहिनिर्लयणी** स्त्री० अहिर्निर्लीयतेऽस्याम् निर्+ली-ल्युट् ।
(खोलस) इति ख्याते सर्पनिर्म्मोके ।
**अहिपुत्रक** पु० अहेः पुत्रः क्षुद्रसर्प इव कायति प्रकाशते कै-
क । क्षुद्रसर्पाकारे नौकाविशेषे ।
**अहिफेन** पुः अहेः फेनः गरलमिव तीक्ष्णगुणत्वात् । आफिङ्
इति ख्याते वृक्षभेदे । [उत्तरभाद्रपदनक्षत्रे च ।
**अहिबुध्न** पु० अहेरिव बुध्नो ग्रीवा यस्य । रुद्रभेदे, तद्देवताके
**अहिभय** न० अहेः, स्वहस्थत्वात् आहताकारत्वाच्च अहि-
तुल्यात् स्वपक्षाच्च भयं भी-अच् । सर्पभये राज्ञां स्वपक्ष-
जनिते भये च । [भयनाशिकायाम् भूम्यामलक्याम् ।
**अहिभयदा** स्त्री अहिभयं द्यति खण्डयति दो-क । सर्प
**अहिभुज्** पु० अहिं भुङ्क्ते क्विप् । गरुड़े, मयूरे, नकुले च ।
**अहिमर्द्दनी** स्त्री० अहिर्मर्द्द्यतेऽनया मृद-ल्युट् । गन्धना-
कुलीनामलतायाम् ।
**अहिमार** पु० अहिं मारयति मृ-णिच्-अण् । अरिमेदवृक्षे।
**अहिमेदक** पु० अहिं मेदयति स्पर्शमात्रेण गलयति मारयति
मिद-णिच्-ण्वुल् । अरिमेदवृक्षे । [ताम्बूल्याम् ।
**अहिलता** स्त्री० अहिलोकस्य पातालस्य लता शाक०त० ।
**अहीरणि** पु० अहीन् ईरयति दूरीकरोति ईर-अनि । द्वि-
मुखसर्पे तद्दर्शनाद्धीतरे सर्पाः पलायन्ते । [विदपाठे ।
**अहुत** पु० नास्ति हुतं हवनं यत्र । धर्म्मसाधनत्वेऽपि अहोमे
**अहे** अव्य-अह-ए । क्षेपे, नियोगे च ।
**अहेरु** पु० न हिनोति हि-रु न०त० । शतमूल्याम् ।
**अहैतुक** त्रि० हेतुं प्रयोजनमुद्दिश्य कृतं हैतुकं न०त० ।
फलाभिसन्धानरहिते, कापट्यरहिते च ।
**अहो** अव्य० न+हा-डो । शोके, धिगर्थे, विषादे, दयायां,
सम्बोधने, विस्मये, प्रशंसायाम्, वितर्के, असूयायाञ्च ।
**अहोरात्र** पु० अहश्च रात्रिश्च टच् समा० । सूर्य्योदयद्वय-
मध्यवर्त्तिकाले षष्टिदण्डात्मके मानुषे दिने पैत्रादिमानन्तु
वृहदभिधाने । [अनुकम्पायाञ्च ।
**अहोवत** अव्य० अहो च वत च द्व० । खेदे, सम्बोधने,
**अह्लाय** अव्य० ह्री-घञ् वृद्धिः पृषो० तस्य यत्वं न०त० । शीघ्रे ।

## आ

**आ** अव्य० आप् क्विप् पृषो० पलोपः । वाक्ये (वाक्यस्यान्य-
थात्वद्योतने) पूर्व्वं मैवं संस्था इदानीमेवमिति प्रतिपादनपरे

स्मृतौ (आ एवं मन्यसे इति स्मृतस्यान्यथापादने) अनुकम्पायाम्। समुच्चये, अङ्गीकारे, ईषदर्थे क्रियायोगे, सीमायां व्याप्तौ च। वाक्यस्मृतिभिन्ने ऽस्य ङित्त्वमिच्छन्ति
**आकम्पित** त्रि॰ आ+कपि-चलने क्त। कम्पयुक्ते, ईषत्कम्पिते च
**आकर** पु॰ आकुर्व्वन्त्यत्र कुर्व्वन्ति व्यवहारमत्र वा कृ-अच्। समूहे, श्रेष्ठे च। आकीर्य्यन्ते धातवोऽत्र कॄ-अप्। रत्नाद्युत्पत्तिस्थाने। [आकरे करग्रहणार्थं नियुक्ते।
**आकरिक** त्रि॰ आकरे रत्नाद्युत्पत्तिस्थाने नियुक्तः ठक्।
**आकर्ष** पु॰ आकृष्यते विषयान्तरतोऽनेन आ+कृष-घञ्। पाशके, शारिफलके, द्यूते, इन्द्रिये धन्विनो धनुरभ्यासे च। भावे घञि। आकर्षणे। आधारे घञि। निकषे उपले। खलादिगतं धान्यमाकृष्यतेऽनेन करणे घञि। अङ्कुशाकारे आकुड़ा इति ख्याते काष्ठभेदे।
**आकर्षिक** पु॰ आकर्षति सन्निकर्षस्थं लौहं आ+कृष-ण्वुल्। (चुम्बक) इति ख्याते अयस्कान्ते। आकर्षणकर्त्तरि त्रि॰।
**आकर्षणी** स्त्री॰ आकृष्यतेऽनया आ+कृष-ल्युट् टित्त्वात् ङीप्। उच्चस्थपुष्पाद्याहरणार्थे (आङुशी) यष्टिकाभेदे।
**आकलन** न॰आ+कल-ल्युट्। आकाङ्क्षायाम् गणनेऽनुसन्धाने च
**आकल्प** पु॰ आ+कृप णिच्-घञ्। वेशरचनायाम्, भूषणे च कल्पपर्य्यन्ते अव्य॰। आकल्पं नरकं भुङ्क्ते इति स्मृतिः।
**आकल्पक** पु॰ आकल्पयति अन्यस्यान्यथात्वं कल्पयति आ+कृप-णिच्-ण्वुल्। अज्ञाने, औत्सुक्ये, हर्षे च।
**आकष** पु॰ आकष्यते यत्र कष-अच्। स्वर्णादिकषणसाधने (कोष्टि) प्रस्तरभेदे। [भवार्थे ठक्। अकस्माद्भवे।
**आकस्मिक** त्रि॰ अकस्मात् कारणसम्पत्तिं विनापि भवति
**आकाङ्क्षा** स्त्री॰ आ+काङ्क्ष-अङ्। अभिलाषे, न्यायमते वाक्यार्थज्ञानहेतौ यत्पदं विना यत्पदस्यानन्वयस्तत्पदे तत्पदवत्त्वरूपे, संबन्धे च।
**आकाय** पु॰ आचीयते यस्मिन् आ+चि यत् नि॰। निवासे।
**आकार** पु॰ आ+कृ-घञ्। मूर्त्तौ, अवयवसंस्थानविशेषे च। आकार्य्यते आविष्कार्य्यते हृद्गतोभावोऽनेन आ-कृ-णिच् करणे घञ्। हृद्गतभावावेदके मुखप्रसादवैवर्ण्यरूपे प्रीत्यप्रीतिसूचके देहचेष्टने। भावे घञ्। हृद्गते भावे, इङ्गिते च
**आकारगुप्ति** स्त्री॰ गुप-क्तिन् आकारस्य हृद्गतभावस्य गुप्ति र्गोपनम्। रत्यादिजनितमुखप्रसादस्य भयजनितविषादादेश्च गोपने। [आह्वाने। युचि स्त्रीत्वात् टाप्।
**आकारण** न॰ स्त्री॰ आ+कृ-णिच् ल्युट्, युच् वा।
**आकालिक** त्रि॰ अकाले भवं ठञ्। असमयोत्पन्ने वस्तूनि। स्त्रियां ङीप् 'आलिकीं वीक्ष्य मधुप्रवृत्ति'मिति कुमारः। समानकालौ आद्यन्तौ यस्य समानकालस्य अकालादेशः इकञ् च नि॰। आशुविनाशिनि, आद्यन्तयोरभावात्, पूर्व्वदिवसे यत्समये उत्पत्तिः परेद्युस्तत्समये एव नश्वरे, "आकालिकमनध्यायमेतेष्विति" मनुः आशुविनाशित्वात् विद्युति स्त्री॰।
**आकाश** पु॰न॰ समन्तात् काश्यते आ+काश-अच्। गगने।
**आकाशदीप** पु॰आकाशे दीयमानो दीपः शा॰क॰। "तुलायां तिलतैलेन सायं सन्ध्यासमागमे। आकाशदीपं यो दद्यादित्युक्तलक्षणे दीपभेदे। [(पाना) कुम्भिकायाम्।
**आकाशमूली** स्त्री॰ आकाशे भूमिस्पृन्यदेशे मूलमस्याः।
**आकाशरक्षिन्** पु॰ आकाशे अत्युच्चप्राचीरोपरिस्थितः सन् रक्षति। दुर्गबहिःप्राचीरोपरिस्थिते रक्षके।
**आकाशवल्ली** स्त्री॰आकाशस्य वल्ली शाखेव अत्युच्चशिखत्वात्। अमरवेल इति ख्यातायां लतायाम्।
**आकाशवाणी** स्त्री॰ आकाशे भवा वाणी। अदृश्योत्पादकपुरुषत्वेनाकाशादिवोत्पन्नायां वाचि।
**आकीर्ण** त्रि॰आ+कॄ-क्त। व्याप्ते, विक्षिप्ते च। [सम्पादने च
**आकुञ्चन** न॰ आ+कुचि-ल्युट्। सङ्कोचे, प्रसारितस्य संक्षिप्तत्व
**आकुञ्चित** त्रि॰ आ+कुचि-क्त। आभुग्ने सङ्कोचिते च।
**आकुल** त्रि॰ आ+कुल-क। व्याकुले। [अत्यन्ताकुले च।
**आकुलाकुल** त्रि॰ आकुल+प्रकारे द्वित्वम्। आकुलप्रकारे,
**आकूत** न॰ आ+कू भावे क्त। आशये अभिप्राये। [रूपे च।
**आकृति** स्त्री॰ आ+कृ-क्तिन्। आकारे, अवयवसंस्थाने, जातौ,
**आकृतिच्छत्रा** स्त्री॰ छादयति छद-णिच् कर्त्तरि ष्ट्रन् ह्रस्वः श॰त॰। (घोषा) घोषातकीलतायाम्।
**आकेकरा** स्त्री॰ "दृष्टिराकेकरा किञ्चित्स्फुटापाङ्गे प्रसारिता। मीलितार्द्धा पुरालोके ताराव्यावर्त्तनोत्तरे"त्युक्तलक्षणे दृष्टिभेदे पारिभाषिकम्।
**आक्रन्द** पु॰आ+क्रन्द-घञ्। सारावे रोदने, आह्वाने, शब्दे च। कर्म्मणि घञ्। मित्रे, भ्रातरि च। आधारे घञ्। दारुणे युद्धे, दुःखिनां रोदनस्थाने च। आक्रन्दयति अच्। स्वदेशाक्रमणमाचरतः पार्ष्णिग्राहस्य प्रयोजके तत्परवर्त्तिनि नृपे। [आक्रमणमप्यत्र न॰।
**आक्रम** पु॰आ+क्रम-घञ् अवृद्धिः। बलेनातिक्रमणे। ल्युट्।
**आक्रान्त** त्रि॰ आ+क्रम-क्त। कृताक्रमणे अभिभूते व्याप्ते च।
**आक्रीड** पु॰आक्रीडत्यत्र क्रीड-घञ्। क्रीड़ास्थाने उद्यानादौ
**आक्रोश** पु॰ आ+क्रुश-घञ्। विरुद्धचिन्तने, शापे, निन्दायाञ्च

ल्युट् आक्रोशनमप्यत्र न०। [पाशक्रीड़या जाते वैरे।
आक्षद्यूतिक न० अक्षद्यूतेन पाशक्रीड़या निर्वृत्तम् ठक्।
आक्षपाटिक पु० अक्षपटे क्रीडास्थाने व्यवहारस्थाने वा नि-
युक्तः ठक्। अक्षदर्शके, व्यवहाराध्यक्षे प्राड्विवेके च।
आचार पु० आ+चर-णिच्-घञ्। अगम्यागमनं कृतं त्वयेति
पुरुषं प्रति, अगम्यगमनं त्वया कृतमिति स्त्रियं च प्रति-
दूषणे। ल्युट् आचारणमप्यत्र न०। युच् टाप्। अत्रार्थे।
आचारित त्रि० आ+चर-णिच्-क्त। आचारोमैथुनविष-
यापवादस्तेन दूषिते।
आच्छिक पु० अक्षमिन्द्रियं व्याप्नोति तर्पकत्वात्। रञ्जकवृक्षे।
आच्छीव पु० आ+क्षीव-णिच्-अच्। शोभाञ्जनवृक्षे। आ+
क्षीव-क्त नि०। मत्ते।
आक्षेप पु० आ+क्षिप-घञ्। भर्त्सने, अपवादे, आकर्षणे,
धनादिन्यासरूपे निक्षेपे" अर्थालङ्कारभेदे च सा०१०द०।
आक्षेपक त्रि० आ+क्षिप-ण्वुल्! निन्दाकारके। "यदा तु
धमनीः सर्व्वाः कुपितोऽभ्येति मारुतः। तदा क्षिपत्याशु
मुहुर्मुहुर्देहं नभश्चरः। मुहुर्मुहुस्तदाक्षेपादाक्षेपक
इति स्मृत, इत्युक्तलक्षणे वातरोगभेदे च।
आक्षोड़ पु० अक्ष-ओड़ स्वार्थे अण्। शैलपीलुवृक्षे आख-
रोट इति ख्याते। क्षोट। आक्षोटोऽप्यत्र। [नोऽप्यत्र।
आख पु० आखनत्यनेन आ+खन-ड। खनित्रे। व। आख-
आखण्डल पु० आखण्डयति भेदयति पर्व्वतान् आ+खडि-
डलच्। इन्द्रे। [मूषिके च। खननकर्त्तरि त्रि०।
आखनिक पु० आ+खन-कर्त्तरि इकन्। चौरे, शूकरे,
आखनिकवक पु० आ+खन-करणे इकवक। खनित्रे।
डर। आखरोऽप्यत्र।
आखु पु० आ+खन-डु। मूषिके, चौरे, शूकरे च। कर्म्मणि
डु। देवताडवृक्षे। "विभवे सति नैवात्ति न ददाति जुहोति
न। तमाहुराखु"मित्युक्तलक्षणे कृपणे च।
आखुकर्णी स्त्री० आखोः मूषिकस्य कर्ण इव पर्णमस्याः।
(उन्दुरकाणी) मूषिककर्णतुल्यपर्णवत्यां लतायाम्। [गणेशे।
आखुग पु० आखुना मूषिकेण गच्छति। गम-ड। मूषिकवाहने
आखुपर्णिका स्त्री० आखोः कर्ण इव पर्णमस्याः ङीप् स्वार्थे
कन् अतइत्त्वम्। (उन्दुरकाणी) इति ख्यातायां लतायाम्।
आखुभुज् पु० आखुं भुङ्क्ते भुज-क्विप्। मूषिकभक्षके विड़ाले
आखुविषहा स्त्री० आखुविषं मूषिकविषं हन्ति हन-ड।
मूषिकविषहरे देवताडवृक्षे, देवतालीलतायाञ्च।
आखेट पु० आखिद्यन्ते त्रास्यन्ते प्राणिनोऽत्र आ+खिट-घञ्।
प्राणित्रासदायां मृगयायाम्। स्वार्थे कन् आखेटकोऽप्यत्र।
आखेटिक पु० आखेटे कुशलः ठक्। मृगयाकुशले कुक्कुरे।
आखोट पु० आखः खनित्रमिव उटानि पर्णान्यस्य। आख-
रोट इति ख्याते शैलपीलौ। [च। भावे अङ्। कथने।
आख्या स्त्री० आख्यायतेऽनया आ+ख्या-अङ्। संज्ञायां, नाम्नि
आख्यात त्रि० आ+ख्या-क्त। कथिते, व्याख्याते, व्याकरण
प्रसिद्धे तिङन्ते पदे च "क्रियाप्रधानमाख्यातमि"ति यास्कः।
आख्यातृ त्रि० आ+ख्या-तृच्। कथनकर्त्तरि। पाठयित-रि
"आख्यातोपयोगे" इति पाणिनिः।
आख्यान न० आ+ख्या+ल्युट्। प्रसिद्धेतिवृत्तकथने यथा
अन्तमन्यनाद्युपाख्यानम्।
आख्यायिका स्त्री० आ+ख्या-ण्वुल् कापि अतइत्त्वम्।
विदितवृत्तान्तार्थायां कथायाम्, गद्यपद्यप्रबन्धे च। कथके त्रि०।
आगत त्रि० आ+गम-क्त। आयाते, उपस्थिते, प्राप्ते च।
भावे क्त। आगमने न०।
आगन्तु त्रि० आ+गम-तुन्। अनियतस्थायिनि अतिथौ,
आगमनशीले च। स्वार्थे कन्। आगन्तुकोऽप्यत्र।
आगम न० "आगतं शिववक्त्रेभ्यो गतञ्च गिरिजाश्रुतौ।
मतञ्च वासुदेवस्य तस्मादागममुच्यते" इत्युक्तलक्षणे "सृष्टिश्च
प्रलयश्चैव देवानां च तथार्च्चनम्। साधनञ्चैव सर्व्वेषां पुरश्च-
रणमेवच। षट्कर्म्मसाधनञ्चैव ध्यानयोगश्चतुर्विधः सप्त-
भिर्लक्षणैर्युक्तं त्वागमं तद्विदोविदुरित्युक्तलक्षणे च तन्त्रशास्त्रे।
"सिद्धं सिद्धैः प्रमाणैस्तु हितं वात्र परत्र च। आगमं
शास्त्रमाप्तानामित्युक्तलक्षणे शास्त्रमात्रे च। भावे घञ्
अवृद्धिः उपदेशे आगतौ च पु०। आगम्यते ज्ञायतेऽनेन
करणे घञ्। व्यवहारे सन्दिग्धार्थसाधके पत्रलेख्यादौ। आ-
गच्छति प्रकृतिप्रत्ययानुपघातेन प्राप्नोति अच्। व्याकरण-
प्रसिद्धे प्रकृतिप्रत्ययानुपघातेन तन्मध्ये आगन्तरि इडादौ।
आगस् न० आ+इण्-असुन् इणः गादेशः। अपराधे, पापे च।
आगामिन् त्रि० आ+गम-णिनि। आगन्तुके, प्रवासिनि।
भविष्यति काले, तद्वृत्तौ च। [कृ-अण् वा। गृहे।
आगार न० आ+गृ-कर्म्मणि घञ्, आगमच्छति आग+आ+
आगू स्त्री० आ+गम-क्विप् मलोपे ऊकारादेशः। इदं कर्त्तव्य
मेवेत्यङ्गीकारे प्रतिज्ञायाम् च।
आग्नीध्र न० अग्निमिन्धे क्विप् नलोपः अग्नीध् होता
ततः स्थानार्थे रण्। होतुर्गृहे, मनुवंश्ये नृपभेदे च।
आग्नेय न० अग्निर्देवतास्य ढक्। स्वर्णे, घृते च। इदमर्थेऽणि।
रक्तवर्णे। "अग्निनोक्तं पुराणं यदाग्नेयं वेदसम्मित"मित्यु-

तल्लक्षणे महापुराणभेदे वह्निपुराणे च। अग्निदेवताके द्रव्यमात्रे त्रि०। दक्षिणपूर्व्वदिशि, अग्नियोषिति स्वाहायाम् अग्निदेवताकायामृचि च स्त्री० ङीप्।

**आग्रयण** न० अग्रहायणे नवशस्ये विहितं पृषो० हालोपः। नवशस्यनिमित्त के इष्टिरूपे यज्ञे।

**आग्रहायणिक** पु० आग्रहायणी पौर्णमासी यस्मिन् मासे ठक्। चान्द्रे मार्गशीर्षमासि। अण्। आग्रहायणोऽप्यत्र।

**आग्रहायणी** स्त्री० अग्रहायण्या मृगशिरसा नक्षत्रेण युक्ता पौर्णमासी अण् ङीप्। चान्द्रमार्गशीर्षमासपूर्णिमायां तस्या एव पूर्णिमाया मृगशिरसा योगसम्भवात्।

**आग्रहारिक** पु० अग्रस्य प्रेतोद्देश्यकस्य हारं हरणमर्हति ठक्। अग्रदानीये विप्रे। [ग्रामार्गे।

**आघट्ट** पु० आघट्टयति रोगान् नाशयति अच्। रक्तवर्णेऽ-

**आघाट** पु० आघटयति रोगान् वियोजयति आ+घट-णिच्। घञ् वृद्धिः नि०। रक्तापमार्गे,सीमायाञ्च। [बधस्थाने।

**आघात** पु० आ+हन-घञ्। आहनने। आधारे घञ्।

**आघार** पु०आ+घृ-कर्म्मणि घञ्। घृते। भावे घञ्। होमादौ, मन्त्रविशेषेण देवताविशेषाय घृतदाने।

**आघूर्णित** त्रि० आ+घूर्ण-क्त। चालिते, भ्रामिते च।

**आघ्राण** न० आ+घ्रा-ल्युट्। गन्धग्रहणे, तृप्तौ च।

**आघ्रात**(ण) त्रि० आ+घ्रा-क्त वा तस्य नत्वम्। गृहीतगन्धे, आक्रान्ते च।

**आङ्गिक** त्रि० अङ्गेन अङ्गचालनेन निर्वृत्तं ठक्। भावव्यञ्जकेऽङ्गनिष्पन्ने भ्रूक्षेपादौ,अङ्गजातमात्रे च। मृदङ्गे वाद्ये न०

**आङ्गिरस** पु० अङ्गिरसो मुनेरपत्यम् अण्। वृहस्पतौ।

**आचमन** न० आ+चम-ल्युट्। विधिना जलप्राशने, मुखादि प्रक्षालने,वैधकर्म्मादौ जलप्राशनपूर्व्वकमष्टाङ्गस्पर्शरूपक्रियायाञ्च,विस्तरो वृहदभिधाने। [पतद्ग्रहे निष्ठीवनपात्रे।

**आचमनक** पु० आचमनस्य मुखप्रक्षालनस्य कं जलं यत्र।

**आचमनीय** न० आचमनाय मुखक्षालनाय हितम् छ, आ+चम-कर्म्मणि अनीयर् वा। मुखप्रक्षालनार्थे जले। [भक्ष्यमात्रे

**आचाम** पु० आ+चम-भावे घञ्। आचमने। कर्म्मणि घञ्।

**आचार** पु० आ+चर-घञ्। चरिते, मन्वाद्युक्ते स्नानाचमनादिव्यवहारे च। [(ह्रिलञ्चा) ह्रिलमोचिकालतायाम्।

**आचारी** स्त्री० सम्यक् चारः प्रसरणं यस्याः गौ० ङीष्।

**आचार्य्य** पु० "उपनीय तु यः शिष्यं वेदमध्यापयेत् द्विजः। सकल्पं सरहस्यं च तमाचार्य्यं प्रचक्षते" इति मनूक्तलक्षणे वेदाध्यापयितरि, "आम्नायतत्त्वविज्ञानाच्चराचरसमानतः। यमादियोगसिद्धत्वादाचार्य्य इति कथ्यते इत्युक्तलक्षणे मतप्रस्थापके शङ्कराचार्य्यादौ च। स्त्रियां टाप् आचार्य्या। आचार्य्यपत्न्यान्तु आचार्य्यानी। ङीप् न णत्वम्।

**आचार्य्यक** पु० आचार्य्यस्य कर्म्म कन्। आचार्य्यकर्त्तव्यकर्म्मणि

**आचित** त्रि० आ+चि-क्त। संगृहीते, व्याप्ते, ग्रथिते च। दशभारमितपरिमाणे,शकटपरिमाणे च पु०। [आच्छादिते

**आच्छन्न** त्रि० आ+छद-क्त। आवृते। छद-णिच्-क्त नि०।

**आच्छाद** पु०आच्छाद्यतेऽनेन छद-णिच्-करणे घञ्। वस्त्रे।

**आच्छादन** न० आ+छद-णिच्-ल्युट्। पिधानवस्त्रे।

**आच्छिन्न** त्रि० आ+छिद-बलाद्ग्रहणे क्त। बलाद्गृहीते।

**आच्छुरित** न० आ+छुर क्त। सशब्दहासे, नखाघातेन वाद्ये च। स्वार्थे क। आच्छुरितकमप्यत्र। [मृगयायाम्।

**आच्छोदन** न० आच्छिद्यन्तेऽत्र छिद-ल्युट् पृषो०इतश्रोत्।

**आञ्छ** आयामे (दीर्घविस्तारे)। इदित् भ्वादि० पर०अक० सेट्। आञ्छति आञ्छीत्।

**आज** न० आज्यतेऽनेन आ+अन्ज-यजर्थे क। घृते। अजस्येदम् अण्। छागमांसादौ त्रि०।

**आजक** न० अजानां समूहः वुञ्। छागसमूहे। [वृत्ते।

**आजन्मसुरभिपत्र** पु०आ जन्मनः सुरभि पत्रमस्य। मरुवक

**आजानेय** पु० "शक्तिभिर्भिन्नहृदयाः स्खलन्तश्च पदेपदे। आजानन्ति यतः संज्ञामाजानेयास्ततः स्मृताः" इत्युक्त-लक्षणे उत्तमाश्वे। अवयवार्थस्तु अजानेयशब्दे द्रष्टव्यः।

**आजि** स्त्री०अजन्त्यस्याम् अज-इण् न वीभावः। समरभूमौ, संग्रामे, आक्षेपे, क्षणे, मर्य्यादायाम् च।

**आजीव** पु०आजीव्यतेऽनेन आ+जीव-घञ्। आजीविकायाम् कर्त्तरि ण्वुल्। आजीविकाप्यत्र स्त्री०। [कर्म्मकारके।

**आजू** स्त्री० आजवति आ+जु-क्विप् दीर्घः। भृतिं विना

**आज्ञा** स्त्री० आ+ज्ञा-अङ्। निदेशे इदं क्रियतामिति शासने, ज्योतिषप्रसिद्धे लग्नात् दशमे स्थाने च।

**आज्य** न०आ अज्यते अन्ज-क्यप् नलोपः। घृते। [घृते च

**आज्यभाग** पु० आज्यस्य भागो यत्र। होमे आहुतिविशेषे,

**आञ्जनेय** पु०अञ्जना नाम वानरी तस्याः अपत्यं ठक्।हनुमति

**आञ्जिनेय** पु० अञ्जन्यां भवः ठक्। (आजनाइ) कीटभेदे।

**आटविक** न० अटव्यां भवः ठक्। आरण्यके सैन्ये।

**आटि**(डि) पु० आ+अट्-इण्। शरारिपक्षिणि। आ+अड-इण्।आडिरप्यत्र,मत्स्यभेदे च। जातित्वेन स्त्रियां वा ङीप्

**आटोप** पु० आ+तुप घञ् पृषो० टत्वम्। दर्पे, संरम्भे, वातजन्ये उदरव्याधिभेदे च।

**आडम्बर** पु० आ+डबि-क्षेपे, अरन्। हर्षे, दर्पे, तूर्य्यस्वने, आरम्भे, संरम्भे, अक्षिलोम्नि, घनगर्ज्जिते, आयोजने च।

**आढक** पु० न० आढौकते अच् पृषो०। सर्व्वतोदशाङ्गुलमाने, प्रस्थचतुष्टयमिते, पुष्कलचतुष्टयमिते च धान्यमानपात्रे, षट्पञ्चाशदधिकद्विशतमुष्टिपरिमाणे, द्रोणस्य चतुर्थभागे च।

**आढ़किक** त्रि० आढक+वापाद्यर्थे ठञ्। आढकमितस्य धान्यस्य वपनयोग्ये क्षेत्रे, तत्पाचके, तत्खादके च। ख। आढकीनोऽप्यत्र

**आढकी** स्त्री० आढौकते अच् पृषो०। (अड़हर) इति ख्याते शमीधान्यभेदे। [धनिनि च।

**आढ्य** त्रि० आ+ध्यै-क पृषो०। युक्ते, विशिष्टे, सम्पन्ने,

**आणवीन** त्रि० अणुधान्यानां शर्षपादीनां भवनं क्षेत्रम् ख। (सुनाडाङ्गा) शर्षपादिभवनयोग्ये क्षेत्रे। अञ् आणवमप्यत्र

**आणि** पु० स्त्री० आ+अण-इन्। रथचक्राग्रस्थे कीलके, कोटौ, सीम्नि च। [शब्दे, भये च।

**आतङ्क** पु० आ+तकि-घञ्। रोगे, सन्तापे, संन्देहे, मुरज

**आतञ्चन** न० आ+तनृच-ल्युट्। वेगे, पापणे, आप्यायने, दुग्धादौ दध्यादिभावापादनाय अम्लद्रव्यप्रक्षेपे, निक्षेपे उपद्रवे, द्रवद्रव्ये प्रक्षेपणोचिते कठिनद्रव्यस्य चूर्णने, गलितस्वर्णादेर्द्रव्यान्तरयोगेन जारणे च।

**आततायिन्** त्रि० आततं विस्तीर्णम् आयितुं शीलमस्य अतणिनि। बधोद्यते "अग्निदोगरदश्चैव शस्त्रपाणिर्धनापहः। क्षेत्रदारापहारी च षडेते आततायिनः" इत्युक्तप्रकारे।

**आतप** पु० आ+तप-घ। प्रकाशे, उद्द्योते, सूर्य्याद्यालोके च।

**आतपत्र** न० आतपात् त्रायते। त्रै-क। छत्रे। स्वार्थे कन्। आतपत्रकमप्यत्र।

**आतपाभाव** पु० ६त० आतपस्याभावरूपायाम् छायायाम्।

**आतर** पु० आतरत्यनेन तॄ-अप्। नद्यादेःतरणार्थं देये भाटकादौ

**आतर्पण** न० आ-तृप-ल्युट्। प्रीतौ। णिचः-प्रीणने मङ्गलालेपने

**आतायिन्** पु० आ+ताय-णिनि। चिल् इतिख्याते पक्षिभेदे

**आतिथेय** न० अतिथये इदं ढक्। अतिथिनिमित्तके भोजनादौ। तत्र साधुः ढक्। अतिथिसपर्य्यायां कुशले त्रि०।

**आतिथ्य** पु० स्वार्थे ष्यञ्। अतिथौ, तस्य सेवादिकर्म्म ष्यञ्। अतिथिसेवादौ न०।

**आतिवाहिक** त्रि० अतिवाहे इहलोकात् परलोकनयने नियुक्तः ठक्। मृतस्य सूक्ष्मदेहादेर्लोकान्तरप्रापणार्थमीश्वर नियुक्ते अर्च्चिरादिस्थानस्थिते देवभेदे। "आतिवाहिकास्तल्लिङ्गादि"ति वेदान्तसूत्रम्।

**आतुर** त्रि० आ+तुर-क। रोगयुक्ते।

**आत्प्य** पु० आतप्यतेऽनेन आ+तप-क्यप्। (आता) वृक्षविशेषे

**आतोद्य** न० आसमन्तात् तुद्यते आ+तुद-ण्यत्। वीणादौ चतुर्विधे वाद्ये। [शत्रुणाभिभूते, कार्य्ये च। आत्तगर्व्वोऽप्यत्र।

**आत्तगन्ध** त्रि० आत्तोगृहीतोऽरिणा गन्धो गर्व्वो यस्य।

**आत्मगुप्ता** स्त्री० आत्मनैव दुस्पर्शत्वेन गुप्ता इतरमर्दनेभ्यो रक्षिता। (आल्कुशी) लताभेदे।

**आत्मघातिन्** त्रि० "व्यापादयेत् वृथात्मानं स्वयं योऽग्न्युदकादिभिः। अवैधेनैव मार्गेण आत्मघाती स उच्यते" इत्युक्त लक्षणे आत्मनः स्वशरीरस्य प्राणेन सह वियोजयितरि जने

**आत्मघोष** पु० आत्मानं घोषयति स्वशब्दैः। काके, कुक्कुटे च, ताभ्यां (का का) (कु कु) ध्वनिनैवात्मनामैकदेशस्य घोषणात्

**आत्मज** पु० आत्मनो जायते, आत्मा वा जायते जन-ड। पुत्रे, आत्मा वै जायते पुत्र इति श्रुतिः आत्मजन्माप्यत्र। कन्यायां, मनोजन्यायां बुद्धौ च स्त्री०।

**आत्मदर्श** पु० आत्मा स्वरूपं दृश्यतेऽत्र दृश-घञ्। दर्पणे।

**आत्मन्** पु० आ+अत्-मनिन्। स्वरूपे, यत्ने, देहे, मनसि, वृत्तौ, बुद्धौ, अर्के, वह्नौ, वायौ, जीवे, ब्रह्मणि च।

**आत्मबान्धव** पु० "आत्ममातुः स्वसुःपुत्रा आत्मपितुःस्वसुः सुताः आत्ममातुलपुत्राश्च विज्ञेयाह्यात्मबान्धवा इत्युक्तेषु।

**आत्मभू** पु० आत्मना स्वयम्, आत्मनि मनसि वा भवति भू-क्विप्। चतुर्मुखे विधातरि, कामे च।

**आत्ममूली** स्त्री० आत्मैव रक्षणे मूलमस्याः दुस्पर्शतयेतर मर्द्दनाभावेन स्वस्य स्वयं रक्षणात्। दुरालभालतायाम्।

**आत्मम्भरि** त्रि० आत्मानं बिभर्त्ति ख मुम् च्। स्वोदरमात्रपूरके

**आत्मयोनि** पु० आत्मैव योनिः कारणमस्य। हरौ, हरे, विधातरि मनसिजे मदने च। [आत्मनो रक्षणे।

**आत्मरक्षा** स्त्री० आत्मनो रक्षा यस्याः। वृक्षभेदे। ६त०।

**आत्महन्** पु० आत्मानं हतवान् हन-क्विप्। "येऽन्यथासन्तमात्मानमकर्त्तारं स्वयं प्रभुम्। कर्त्ता भोक्तेति मन्यन्ते तएवात्महनो जना, इत्युक्तलक्षणे आत्मनो याथार्थ्यज्ञानरहिते, अज्ञे, आत्मघातिनि च जने।

**आत्माधीन** पु० आत्मनोऽधीनः। पुत्रे, श्यालके। प्राणाधारे च

**आत्माश्रय** पु० आत्मानमाश्रयति आ+श्रि-अच्। स्वस्य स्वापेक्षणरूपे तर्कदोषभेदे।

**आत्मीय** त्रि० आत्मनोऽयं छ। आत्मसंबन्धिनि।

**आत्मोद्भवा** स्त्री० आत्मनैवोद्भवति भू-अच्। माषपर्णीवृक्षे आत्मा उद्भवो यस्याः। कन्यायाम्। पुत्रे पु०।

**आत्यन्तिक** त्रि०० अत्यन्त+भवार्थे ठक्। अतिशयेन जाते।

**आत्ययिक** त्रि॰ अत्ययः नाशः प्रयोजनमस्य ठक् । नाशार्थे ।
**आत्रेय** पु॰अत्रेरपत्यं ढक् । अत्रिमुनिपुत्रे, देहस्थे रसधातौ च
**आत्रेयी** स्त्री॰ न सन्ति कर्मयोग्यानि त्रीणि दिनानि यस्याः डच् समा॰ सा अत्रा स्वार्थे ढञ् । ऋतुमत्याम्, नदीभेदे च । पुनः स्वार्थे कनि ह्रस्वे आत्रेयिकाप्यत्र ।
**आथर्व्वण** न॰ अथर्वणा मुनिना दृष्टो वेदः अण् । तमधीते तत्र विहितं वा पुनरण् । अथर्ववेदज्ञे ब्राह्मणे, तद्वेदविहिते ऽभिचारादिकर्म्मणि च । [पाठके विप्रे ।
**आथर्व्वणिक** त्रि॰ अथर्व्वाणं वेदमधीते ठक् । अथर्व्ववेद-
**आदर** पु॰ आ+दृ-अप् । समादरे, सम्माने, आरम्भे च ।
**आदर्श** पु॰ आदृश्यतेऽत्र दृश-घञ् । दर्पणे, टीकायां प्रतिरूपपुस्तके च । [ल्युट् । हस्तिघोषाद्वज्ञे स्त्री॰ ।
**आदान** न॰ आ+दा-ल्युट् । ग्रहणे,अश्वाभरणे च । कर्म्मणि
**आदि** पु॰ आ प्रथमं दीयते गृह्यते आ+दा-कि । प्रथमे, प्राक् सत्तायाम्, कारणे, सामीप्ये, प्रकारे, अवयवे च ।
**आदिकारण** न॰ आदि पूर्व्वं कारणं निमित्तम् । पूर्व्वनिमित्ते
**आदितेय** पु॰ अदितेरपत्यं ढक् । देवे ।
**आदित्य** पु॰अदितौ भवः ण्य । सूर्य्ये,देवे च । आदित्यमण्डलस्थे हिरण्मये विष्णौ, अर्कवृक्षे अदितिदेवताके पुनर्व्वसुनक्षत्रे च।
**आदित्यपत्र** पु॰ आदित्यस्य अर्कवृक्षस्य पत्रमिव पत्रमस्य। क्षुपभेदे । ६त॰ अर्कवृक्षपत्रे न॰। [पुष्पे अर्कवृक्षे ।
**आदित्यपुष्पिका** स्त्री॰ आदित्यवर्णं रक्तं पुष्पमस्याः । रक्त-
**आदिदेव** पु॰ आदौ दीव्यति स्वयं राजते । नारायणे, शिवे, आदिकारणे वेधसि च । [गर्भे नारायणे च ।
**आदिपुरुष** पु॰आदौ पुरि देहे वसति क । प्रथमजीवे हिरण्य-
**आदिम** त्रि॰ आदौ भवः मप् । आद्ये । [कार्य्ये ।
**आदिमत्** त्रि॰ आदिः कारणं विद्यतेऽस्य मतुप्। सकारणे
**आदिवराह** पु॰आद्योवराहः । विष्णौ तस्यादिवराहरूपत्वात्
**आदिष्ट** न॰ आ+दिश-भावे क्त । आज्ञायाम्, उपदेशे च । कर्म्मणि क्त । उपदिष्टे, व्याकरणप्रसिद्धे स्थानिजाते, यथा इकः स्थाने यण् आदिश्यते इति यणादिष्ट इत्युच्यते ।
**आदीनव** पु॰ आ+दी-भावे क्त आदीनस्य वानम् वा-ड । दोषे, क्लेशे, दुर्दर्शे च ।
**आदृत** त्रि॰ आ+दृ-क्त । पूजिते, सादरे, कृतादरे च ।
**आदेश** पु॰ आ+दिश-भावे घञ् । आज्ञायाम्, शासने, उपदेशे च । कर्म्मणि घञ् । ज्योतिषशास्त्रोक्ते,फले,व्याकरणसिद्धे प्रकृतिप्रत्ययोपधानके कार्य्यभेदे (वर्णस्थाने वर्णान्तरोत्पत्तौ) च
**आदेष्टृ** त्रि॰ पु॰ आ+दिश-तृच् । ऋत्विजं प्रतिममेदसम्पादनार्थं कर्म्म क्रियतामित्यादेशकर्त्तरि यजमाने, आदेशकर्त्तमात्रे त्रि॰ । [द्रव्यमात्रे, धान्ये न॰ ।
**आद्य** त्रि॰ आदौ भवः यत् । प्रथमे । अद-ण्यत् । अदनीय-
**आद्यमाषक** पु॰ आदौ भवः आद्यं मुख्यं भक्ष्यतेऽनेन करणे घञ् कर्म्म॰ । पञ्चगुञ्जापरिमाणे, माषा इति ख्याते माषकं सप्तलक्षणला इत्युक्तेराद्यत्वविशेषणम् तस्य कार्य्यविशेषोपयोगितया गौणत्वात् मुख्यत्वम् अतएव 'दशार्द्धगुञ्जं प्रवदन्ति माषमिति भास्कराचार्य्येण माषस्य पञ्चगुञ्जत्वमेवोक्तम् ।
**आद्यून** त्रि॰ आदिना ऊनः । आ-दम्भून्ये । आ+दिव-क्त । अविशेषायां निपातस्य नत्वम् ऊठ् च । (पेटुक) कर्म्मान्तराकाङ्क्षाविरहेण केवलमुदरपूरके ।
**आधमन** न॰ आधीयते आ+धा-कमनन् । (बन्धकदाने) आधौ, योगाधमनविक्रीतमि'तिस्मृतिः । [पर्य्यैरिति स्मृतिः।
**आधर्षित** त्रि॰ आ+धृष-क्त । अन्यायेनाक्रान्ते,"मार्गेणाधर्षितः
**आधान** न॰ आ+धा-ल्युट् । आधौ, मन्त्रादिना वह्निस्थापने, "आधाने सोमपाने" चेति स्मृतिः । गर्भाधाने च ।
**आधार** पु॰ आ+धृ-घञ् । अधिकरणे, आश्रये, व्याकरणप्रसिद्धे औपश्लेषिकवैषयिकाभिव्यापकाख्येऽधिकरणकारके, शस्यसम्पादनार्थं जलरोधनार्थं बन्धने वृक्षसेकार्थं जलधारणार्थं आलवाले च । आधारबन्धप्रमुखैरिति रघुः ।
**आधि** पु॰ आधीयते मनोऽत्र । आ+धा-कि । मानसदुःखे अत्याशायाम्, अधिष्ठाने,बन्धके, "आधौ प्रतिग्रहे क्रीते' इति स्मृतिः । व्यसने च । [प्रयिततायाम् ।
**आधिक्य** न॰ अधिकस्य भावः ष्यञ् । अधिकतायाम् अति-
**आधिदैविक** त्रि॰देवान् अग्निवाय्वादीन् अधिकृत्य निर्वृत्तम् अधि+देव-ठञ् द्विपदवृद्धिः । अतिवातादिहेतुजाते दुःखे ।
**आधिपत्य** न॰ अधिपतेर्भावः ष्यञ् । प्रभुत्वे ।
**आधिभौतिक** त्रि॰ भूतानि व्याघ्रसर्पादीन्यधिकृत्य जातम् । अधिभूत+ठञ् द्विपदवृद्धिः । व्याघ्रसर्पादिजनिते दुःखे।
**आधिवेदनिक** न॰ अधिवेदनकाले देयं ठञ् । अधिकं वेदनमधिवेदनं तत्र प्रथमविवाहात्परं द्वितीयविवाहकाले स्त्रियै देये धने । 'अधिविन्नस्त्रियै देयमाधिवेदनिकं सममि'तिस्मृतिः
**आधुनिक** त्रि॰ अधुना भवः ठञ् । इदानीन्तने, नव्ये च ।
**आधेय** त्रि॰ आ+धा-यत् । आश्रिते च उत्पाद्ये "आधेयचाक्रिजस्येति" भाष्यकारिका । [र्थेऽग्नौ हस्तिपके ।
**आधोरण** पु॰ आ+धोर-गतिचातुर्य्ये ल्यु । हस्तिगतिचातु-
**आध्मात** त्रि॰ आ+ध्मा-क्त । शब्दिते, दग्धे, वातरोगजातायाम् उदरस्फीततायाम् ।

**आध्मान** पु० "आध्मानमिति जानीयाद्घोरं वातनिरोधज"-मित्युक्ते वातव्याधौ। आ+ध्मा-भावे ल्युट्। स्फीततायाम्। नलिकानामगन्धद्रव्ये स्त्री० ङीप्।

**आध्यात्मिक** त्रि० आत्मानं मनःशरीरादिकमधिकृत्य भवः ठञ्। शोकमोहज्वरादिरूपे दुःखे। [स्मरणे च।

**आध्यान** न० आ+ध्यै-ल्युट्। चिन्तायाम्, उत्कण्ठापूर्व्वक-

**आध्वर्य्यव** न० अध्वर्य्योः कर्म्म, भावो वा अञ्। यजुर्वेद-विहिते अध्वर्य्युसम्बन्धिनि कर्म्मणि, तद्भावे च।

**आन** पु० अन-घञ्। अन्तःस्थितस्य प्राणवायोर्नासिकयोच्छ्वासे

**आनक** पु० आनयति शोत्साहान् करोति अन-णिच् ण्वुल्। पटहे, मृदङ्गे, सशब्दमेघे च। उत्साहके त्रि०।

**आनकदुन्दुभि** पु० आनकः प्रोत्साहकः दुन्दुभिर्देववाद्यविशेषो यस्य कृष्णजन्मोत्सवे तया वाद्यं तद्गृहे जातम्। कृष्णपितरि वसुदेवे। बृहड्ढक्कायां स्त्री० ङीप्।

**आनत** त्रि० आ+नम-क्त। कृतप्रणामे, अधोमुखे, विनयनते च

**आनति** स्त्री० आनमति प्रवणीभवत्यनया आ+नम-क्तिन्। सन्तोषे। भावे क्तिन्। नम्रीभावे, अधोभवने, नम्रतायाञ्च

**आनद्ध** न० आ+नह-क्त। चर्म्मणा बद्धमुखे पटहमुरजादौ वाद्ये, वेशभूषादिके च। ग्रथिते, व्याप्ते, बद्धे च त्रि०।

**आनन** न० आ अनित्यनेन आ+अन-ल्युट्। मुखे।

**आनन्तर्य्य** न० अनन्तरमेव चतुर्वर्णादित्वात् स्वार्थे ष्यञ्। अनन्तरे अव्यवहिते। अनन्तरस्य भावः ष्यञ्। अव्यवधाने

**आनन्त्य** न० अनन्त+भावे स्वार्थे वा ष्यञ्। वाहुल्ये "आनन्त्यात् कुलधर्म्माणामि"ति स्मृतिः देशकालाद्यपरिच्छिन्ने "तदानन्त्यं समश्नुते इति श्रुतिः। अनन्तं सुखमित्यर्थः।

**आनन्द** पु० आ+नन्द-घञ्। हर्षे, सुखे, दुःखाभावे, ब्रह्मणि च। आनन्दवति त्रि० सत्यज्ञानमानन्दं ब्रह्मेति श्रुतिः।

**आनन्दथु** पु० आ+नन्द-अथुच्। आनन्दे।

**आनन्दन** न० आ+नन्द-णिच्-ल्युट्। गमनागमनसमये कुशलप्रश्ने नानन्दोत्पादने।

**आनन्दमय** पु० आनन्देन प्रचुरः तत्प्रकृतवचने मयट्। जीवे, वेदान्तोक्ते सुषुप्तिसाक्षिणि प्राज्ञे च।

**आनन्दार्णव** पु० आनन्दस्यार्णव इव। परमेश्वरे "स्वोच्चामूलत्रिकोणस्थाः सौम्याः पापविवर्ज्जिताः आनन्दार्णवयोगोऽयमित्युक्ते यात्रालग्नभेदे च। ६त०। अत्यन्तानन्दे।

**आनन्दि** पु० आ+नन्द-इन्। हर्षे, कौतुके च। कौशल्यानन्दिवर्द्धनो राम इति रामायणम्।

**आनर्त्त** पु० आ+नृत्यन्त्यत्र आ+नृत-घञ्। नृत्यशालायाम् रसे, जले, द्वारकासन्निकृष्टदेशे, तद्देशवासिनि च।

**आनाम्य** त्रि० आ+नम-णिच्-अभिभवे, यत्। अभिभवनीये

**आनाय** पु० आनयति मत्स्यानमनेन आ+नी-घञ्। जाले। भावे अच् आनयः। आनयने।

**आनाय्य** पु० आनाय्यते गार्हपत्यादानीय संस्क्रियतेऽसौ नी-ण्यत् आयादेशः। वैदिकप्रसिद्धे दक्षिणाग्नौ। [भेदे च

**आनाह** पु० आ+नह-घञ्। दैर्घ्ये विण्मूत्ररोधके वैद्यकोक्ते रोग-

**आनुपूर्व्वी** स्त्री० पूर्व्वमनुक्रम्य अनुपूर्व्वं तस्य भावः ष्यञ् ततो वा ङीषि यलोपः। परिपाट्याम् मूलावधिके क्रमे ङीषभावपक्षे। आनुपूर्व्यमप्यत्र न०।

**आनुमानिक** त्रि० अनुमानेन प्राप्तः ठक्। अनुमानमात्रसिद्धे सांख्योक्ते प्रधाने "आनुमानिकमि"ति वेदान्तसूत्रम्।

**आनुश्रविक** पु० गुरुपाठादनुश्रूयते अनुश्रवो वेदस्तत्र विहितः ठक्। स्वर्गादिसाधनतया वेदविहिते कर्म्मसमूहे "दृष्टवदानुश्रविक" इति साङ्ख्यकारिका।

**आनृत** त्रि० अनृतं शीलमस्य अण्। असत्यस्वभावे। [अक्रौर्य्ये च

**आनृशंस्य** न० नृशंसो घातुकः न०त० भावे ष्यञ्। दयायां,

**आन्तर** त्रि० अन्तर्मध्ये भवः अण्। आभ्यन्तरे। [सौहार्द्ये

**आन्तरतम्य** न० अन्तरतमस्य अत्यन्तसदृशस्य भावः ष्यञ्।

**आन्त्र** न० अमत्यनेन अम-ष्ट्रन् उपधादीर्घः। नाडीभेदे। अन्त्रस्येदम् अण्। अन्त्रसम्बन्धिनि त्रि०। स्त्रियां ङीप्।

**आन्दोल** दोलने अद० चुरा० उभय० सक० सेट्। आन्दोलयति ते आन्दुदोलत् त। [अनुसन्धाने च।

**आन्दोलन** न० आन्दोल-ल्युट्। पुनःपुनर्दोलने, सङ्कलने,

**आन्धसिक** त्रि० अन्धो भक्तं शिल्पमस्य ठक्। पाचके।

**आन्वयिक** त्रि० अन्वये प्रशस्तकुले भवः ठञ्। प्रशस्तकुलजाते

**आन्वाह्निक** त्रि० अहनि अहनि अन्वहम् तत्र भवः ठञ्। प्रतिदिनसाध्ये पाकादौ।

**आन्वीक्षिकी** स्त्री० अनु वेदश्रवणानन्तरमीक्षा परीक्षणमन्वीक्षा सा प्रयोजनमस्याः तत्र साधु वा ठञि ङीप्। तर्कविद्यायाम् अध्यात्मविद्यायाञ्च। [भेदे पु०।

**आप** न० अपां समूहः अण्। अपां समूहे। आप अच् वसु-

**आपगा** स्त्री० आपं जलसमूहं गच्छति प्राप्नोति। नद्याम्।

**आपण** पु० न० आपण्यायन्ते विक्रीयन्त्यत्र पण-घ। हट्टे, क्रयविक्रेयद्रव्यशालायाञ्च। भावे घ। क्रयविक्रयव्यवहारे पु०

**आपणिक** त्रि० आपणो व्यवहारोऽस्यास्ति ठन्। क्रयादिकर्त्तरि वणिजे। [प्रसङ्गरूपे तर्कदोषे च।

**आपत्ति** स्त्री० आ+पद-क्तिन्। आपदि, प्रापणे, अनिष्ट-

**आपद्** स्त्री० आ+पट-क्विप् । विपत्तौ ।

**आपन** न० आप-ल्युट् । प्राप्तौ, मरीचे च कर्म्मणि ल्युट् । क्लेषे

**आपन्न** त्रि० आ+पद् क्त । विपद्ग्रस्ते, प्राप्ते च ।

**आपन्नसत्त्वा** स्त्री० आपन्नं सत्वं यया । गर्भवत्याम् ।

**आपमित्यक** न० अपमित्य परीवर्त्त्य निर्वृत्तम् अप+मे-क्त्वा ल्यप् ततोनिर्वृत्तेऽर्थे कक् कित्त्वात् वृद्धिः । तुल्यरूपद्रव्य विनिमयेन ग्रहणे । [नस्य तृतीयभागभवे पितृश्राद्धादौ

**आपराह्णिक** त्रि०अपराह्णे भवः ठञ् । त्रिधा विभक्तस्य दि-

**आपस्** न०आप-असुन् । जले, "आपोभिर्मार्ज्जना"मितिस्मृतिः "सर्व्वमापोमयं जगदि"ति देवीमाहात्म्यम् । [लतायाम् ।

**आपस्तम्भिनी** स्त्री० आपः स्तभ्नाति स्तम्भ-णिनि । लिङ्गि यां

**आपाक** पु० आपच्यतेऽत्र आ+पच+घञ् । (पोयान्) कुम्भ-कारस्य मृत्पात्रपाकस्थाने । [घञ् । तत्काले, मार्गे च ।

**आपात** पु० आ+पत-भावे घञ् । सहसा पतने, । आधारे

**आपाततस्** अव्य० आपात+तसिल् । अनिश्चये विमेत्यर्थे "आपाततोयदर्थस्ये"ति साहित्यदर्पणे ।

**आपान** न० आ सम्भूय पिबन्त्यत्र । सुरापानार्थं सम्भूयोपवे-शने, (चक्रे) मद्यपानसभायाञ्च ।

**आपानभूमि** स्त्री० आपानस्य भूमिः । सुरापानस्थाने ।

**आपिञ्जर** न० ईषत् पिञ्जरवर्णम् । स्वर्णे ।

**आपीड** पु० आ+पीड-अच् । शिखामाल्ये शिरोभूषणे, स्टह-वह्निर्निःसृतकाष्ठे च । [पीते त्रि० ।

**आपीत** न० आपीयते आ+पा-क्त । माक्षिकधातौ । ईषत्-

**आपीन** न० आ+प्याय-क्त पीभावः तस्य नत्वम् । (मेड़) ऊधसि । कूपे पु० । ईषत्स्फीते त्रि० ।

**आपूपिक** न० अपूपानां पिष्टकानां समूहः ठक् । पिष्टकसमूहे पिष्टकसम्पादनेन जीव्यतीत्याद्यर्थे ठक् । पिष्टकाजीवे, तद्-भक्षणकारके, तद्रचयितरि, तद्भक्षणशीले च त्रि० ।

**आपूप्य** पु०अपूपार्थं पिष्टःअत्र । सक्तुषु, गोधूमचूर्णादौ च । [च।

**आपृच्छा** स्त्री०आ+प्रच्छ-अङ् । आलापे जिज्ञासायामाभाषणे

**आप्त** त्रि० आप-क्त । विश्वस्ते, प्राप्ते, लब्धे, सत्ये, रागद्वेषा-दिवर्ज्जिते, यथार्थोपदेष्टरि भ्रमादिशून्ये यथार्थज्ञातरि च।

**आप्तकाम** त्रि०आप्तः प्राप्तः कामः कामनाविषयो येन । सम्पूर्णकामे नित्यतृप्ते । परमेश्वरे पु० ।

**आप्ति** स्त्री० आप-क्तिन् । संबन्धे, योगे, लाभे प्राप्तौ च ।

**आप्तोक्ति** स्त्री० आप्तस्य उक्तिः वच-क्तिन् । सन्दिग्धविषय निर्णयार्थं सिद्धान्तिवाक्ये, यथार्थज्ञवाक्ये च ।

**आप्य** न० आप्-ण्यत् । (कुड) कुष्ठद्रव्ये । कर्म्माङ्गभूते मन्त्रादौ प्राप्तव्ये च त्रि० । अपां विकारः ष्यञ् । जलविकारे फेनादौ त्रि० । [ल्युट् । तर्पणे प्रीणने च । ल्यु । तत्कर्त्तरि त्रि० ।

**आप्यायन** न आ+प्याय-ल्युट् । तृप्तौ, प्रीतौ च । णिच्-

**आप्रच्छन** न० आ+प्रच्छ-ल्युट् । आनन्दने गमनागमनसमये बन्धूनाम योन्यकुशलजिज्ञासयानन्दसम्पादने ।

**आप्रपद** अव्य०प्रपदं पादाग्रं तत्पर्य्यन्तम् अव्ययी० । पादाग्रपर्य्यन्ते

**आप्रपदीन** त्रि०आप्रपदं पादाग्रान्तं प्राप्नोति ख । पादाग्रान्तं लम्बमाने वस्त्रादौ । [जलानां सर्व्वतः ससुच्छलने च ।

**आप्ल(प्ला)व** पु० आ+प्लु-घञ्-अप् वा । स्नाने । (कयलाप) ।

**आप्लुत** त्रि० आ+प्लु-क्त । स्नाते । भावे क्त । स्नाने न० ।

**आप्लुतव्रत** पु० आप्लुतं वेदाध्ययनानन्तरं स्नानं व्रतमस्यस्य । अधीतवेदे, अकृतगृहस्थाश्रमे ब्रह्मचारिभेदे स्नातके ।

**आबद्ध** न० आ सम्यक् बद्धम् बन्ध-भावे क्त । दृढबन्धने । आधारे क्त । प्रेम्णि । कर्म्मणि क्त । भूषणे । करणे क्त । योक्त्रे पु० । बद्धे आप्ते प्रतिरुद्धे च त्रि० ।

**आबन्ध** पु० आ+बन्ध-घञ् । दृढबन्धे, योक्त्रे च ।

**आबाधा** स्त्री० आ+बाध-अङ् । पीडायां क्लेशे च । लीलाव-त्यादौ प्रसिद्धे । त्रिकोणक्षेत्रे लम्बोभयपार्श्वस्थे क्षेत्रमध्ये रज्जुनिक्षेपाज्जायमाने भूखण्डे ।

**आबिल** त्रि० आ+बिल भेदने, क । कलुषे, अस्वच्छे च ।

**आबुक** पु० आपनमाप् क्विप् आपमुत्तनोति उद्+तन-ड । नाट्योक्तौ भगिनीपतौ ।

**आभरण** न०आ+भृ-ल्युट् । भूषणे । [माने, वातरोगभेदे च।

**आभा** स्त्री०आ+भा-अङ् । दीप्तौ, शोभायाम्, कान्तौ उप

**आभाषण** न० आ+भाष-ल्युट् । आलापे, परस्परकथने च

**आभाषित** त्रि० आ+भाष-क्त । अभिमुखीकृत्य कथिते ।

**आभास** पु० आ+भास-घञ् । प्रतिविम्बे दीप्तौ, पश्वादेरादौ सङ्कृतिदर्शनोत्थापने अवतारणे च ।

**आभास्वर** पु० आ+भास-वरच् । चतुःषष्टिमिते, द्वादशमिते वा गणदेवताभेदे । दीप्ते त्रि० । [माकिण्डल्ये च ।

**आभिजात्य** न० अभिजातस्य भावः ष्यञ् । कौलीन्ये,

**आभीक्ष्ण** न०स्वार्थेऽण् । अत्यर्थे । तद्वति त्रि० । क्रियाविशेषणत्वे न०

**आभीक्ष्ण्य** न० अभीक्ष्णस्य भावः ष्यञ् । पौनःपुन्ये ।

**आभीर** पु०आ समन्तात् भियं राति रा-क । आहिर इतिख्याते ब्राह्मणादम्बष्ठायामुत्पन्ने वर्णसङ्करभेदे गोपे, देशभेदे च ।

**आभीरपल्लि(ल्ली)** स्त्री० आभीराणां पल्लिः । गोपग्रामे, पक्षे ङीप्

**आभील** न० आ समन्तात् भियं लाति आभी+ला+क । कष्टे तद्वति, भयानके च त्रि० ।

**आभोग** पु० आ-भुज-भावे आधारे वा घञ् । वरुणस्य छत्रे परिपूर्णतायां, यत्ने, गानसमाप्तौ (भणिता) कविनामख्यापने च । [कर्म्मणि तद्दृश्यर्थं कर्त्तव्ये श्राद्धे ।

**आभ्युदयिक** त्रि० अभ्युदयार्थं वृद्ध्यर्थं वि हितं टक् । चूड़ादि

**आम** त्रि० आ ईषत् अम्यते पच्यते आ+अम-घञ् । अपक्वे वैद्यकोक्ते अजीर्णताख्ये रोगभेदे पु० ।

**आमगन्धि** न० आमस्यापक्वस्य गन्धइव गन्धो यत्र इत् समा० । अपक्वमांसादितुल्यगन्धाढ्ये ।

**आमनस्य** न० अप्रशस्तं मनो यस्य तस्य भावः ष्यञ् । दुःखे ।

**आमन्त्रण** न० आ+मन्त्र-ल्युट् । अभिनन्दने, संबोधने, कामचारानुज्ञाक्रमे स्वनामख्याते च । अवश्यकर्त्तव्ये नियोगो निमन्त्रणं यथा श्राद्धादौ भोजने, अकरणे प्रत्यवायासाधने नियोग आमन्त्रणं यथा स्थलविशेषे शयने ।

**आमन्त्रित** त्रि० आ+मन्त्र-क्त । आमन्त्रिते, संबोधिते च । व्याकरणे संबोधने या प्रथमा तस्यां न० ।

**आमय** पु० आमं रोगं यात्यनेन या-ड । रोगे ।

**आमयाविन्** त्रि०आमयोऽस्यास्ति विनि दीर्घश्च । रोगयुक्ते ।

**आमर्शन** न०आ+मृश ल्युट् । स्पर्शे । [निर्वीर्य्यमित्युद्भटः ।

**आमर्ष** पु० न+मृष-घञ् दीर्घः । क्रोधे,"निरुद्योगं निरामर्षं

**आमलक** पु० आ+मल वुन् । वासकवृक्षे । ङीप् । धात्र्याम् तिष्यफलायां च स्त्री० । तस्याः फलं फले लुगिति तद्धितस्य लुक् । धात्रीफले न० । [स्वनामख्याते वातरोगभेदे ।

**आमवात** पु० आमयति पीडयति अम-णिच्-अच् कर्म्म० ।

**आमातीसार** पु० कर्म्म० । स्वनामख्याते रोगभेदे । [स्थाने

**आमाशय** पु० आमस्याशयः । नाभिस्तनयोर्मध्यभागे अपाक

**आमिक्षा** स्त्री०आमिष्यते सिच्यते मिष-सक् । तप्ते पक्वे दुग्धे दधियोगजायां (छाना) विकृतौ । [स आमिक्षीणमप्यत्र ।

**आमिक्षीय** न० आमिक्षायै हितं छ । आमिक्षोपकरणे दध्नि

**आमिष** न०पु० आ+मिष-क । मांसे, भोग्यवस्तुनि, उत्कोचे, रुचिररूपादौ,लोभसञ्चये,लाभे,कामगुणे, भोजने,विषये च

**आमिषप्रिय** पु० ६त० । कङ्कपक्षिणि । मांसाभिलाषिणि त्रि०

**आमिषाशिन्** त्रि० आमिषमश्नाति अश-णिनि । मांसभक्षके

**आमिषी** स्त्री० आमिषनामैकदेशनामिकायां जटामांस्याम् ।

**आमुक्त** त्रि० आ+मुच परिधाने क्त । परिहिते । कर्त्तरि क्त । परिहितकवचे जने । [त्युक्तायां नाटकाङ्गे प्रस्तावनायाम्

**आमुख** न० "आमुखं तद्विजानीयात् बुधैः प्रस्तावना मते"

**आमुष्मिक** त्रि० अमुष्मिन् परलोके भवः ठञ् टिलोपश्च । परलोके जन्मान्तरे भवे वस्तुनि । स्त्रियां ङीप् ।

**आमुष्यायण** त्रि० अमुष्याप्रत्यक्षीकृतस्यापि सद्वंशत्वेन सच्चरितत्वेन च प्रख्यातस्यापत्यं फक् षष्ठ्या अलुक् । सद्वंशोद्भवे ।

**आमोद** पु० आ समन्तात् मोदयति आ+मुद+णिच्-अच् । अतिदूरव्यापके गन्धे,गन्धमात्रे च । आ+मुद भावे घञ् हर्षे

**आमोदिन्** त्रि० आमोदोऽतिदूरगोगन्धोऽस्त्यस्मिन् । सुखसुगन्धितापादके कर्पूरादौ, हर्षवति च ।

**आम्नाय** पु० आम्नायते अभ्यस्यते आ+म्ना-घञ् । वेदे, आगमे निगमे,गुरुपरम्परागते, सदुपदेशे, वंशे, कुलक्रमेण कथने च । भावे घञ् । अभ्यासे ।

**आम्र** पु० अम-रक् दीर्घश्च । स्वनामख्याते वृक्षे । तत्फलादौ न०

**आम्रातक** पु० आम्रं तद्रसम् आ ईषत् अतति याति आ+अत ण्वुल् । आमड़ा इति ख्याते वृक्षे ।

**आम्रावर्त्त** पु० आम्रइव आ ईषत् तुल्यरसतया वर्त्तते आ+वृत-अच् । आम्रातकवृक्षे ।

**आम्रेडित** न० आ+म्रेड-उन्मादे अच् उन्मत्तेनैवाचर्य्यते । आम्रेड+आचारे क्विप् ततः क्त । उन्मत्तेन यथा कथितस्य पुनःपुनः कथनं क्रियते एवं कथितस्य द्विस्त्रिकथने ।

**आम्ला** स्त्री० आ सम्यक् अम्लो रसो यस्याः । तिन्तिड्याम् स्वार्थे कनि आम्लिकाप्यत्र ।

**आय** पु० आ-इण्-अच् । लाभे । प्राप्तौ,धनागमे. ज्योतिषोक्ते एकादशस्थाने,ग्रामादौ स्वामिग्राह्यभागे वनितागारपालके च

**आयःशूलिक** त्रि० अयःशूलेनार्थानन्विच्छति । तीक्ष्णोपायेनाभीष्टसाधके जने । [अतियत्नशालिनि

**आयत** त्रि०आ+यम-क्त । दीर्घे आकृष्टे च । आ+यत-अच् ।

**आयतच्छदा** स्त्री० आयतः छदोऽस्याः । कदल्याम् ।

**आयतन** न० आयतन्तेऽत्र यत-आधारे ल्युट् । देवादिवन्दनस्थाने,आश्रये, विश्रामस्थाने, यज्ञस्थाने च ।

**आयति**(ती) स्त्री० आ+या डति वा ङीप् । उत्तरकाले, प्रभावे, फलदानकाले च । आ+यम-क्तिन् । सङ्गमे, दैर्घ्ये, प्रापणे च ।

**आयत्त** त्रि० आ+यत-कर्त्तरि क्त । अधीने, वशीभूते ।

**आयत्ति** स्त्री० आ+यत-क्तिन् । स्नेहे, वशित्वे, सामर्थ्ये, सीम्नि, शयने, प्रभावे च । [लौहकवचे स्त्री०ङीप् ।

**आयस** न०अयसा निर्म्मितं तद्विकारो वा अण् । लौहपात्रादौ

**आयस्त** त्रि० आ+यस-क्त । क्षिप्ते, क्लेशिते, हते तीक्ष्णीकृते

**आयाम** पु० आ+यम-घञ् । दैर्घ्ये ।

**आयास** पु० आ+यस-घञ् । परिश्रमे, अतियत्ने च ।

**आयु** पु०इण-उण् । जीवनकाले,'मा बाधिशा जटायुं मामि'ति

भट्टिः । [कर्म्मांष्यचे,कुशले च ।

**आयुक्त** त्रि० आ+युज-क्त । व्यापारिते, ईषद्युक्ते, नियुक्ते,

**आयुध** न० आ+युध-करणे घञर्थे क। प्रहरणमात्रे ।

**आयुधिक** पु० आयुधं शिल्पमस्य ठक्। शस्त्राजीवे । तदर्थे छ

आयुधीयमपात्र । [सोपाङ्गे ।

**आयुर्वेद** पु० आयुर्विन्दतेऽनेन घञ्। चिकित्साशास्त्रे वेद-

**आयुर्वेदिन्** त्रि० आयुर्वेदोवेद्यतया विद्यतेऽस्य इनि ।

आयुर्वेदज्ञे चिकित्सके । [आउधिके तृतीये योगे पु० ।

**आयुष्मत्** त्रि० आयुर्विद्यतेऽस्य मतुप् । चिरजीविनि । विष्कु

**आयुष्य** त्रि० आयुषे हितम् यत् । आयुषोहितकारके पथ्ये ।

स्वार्थे यत् आयुषि न० । [रघुः ।

**आयुस्** न० इण-असि-णिच्च । जीवनकाले 'आयुषः क्षये' इति

**आयोग** पु० आ+युज-घञ् । गन्धमाल्योपहारे, व्यापारे,रोधे च

**आयोगव** पु०-शूद्राद्वैश्यायामुत्पन्ने प्रतिलोमवर्णसङ्करजे जातिभेदे

**आयोजन** न० आ+युज-ल्युट् । उद्योगे, आहरणे च ।

**आयोधन** न० आ+युध-आधारे ल्युट् । युद्धस्थाने । भावे

ल्युट् । योधने, तत्फले बधे च ।

**आर** पु० ऋ-घञ् । मङ्गलग्रहे, शनिग्रहे,मधुराम्लफले वृक्षभेदे

च । पित्तले, कोणे, प्रान्तभागे, सुवर्णलोहे च न० ।

**आरकूट** पु०न० । आरं पित्तलं कूटयति स्तूपीकरोति अच् ।

पित्तलाभरणे । 'किमारकूटाभरणेन न श्रिय'इति नैषधम् ।

**आरच्च** पु० आ+रच-अच् । हस्तिकुम्भाधःस्थले, हस्तिमस्तक

मर्म्मणि, सैन्ये च । रक्षके त्रि०। भावे घञ् । रक्षायाम् ।

**आरग्वध** पु० रगे-शङ्कायां क्विप् आरगं रोगशङ्कामपि हन्ति

अच् वधादेशश्च । सोंदाल इति ख्याते वृक्षे ।

**आरट्ट** पु० आरट्यते विख्याप्यते आ+रट टच् ठस्य नेत्त्वम् ।

अश्वोत्पत्तिस्थाने (आरव) देशभेदे । [घोटके ।

**आरट्टज** पु० आरट्टे देशे जायते जन-ड । (आरव) स्थानजाते

**आरणि** पु० आ+ऋ अणिच् । आवर्त्ते पयसां स्रतोभ्रमे ।

**आरण्य** त्रि० अरण्ये भवः यक् । वनजाते मृगसिंहादौ ।

**आरण्यक** पु० अरण्ये भवः ततः स्वार्थे क । पथि, अध्याये,

न्याये, विहारस्थाने मनुष्ये, हस्तिनि च । वेदस्यांशविशेषे

न० । "आरण्यकमधीत्य चेति" मनुः ।

**आरति** स्त्री० आ-रम-क्तिन् । उपरमे, निवृत्तौ च ।

**आरनाल** न० ऋच्छतीति आरः ऋ+ण, नल-गन्धे घञ् ।

आरो नालोगन्धो यस्य । काञ्जिके । वा कप् । आरनालकमप्यत्र

**आरभटी** आरभ्यतेऽनया आ+रभ-अटि ङीष् । नाट्ये रचनाभेदे

**आरम्भ** पु० आ+रभ-घञ् मुम् च । त्वरायाम् वेगे-उद्यमे,दर्पे,

उपक्रमे, प्रस्तावनायाञ्च । कर्म्मणि-घञ् । आरभ्यमाणे ।

**आरम्भवाद** पु० आरम्भस्य वादो यत्र । न्यायमते वैशेषिक-

मते च "पृथिव्यप्वह्निवायूनां क्रियासंयोजिताणवः द्व्यणु-

कादिक्रमेणैवमारभन्ते इदं महदिति" तयोः स्वीकारात्

**आर(रा)व** पु० आ+रु-घञ् अप् वा । शब्दमात्रे ।

**आरा** स्त्री० आ+ऋ अच् । चर्म्मभेदकास्त्रभेदे । टेको इति

ख्याते लौहास्त्रे च। 'आराप्रमात्रो ह्यवरोऽपीति" श्रुतिः

**आरात्** अव्य० आ+रा-आति । दूरे, समीपे च ।

**आरात्रिक** न० अरात्रावपि निर्वृत्तं ठञ् दीपो हि रात्रावेव

प्रदर्श्यते इदं दिनेऽपि दर्श्यते। (आरति) नीराजनकर्म्मणि ।

**आराधन** न० आ+राध-ल्युट् । पाके, साधने, पूजने,

तोषणे, प्राप्तौ च ।

**आराधना** स्त्री० आराध-युच् स्त्रीत्वात् टाप् । सेवायाम् ।

**आराम** पु० आ+रम-आधारे घञ् । उपवने, कृत्रिमवने,

क्रीडार्थवने च । [वक्रगामिणि त्रि०।

**आरालिक** पु० अरालं कुटिलं शिल्पमस्य ठक् । पाचके ।

**आरु** पु० ऋ-उण् । वृक्षभेदे, कर्कटे, शूकरे च ।

**आरेवत** पु० आरेवयति रेवयति मलं रेव-णिच्-विच् अतति-

अच् । अत्यन्तसारके (सोन्दाल) आरग्वधवृक्षे ।

**आरोग्य** न०अरोगस्य भावः ष्यञ् । रोगराहित्ये अनामये ।

**आरोग्यशाला** स्त्री० आरोग्यार्थं शाला । चिकित्सागृहे ।

**आरोप** पु० आ रुह-णिच्-पुक् घञ् । अन्यस्मिन् अन्यधर्म्मा-

वभासे यथा रज्ज्वां सर्पज्ञानम् । रूपकालङ्कारादौ तु

सत्यपि बाधज्ञानेऽभेदावबोधः शाब्दः न प्रतिरुध्यते ।

**आरोह** पु० आ+रुह-घञ् । दैर्घ्ये । उत्तमस्त्रीणां नितम्बे,

आरोहणे, उच्छ्रये, परिमाणभेदे च ।

**आरोहण** न० आ+रुह-करणे ल्युट् । पाषाणादिरचिते

उच्चप्रासादारोहणसाधने (सिडि) सोपाने । भावे घञ् ।

निम्नस्थानादूर्द्ध-गमने ।

**आर्चिक** पु० ऋचां व्याख्यानं ठक् । ऋचां व्याख्याने । ऋक्षु

भवः ठक् । ऋग्वेदभवे त्रि० । ईकञि आर्चीकमप्यत्र त्रि०।

**आर्जव** पु० ऋजोर्भावः अण् । सरलतयां परप्रतारणाराहित्ये

**आर्त्त** त्रि० आ+ऋ-क्त । पीड़िते, दुःखिते, अस्वस्थे च ।

**आर्त्तव** न० ऋतौ भवम् अण् । स्त्रीपुष्पे, पुष्पे च । ऋतुरस्य

प्राप्तः अण् । ऋतुजे फलपुष्पादौ त्रि० । बोधक्याम् स्त्री०

ङीप् । [धनुस्त्रीण्यास्त्र ।

**आर्त्ति** स्त्री० आ+ऋ-क्तिन् ऋति धातौ वृद्धिः । पीडायाम्

**आर्त्विज्य** न० ऋत्विजः कर्म्म ष्यञ् । ऋत्विग्योग्ये कर्म्मणि ।

**आर्थिक** त्रि० अर्थं रक्षाति अर्थात् आगच्छति वा ठक्। अर्थ-
प्राहके अर्थागते च। [आरभ्य षष्ठे नक्षत्रे च स्त्री०न०।

**आर्द्र** न० अर्द्द-रक् दीर्घश्च । क्लिन्ने, सजलवस्तुनि । अश्विनीत

**आर्द्रक** न० आर्द्रायां भूमौ जातं वुन्। (आदा) खनाम-
ख्याते मूलभेदे ।

**आर्य्य** पु० ऋ-ण्यत् । स्वामिनि, गुरौ, सुहृदि च । श्रेष्ठकुलो-
त्पन्ने पूज्ये, श्रेष्ठे, सङ्गते, नाट्योक्तौ मान्ये, उदारचरिते,
शान्तचित्ते "कर्त्तव्यमाचरन् काममकर्त्तव्यमनाचरन् । तिष्ठ-
ति प्रकृताचारे स वा आर्य्य इति स्मृतः" इत्युक्तलक्षणे
जने च त्रि० ।

**आर्य्यक** पु० अतिशयेनार्य्यः पित्रोरपि पूज्यत्वात् प्राशस्त्ये
कन् । पितामहे, मातामहे च । स्वार्थे कन्। श्रेष्ठे त्रि०।

**आर्य्यपुत्र** पु० आर्य्यः श्वशुरो गुरुश्च तस्य पुत्रः ष०त० । पत्यौ,गुरुपुत्रे च ।

**आर्य्यावर्त्त** पु०आर्य्याणामावर्त्तो देशः । 'आ समुद्रात्तु वै पूर्व्वा-
दा समुद्रात्तु पश्चिमात्। हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्यमार्य्यावर्त्तं प्रच-
क्षते' इति मनूक्ते देशभेदे ।

**आर्ष** त्रि० ऋषिभिःप्रोक्तम् ऋतं वा अण् । ऋषिप्रणीते
धर्म्मशास्त्रे, तत्कृते वेदे च। "आर्षं धर्म्मोपदेशञ्चेतिमनुः।"
आर्षं आदाय गोयुगमित्युक्ते विवाहभेदे पु० ।

**आर्हत** पु०अर्हन्नेव स्वार्थे अण् । बुद्धविशेषे। तत्सम्बन्धिनि त्रि०।

**आर्हन्ती** स्त्री० अर्हतोभावः ष्यञ् नुम् च ङीष् यलोपः ।
योग्यतायाम् । [ बद्धेषु च त्रि० ।

**आल** न० आलयन्ति भूषयन्ति अच् । हरिताले। अनल्पे,

**आलभन** न० आ+लभ-ल्युट् । स्पर्शे ।

**आलम्ब** पु० आ+लबि घञ् । अवलम्बे, आश्रये च ।

**आलम्बन** न० आ+लबि-ल्युट् । आश्रये, अलङ्कारमते रसा-
श्रये विभावे च । [लम्भमिति स्मृतिः" स्पर्शे च ।

**आलम्भ** पु०आ+लभ घञ् नुम् च् । वधे,"अश्वालम्भं गवा-

**आलय** पु० आलीयतेऽस्मिन् अच् । गृहे । अव्ययी०लयपर्य्य-
न्ते। अव्य०। "पिबत भागवतं रसमालयमि"ति भागव० ।

**आलयविज्ञान** न० आलयं विज्ञानम् । बौद्धमते लयपर्य्यन्त
स्थायिनि अहङ्कारास्पदे विज्ञाने तन्मते हि सर्व्वज्ञानानां
क्षणिकतयाऽनुभवजन्यसंस्कारस्य तस्मिन् ज्ञाने एव प्रक-
ल्पनात् पूर्व्वानुभूतस्य स्मृतिसम्भवः ।

**आलवाल** न० आ समन्तात् जललवमालाति आ+ला-क ।
वृक्षमूले सेकार्थं मृदादिघटिते जलाधारे सेतौ ।

**आलस्य** न० अलसस्य भावः ष्यञ् । सत्यपि सामर्थ्येऽवश्य-
कर्त्तव्येऽनुत्साहरूपेऽलसत्वे। अलसएव ब्राह्मणादित्वात्
स्वार्थे ष्यञ् । अलसत्वयुक्ते । [रज्ज्वां, बन्धनमात्रे च ।

**आलान** न० आलीयतेऽत्र आ+ली-ल्युट् । गजबन्धनस्तम्भे

**आलाप** पु० आ+लप-घञ् । कथोपकथने, सम्भाषणे च ।

**आलाबू** स्त्री० आ+लबि ऊङ् नलोपश्च । तुम्बाम् ।

**आलावर्त्त** न० आ समन्तात् अलमत्यर्थं वर्त्तते चाल्यते
आ+अल+वृत-णिच् घञ् । वस्त्रनिर्म्मिते व्यजने ।

**आलि(ली)** स्त्री० आ+अल-इन् । आगन्तुकजलवारणार्थं
शस्यसेकजलधारणार्थं च कृत्रिमे सेतौ, सख्यां सम-
वयस्कायां, पङ्क्तौ, आरामादिवृक्षश्रेण्याम्, सन्ततौ च ।
वा ङीप् आलीत्यप्यत्र । शुद्धान्तःकरणे अत्यर्थे च त्रि० ।
भ्रमरे, वृश्चिके च पु० ।

**आलिङ्गन** न० आ+लिगि-ल्युट् । प्रीतिपूर्व्वकमन्योन्यदेह
संश्लेषणे, परिरम्भे च । [स्पृदङ्गे च ।

**आलिङ्ग्य** त्रि० आ+लिगि-ण्यत् । आलिङ्गनीये, यवाकृति-

**आलिञ्जर** पु० अलिञ्जर एव अण्। जाला इति ख्याते
मृण्मये जलपात्रे मणिके ।

**आलिम्पन** न० आ+लिप-ल्युट् नुम्च । मङ्गलार्थं लेपने ।

**आलीढ** न० "नमिता पूर्व्वजङ्घा तु पश्चिमा प्रगुणा भवेत् ।
असमोमध्यकायः स्यादालीढस्य च लक्षणमित्युक्तलक्षणे
"आलीढं दक्षिणं पादमित्युक्तलक्षणे च धन्विनां पादविन्यास
विशेषेणावस्थाने । आ+लिह-क्त । भुक्ते, क्षते च त्रि०।
'सेनान्यमालीढमिवासुरास्त्रैरि'ति रघुः। भावे क्त लेहने न०

**आलीनक** न० आईषत् प्रयासेन अग्निसंबन्धमात्रेण लीयते
द्रवीभवति आ+ली-क्त संज्ञायां कन्। (राँ) इतिख्याते रङ्गे

**आलु** पु० आ+लु-डु । खनामख्याते कन्दभेदे, भेलके, पेचके
पक्षिणि च । झारी इति ख्यातायां क्षुद्रघटिकायां स्त्री०।

**आलुक** न० आलुरेव स्वार्थे कन् । मूलभेदे, काष्ठालुशङ्खालु
प्रभृतिकन्दमात्रे च। शेषे नागे पु०। आ-लू-क्विप् संज्ञायां
कन् ङीप् । आलूकी रक्तालुप्रभेदे स्त्री० ।

**आलेख्य** न० आ-लिख-आधारे-ण्यत् । चित्रपटादौ ।

**आलेख्यशेष** त्रि० आलेख्यं चित्रमेव शेषो यस्य ब० । मृते,
तस्य चित्रे एव प्रतिकृतिरूपेण अवस्थानात् ।

**आलोक** पु०आ+लुक-घञ्। दर्शने,उद्द्योते,वन्दिनामालोकये-
त्यादि स्तुतिवाक्ये । "आलोकशब्दं वयसां विरावैरि"ति रघुः

**आलोचन** न० आ+लुच-ल्युट् । कर्त्तव्यतयाऽवधारणे,
विवेचने च । "अस्ति ह्यालोचनं ज्ञानं प्रथमं निर्विक-
ल्पकम् । बालमूकादिविज्ञानसदृशं शुद्धवस्तुजम् । ततः
परं पुनर्वस्तुधर्म्मैर्जात्यादिभिर्यया । बुद्ध्याऽवसीयते सापि

प्रत्यक्षत्वेन मन्यते'ति सांख्योक्ते निर्द्धर्म्मके शुद्धवस्तुविषयके प्राथमिके ज्ञाने च ।

**आवपन** न० आउप्यते स्थाप्यतेऽत्र ल्युट् । धान्यस्थापनपात्रे (थल्या इति ख्याते । वप-णिच्-भावे ल्युट् । सर्व्वमुण्डने ।

**आवरक** न० आ+वृ-करणे अप् संज्ञायां वुन् । अपवरके, आच्छादके वस्त्रादौ ।

**आवरण** न० आ+वृ-करणे ल्युट् । (ढाल) चर्म्ममयफलके । भावे ल्युट् । आच्छादने, वेदान्तमतेऽविद्यादिना ज्ञानप्रकाशाच्छादने च । [मिते च ।

**आवर्जित** त्रि० आ+वर्ज्ज-क्त । आहृते, क्षिप्ते, दत्ते, आन-

**आवर्त्त** पु० आ+वृत-घञ् । चक्राकारेण जलस्य स्वयं भ्रमणे, भुवाख्ये रोमसंस्थानभेदे घोटकविकृते वामावर्त्तनामके मणौ आवर्त्तने, चिन्तने च । अच् । मेघाधिपभेदे माक्षिकधातौ च न० ।

**आवर्त्तन** न० आ+वृत-णिच् ल्युट् । (आवटान) दुग्धादेरालोडने । आवर्त्तते परिवर्त्तते यस्मिन् काले । मध्याह्नोत्तरं यदा प्रथमतः पूर्व्वस्यां दिशि सूर्य्यच्छाया प्रथमं गच्छति, तस्मिन् काले 'आवर्त्तनसमीपे वेति स्मृतिः । धातुद्रव्यस्य द्रवीकरणे च ।

**आवर्त्तनी** स्त्री० आवर्त्यते द्रवीकृत्य आलोड्यतेऽत्र आ+वृत णिच्-आधारे ल्युट् । ताम्रादिधातुद्रव्यस्य द्रवीकरणाधारे स्वल्पये (मुची) पात्रभेदे, मूषायाम् ।

**आवर्त्तित** त्रि० आ+वृत-णिच् क्त । अभ्यस्ते, गुणिते च ।

**आवर्ह** पु० आ+वृह-घञ् । उत्पाटने । [स्त्रियां ङीप् ।

**आवश्यक** त्रि० अवश्यं भव्यः मनोज्ञा० वुञ् । नियतकृत्ये

**आवसथ** पु० आवसत्यत्र वस-अथच् । वसतिस्थाने, विश्रामस्थाने, व्रतभेदे च । [मपनीततृणे राशीकृते धान्ये च ।

**आवसित** त्रि० आ+अव+सो-क्त । पक्वधान्ये, मर्दनानन्तर

**आवहमान** त्रि० आ+वह-शानच् । क्रमागते ।

**आवाप** पु० आ+वप-घञ् । आलवाले, (थल्या) पात्रभेदे, प्रक्षेपे, भाण्डे, वलये, शत्रुचिन्तने परराष्ट्रचिन्तने, निम्नोन्नत भूमौ, प्रधानहोमे च । [छाभरणे वलयादौ ।

**आवापक** पु० आ+वप-कर्म्मणि घञ् संज्ञायां कन् । प्रको-

**आवापन** न० आ+वप-णिच्-ल्युन् । (तांत) सूत्रयन्त्रे ।

**आवास** पु० आ+वस-आधारे घञ् । वासस्थाने गृहादौ ।

**आवाहन** न० आ+वह-णिच् ल्युट् । सान्निध्याय देवानामाह्वाने

**आविक** न० अविना तल्लोम्ना निर्म्मितं ठक् । कम्बले । अवेर्मेषस्य सम्बन्धिनि त्रि० । [इति ख्याते करमर्द्दवृक्षे च ।

**आविग्न** पु० आ+विज कर्त्तरि क्त । उद्विग्ने (पाणिआमला)

**आविद्ध** त्रि० आ+व्यध-क्त । विद्धे, वक्रे, पराहते, क्षिप्ते, अभिभूते, मूर्खे च ।

**आविध** पु० आविध्यतेऽनेन व्यध-घञर्थे क । काष्ठादिवेधनसाधने (भ्रमर) (तुरपिन) सूच्याकाराये अस्त्रे । [व्याप्ते च ।

**आविष्ट** त्रि० आ+विश-क्त । भूतादिग्रस्ते, आवेशयुक्ते, निविष्टे,

**आविस्** अव्य० आ+अव-इस् । प्रकाशे । एतच्छब्देन सह भूधातुः प्रकाशार्थे यथा आविर्भावः । कृञ्धातुः प्रकाशकरणेऽर्थे यथा आविष्कारः ।

**आवीरचूर्ण** पु० आ समन्तात् विशेषेण ईर्य्यते क्षिप्यते आ+वि+ईर-घञ् कर्म्म० । आवीर इति ख्याते फल्गुनि 'आवीरचूर्णं रुचिरं गृह्णातां परमेश्वरे'ति पुराणम् ।

**आवुक** पु० आवति पालयति उण् संज्ञायां कन् । नाट्योक्तौ जनके

**आवृत्** स्त्री० आ+वृत-संपादकत्वात् क्विप् । परिपाट्यामनुक्रमे ।

**आवृत** त्रि० आ+वृ-क्त । वेष्टिते कृताच्छादने ।

**आवृत्त** त्रि० आ+वृत-क्त । निवृत्ते, 'आवृत्तानां गुरुकुलादि'ति स्मृतिः अभ्यस्ते, गुणिते च ।

**आवृत्ति** स्त्री० आ+वृत-क्तिन् । अभ्यासे, पुनःपुनर्गुणनेऽचिरण्डशः शताद्ययुत्तिपाठादि'ति पुराणम् । [वृद्धदारकवृक्षे ।

**आवेगी** स्त्री० आवेगोऽस्त्यस्याः अर्श आद्यच् गौरा० ङीष् ।

**आवेश** पु० आ+विश-घञ् । अहङ्कारभेदे, संरम्भे, अभिनिवेशे, आसङ्गे, अनुप्रवेशे, यथा भूतावेशः । ग्रहभये, भूतादिना रोगे च । [भूतावेशे रोगे, सूर्य्येन्दुपरिधौ च

**आवेशन** न० आ+विश-आधारे ल्युट् । शिल्पशालायाम्

**आवेशिक** त्रि० आवेशे गृहे भवः आगतो वा ठञ् । अतिथौ असाधारणे स्वकीये ब्राह्मवादौ च । [ (वेड़ा) ।

**आवेष्टक** पु० आवेष्टयति ण्वुल् । आवरणकारके प्राचीरादौ

**आशंसा** स्त्री० आ+शंस-अ । अप्राप्तस्य प्राप्तीच्छायाम्, इष्टार्थाशंसने च । [क्त । कथने न० ।

**आशंसित** त्रि० आ+शंसि-क्त । वाञ्छिते, कथिते च । भावे

**आशंसु** त्रि० आ+शन्स-उ । इच्छावति, इष्टार्थलाभेच्छौ, कथयितरि च ।

**आशङ्का** स्त्री० आ+शकि-अ । त्रासे, सङ्कोचे, ईषदितर्के च

**आशय** पु० आ+शी-अच् । अभिप्राये, आधारे, विभवे, पनसवृक्षे वैद्यकोक्ते अजीर्णे स्थाने च । आ फलविपाकात् चित्तभूमौ शेते इति कर्त्तरि अच् कर्म्मजन्ये वासनारूपे संस्कारे, धर्म्माधर्म्मरूपे अदृष्टे च । आधारे अच् । आशयवति चित्ते । भावे अच् । शयने स्थाने च ।

**आशर** पु० आशृणाति आ+शॄ-अच् । अग्नौ, राक्षसे च ।

**आशा** स्त्री० आ समन्तात् अश्नुते अश-अच् । दिशि, अशक्योपायार्थविषयायाम्, दीर्घाकाङ्क्षायाम् अनधिगतविषयायां तृष्णायां च । [ऽत० । तृष्णासंबन्धे दिशां बन्धे च ।

**आशाबन्ध** पु० आशां दिशं बध्नाति अच् । मर्कटजाले, बन्ध-घञ्

**आशास्य** त्रि० आ+शास-ण्यत् । आशीःसाध्ये, आशंसनीये च "आशास्यमन्यत् पुनरुक्तमि"ति रघुः ।

**आशित** त्रि० आ+क्र्यादि० अश-क्त । भुक्ते, अशनेन तृप्ते च ।

**आशितङ्गवीन** अशितङ्गवीनवत् सर्व्वम् । दीर्घादिरिति बहवः

**आशितम्भव** पु० अशितम्भववत् सर्व्वम् । दीर्घादिरिति बहवः

**आशिस्** स्त्री० आ+शास-क्विप् इत्त्वम् । हितप्रार्थने अभीष्टवृद्धिप्रार्थने, सर्पतालुस्थदन्ते, सर्पदंष्ट्रायामाशीत्यपि दृष्टो० ।

**आशीर्व्वाद** पु० आशिषोवादः वद-घञ् । मङ्गलप्रार्थने आशीर्व्वचने च ।

**आशीविष** पु० आशिषि आश्यां वा विषोऽस्य दृषो० । सर्पे ।

**आशु** अव्य० अश-उण् । क्षिप्रत्वे । वर्षाभवे षष्ठिकादौ धान्ये, पाटले व्रीहौ च पु०न० । क्षिप्रे त्रि० । क्रियाविशेषणत्वे न०

**आशुग** पु० आशु+गम-ड । वायौ, वाणे, सूर्य्ये च । शीघ्रगामिनि त्रि०

**आशुपत्री** स्त्री० आशु पत्रं यस्याः । शल्लकीलतायाम् ।

**आशुशुक्षणि** पु० आ+शुष-सन्+अनि । अग्नौ, वायौ च ।

**आशौच** न० अशौचमेव स्वार्थेऽण् । अशौचसमनार्थे वैदिककर्म्मानर्हावस्थायाम् ।

**आश्चर्य्य** न० आ इति चर्य्यतेऽभिनीयते आ+चर ण्यत् सुट् च । अपूर्व्वे अद्भुते चित्रे, विस्मये च । अद्भुतवति त्रि०

**आश्मन** पु० आ+अश-मनन् । सूर्य्यसारथौ अरुणे । [रघुः

**आश्यान** त्रि० आ+श्यै-क्त । ईषद्घनीभूते 'पथश्चाश्यानकर्द्दमानि'ति

**आश्रम** पु० न० आ+श्रम-आधारे घञ् अवृद्धिः । ब्रह्मचर्य्यादिके शास्त्रोक्ते धर्म्मभेदे, मुनीनां वासस्थाने, मठे, वने च कलौ तु ब्रह्मचर्य्यवानप्रस्थौ न स्तः गृहस्थभिक्षुकाश्रमावेव "गृहस्थो भिक्षुकश्चैव आश्रमौ द्वौ कलौ युगे" इति स्मरणात् सर्व्वक्लेशप्रहानेन विश्रामस्थाने परमेश्वरे च ।

**आश्रमधर्म्म** पु० आश्रमेषु विहितो धर्म्मः । ब्रह्मचार्य्यादीनां शास्त्रविहिते धर्म्मे ।

**आश्रय** पु० आ+श्रि-अच् । सामीप्ये, आधारे, गृहे, राज्ञां सन्धिप्रभृतिषु षट्सु गुणेषु मध्ये प्रबलशत्रोराश्रयणरूपे गुणे च

**आश्रयाश** पु० आश्रयमाधारं काष्ठमश्नाति अश-अण् । वह्नौ ।

**आश्रव** पु० आ+श्रु-अप् । अङ्गीकारे, क्लेशे च । आशृणोति वाक्यमपवाद्यच् । प्रवर्त्तयितुं निवर्त्तयितुं वा शक्ये वचनस्थिते

**आश्रित** त्रि० आ+श्रि-क्त । आश्रयप्राप्ते, शरणागते, आधेये च

**आश्रुत** त्रि० आ+श्रु-क्त । अङ्गीकृते, आकर्णिते च ।

**आश्लेष** पु० आ ईषदेकदेशेन श्लेषः संबन्धः आ+श्लिष-घञ् । एकदेशसंबन्धे । [ऽण् । रथादौ त्रि० ।

**आश्व** न० अश्वानां समूहः अण् । अश्वसमूहे । अश्वैरुह्यते-

**आश्वत्थ** न० अश्वत्थस्य फलमित्यणि तस्य न लुक् । अश्वत्थफले ।

**आश्वयुज** पु० आश्वयुजी अश्विनीनक्षत्रयुक्ता पौर्णमासी यस्मिन् मासे ठण् । शुक्लप्रतिपदादिके दर्शान्ते चान्द्रे आश्विने मासि

**आश्वयुजी** स्त्री० अश्वयुजा अश्विनीनक्षत्रेण युक्ता पौर्णमासी 'नक्षत्रेण युक्तः काल' इत्यण् । आश्विनमासीयपौर्णमास्याम्

**आश्वास** पु० आ+श्वस्-घञ् । निर्वृतौ आश्रयदाने भीतस्य भयनिवारणार्थे सान्त्वने च । [चान्द्रे मासि ।

**आश्विन** पु० आश्विनी पूर्णिमा यस्मिन् मासे । स्वनामख्याते

**आश्विनी** स्त्री० अश्विना अश्वाकारवता नक्षत्रेण युक्ता पूर्णिमा नक्षत्राण् । आश्विनमासिकपौर्णमास्याम् ।

**आश्विनेय** पु० द्वि० अश्विन्याः अश्वाकारवत्याः सूर्य्यपत्न्याः संज्ञाया अपत्ये ढक् । स्वर्वैद्ययोः । [गम्ये स्थाने ।

**आश्वीन** त्रि० अश्वेनैकाहेनातिक्रम्यते खञ् । अश्वस्य एकाह

**आषाढ** पु० आषाढी पूर्णिमाऽस्मिन् मासेऽण् । स्वनामख्याते मासि

**आषाढी** स्त्री० आषाढया नक्षत्रेण युक्ता पूर्णिमा 'नक्षत्रेण युक्तः काल' इत्यण् । आषाढमासीयपौर्णमास्याम् ।

**आस** उपवेशने अदादि० आत्म० अक० सेट् । आस्ते आसिष्ट

**आस्** अव्य० आस-क्विप् । स्मरणे, अपाकरणे, कोपे, सन्तापे, पीड़ायां, सगर्वतर्जने च ।

**आसक्त** त्रि० आ+सन्ज-क्त । आसङ्गे युक्ते विषयान्तरनिवृत्त्या तत्परे च । नित्ये सतते च न० । तद्वति त्रि० ।

**आसङ्ग** न० आ+सन्ज-घञ् । अभिनिवेशे, प्राप्तस्योपस्थितस्यापि नाशतो रक्षणाभिलाषे, भोगाभिलाषे, कर्त्तृत्वाभिमाने च । तद्युक्ते त्रि० । सौराष्ट्रमृदि स्त्री० ।

**आसत्ति** स्त्री० आ+सद-क्तिन् । संसर्गे, लाभे, सन्निधौ । न्यायादिमते यत्पदार्थेन यत्पदार्थस्यान्वयापेक्षा तयोरव्यवधानेन पदेनोपस्थापने च ।

**आसन** न० आस-ल्युट् । उपवेशने । आधारे ल्युट् पीठादौ, हस्तिस्कन्धदेशे, सन्ध्यादिषु षट्सु नृपगुणेषु शत्रुदुर्गादीन्यवरुध्य स्थितौ, यात्रानिवृत्तौ, अष्टाङ्गयोगमध्ये तृतीयेऽङ्गे पद्मासनादौ । अस्यति ल्यु स्वार्थेऽण् । जीरकवृक्षे पु० । युच् टाप् । स्थितौ ।

**आसन्न** त्रि० आ+सद-क्त । निकटस्थे, उपस्थिते च ।

**आसव** पु० आ+सु-अप् । मद्यमात्रे "शीधुरिक्षुरसैः पक्वै-

रपकै रासवो भवेदि"त्युक्तप्रकारे मद्ये च । [तालवृक्षे

**आसवद्रु** पु० आसवस्य (ताड़ी) मद्यस्य कारणं द्रुः शाक०त०।

**आसादन** न० आ+सद-णिच्-ल्युट् । सन्निधापने, स्थापने च

**आसादित** त्रि० आ+सद-णिच्-क्त । लब्धे, सन्निधापिते, आयोजिते च ।

**आसार** पु० आ+सृ घञ् । धारासम्पाते वेगवृष्टौ, प्रसरणे, सैन्यानां सर्वतो व्याप्तौ च । करणे घञ् । सुहृद्बले ।

**आसीनप्रचलायित** न० आसीनेन उपविष्टेनैव प्रचलवत् आचरितम् प्रचल-क्यच् क्त । उपविश्य निद्रावशेन प्रचलन रूपे (ढोला) दोलने । [घ्यादने (चोयान) इति ख्याते पाके

**आसुति** स्त्री०आ+सु-क्तिन् । सोमादिनिष्पीड़ने अभिषवे,मद्यनि-

**आसुतीवल** पु० आसुतिरस्यास्ति वलच् दीर्घः । शौण्डिके । सोमाभिषवशालिनि याज्ञिके त्रि० ।

**आसुर** पु० 'आसुरो द्रविणादाना'दित्युक्तलक्षणे धनदानेन कन्याविवाहे। असुरस्येदम् अण् । असुरसंबन्धिनि त्रि०। स्त्रियां ङीप् 'आसुरो रात्रिरन्यत्रे'ति स्मृतिः ।

**आसुरस्व** न० ६त० । "अयज्वनान्तु यद्द्रव्यमासुरस्वं तदुच्यते" इति मनूक्ते अयाज्ञिकधने ।

**आसेचन** त्रि० असेचन+स्वार्थेऽण् । असेचनार्थे अलम्प्रिकारकं यस्य दर्शनं तत्र । स्वार्थे कन् आसेचनकमप्यत्र ।

**आसेध** पु०आ+सिध-घञ् । राजाज्ञयाऽन्यत्र गमनादेः प्रतिषेधरूपेऽवरोधे ।

**आसेवा** स्त्री० आ+सेव-अ । अभिलाषपूर्वकं पौनःपुन्येन प्रवृत्तौ । [आधारे घञ् । रणे ।

**आस्कन्दन** न० आ+स्कन्द-ल्युट् । शोषणे, आक्रमणे च ।

**आस्कन्दित** न० आ+स्कन्द-स्वार्थे णिच्-क्त । अश्वगतिभेदे त्वरितगमने च । स्वार्थे कन् । आस्कन्दितकमप्यत्र ।

**आस्तर** पु० आ+स्तृ-करणे अप् । हस्तिपृष्ठस्यकम्बले झुल इति ख्याते । ल्युट् । आस्तरणमप्यत्र न० ।

**आस्तिक** त्रि०अस्ति परलोक इति मतिर्यस्य ठक् । परलोकास्तित्ववादिनि "अस्तीत्युक्ता गतो यस्मादास्तिकस्तेन कथ्यते इति निरुक्तसंज्ञके जरत्कारुमुनिसुते । आस्तीकोऽप्यत्र।

**आस्तिक्य** न०आस्तिकस्य भावः कर्म्म वा। वैदिकधर्म्मे श्रद्धायाम्

**आस्तीकजननी** स्त्री० ६त० । जरत्कारुमुनिपत्न्यां जरत्कारुनाम्न्यां वासुकिभगिन्यां मनसादेव्याम् ।

**आस्था** स्त्री० आ+स्था-अङ् । आलम्बने, अपेक्षायां, श्रद्धायां, स्थितौ यत्ने च । आधारे अङ् । प्रतिज्ञायां,स्थाने च।

**आस्थान** न० आ+स्था-आधारे ल्युट् । सभायां,विश्रामस्थाने च । स्त्रीत्वमपि तत्र ङीप् । आस्थानीत्यप्यत्रैवार्थे ।

**आस्थित** त्रि० आ+स्था-क्त। आरूढे प्राप्ते, अङ्गीकृतवति च

**आस्पद** न० आ+पद-घ सुट् च । प्रतिष्ठायाम्, पदे, स्थाने, कृत्ये, प्रभुत्वे च । ["ऐरावतास्फालनकर्कशेनेति कुमारः

**आस्फालन** न० आ+स्फुर-णिच् ल्युट् स्फालादेशः । चालने

**आस्फोट** पु०आ+स्फुट-अच् । स्वयं फलस्य स्फोटनात् अर्कवृक्षे (तालठोका) मल्लादेर्बाह्वादेर्हस्ततालेन शब्दकरणे च ।(हापरमाली) वनमल्लयां स्त्री० । ल्युट् आस्फोटनमप्यत्र न०।

**आस्फोटक** पु० आस्फोटोऽक्षोटच्च इव । (आखरोट) शैलपीलौ

**आस्फोटनी** स्त्री० आस्फोट्यते विदार्य्यतेऽनया अस्फुट-णिच्-करणे ल्युट् स्त्रीत्वात् ङीप् । (तुरपन) वेधनास्त्रे ।

**आस्फोत** पु० आ+स्फुट-अच् पृषो० टस्य तत्वम् । अर्कवृक्षे कोविदारवृक्षे,भूपलाशवृक्षे च । स्वार्थे कन् । आस्फोतकोऽर्कवृक्षे

**आस्फोता** स्त्री० आ+स्फुट-अच् पृषो० । अपराजितायां, वनमल्लयाम् (हापरमाली) लताभेदे च ।

**आस्य** न० अस्यते पासोऽत्र+अस-आधारे ण्यत् । मुखे । तन्मध्ये च । आस्ये भवः यति यलोपः । मुखभवे त्रि० ।

**आस्यपत्र** न० आस्यमिव पत्रमस्य । पद्मे ।

**आस्यलाङ्गल** पु०आस्यं लाङ्गलमिव भूविदारकं यस्य। शूकरे

**आस्यलोमन्** न० ६त० । पुरुषमुखजाते लोम्नि (दाढ़ि) ।

**आस्या** स्त्री० आस-ण्यत् टाप् । स्थितौ, आसने च ।

**आस्यासव** पु० आस्यस्यासवः प्रसवः ६त० । लालायाम् (थुथु) (लाल) इति ख्यातायाम् । [अप् । निरन्तरास्रवणे ।

**आस्रव** पु० आस्रवति मनोऽनेन करणे अप् । क्लेशे । भावे

**आस्वाद** पु० आ+स्वद-कर्म्मणि घञ् । रसे।भावे घञ् । रसानुभवे

**आह** अव्य० आ+हन-ड । आक्षेपे, नियोगे, दृढसम्भावने, उवाचेत्यर्थे 'अथाह वर्णी विदितो महेश्वर' इति कुमारः ।

**आहत** त्रि० आ+हन-क्त। गुणिते, ताड़िते, वन्ध्यासुतोऽस्तीत्यादौ मृषार्थके वाक्ये च । ढक्कायाम् पु०। पुरातने नूतने च वस्त्रे न० ।

**आहतलक्षण** पु० आहतमभ्यस्तं लक्षणं यस्य । गुणैः प्रसिद्धे

**आहर** पु० आ+हृ-अच् । उच्छ्वासे, अन्तःस्थितस्य वायोर्मुखेन वहिर्गतौ ।

**आहव** न० आह्वयन्तेऽरयोऽत्र आ+ह्वे-अप् संप्रसारणे गुणः । युद्धे । आहूयतेऽत्र आ+हु अप् । यज्ञे ।

**आहवनीय** पु० आहवनमर्हति छ । गार्हपत्याग्नेरुद्धृत्य होमार्थं कृतसंस्कारे वह्नौ । आ+हु-अनीयर् । हवनीये ।

**आहार** पु०आ+हृ-घञ् । आहरणे, द्रव्यमात्रस्य गलाधःक-

रसरूपे भोजने च । 'नीराहाराश्च ये जीवा' इति स्मृतौ जलपानेऽप्याहारशब्दः । कर्म्मणि घञ् । खाद्यादौ भक्ष्ये ।

**आहार्य्य** त्रि० आ+हृ-ण्यत् । आहरणीये, आगन्तुके, कृत्रिमे, आरोपे नाट्ये रचिते रसादिव्यञ्जकभूषादौ च ।

**आहाव** पु० आ+ह्वे-घञ् संप्रसारणे वृद्धिः । कूपसमीपे गवादीनां जलपानाय प्रस्तरादिना रचिते (खाल) जलाशये, युद्धे, आह्वाने च । [क्षते, क्षताधानसंस्कारे च ।

**आहित** त्रि० आ+धाञ्-क्त । न्यस्ते, स्थापिते, अर्पिते,

**आहितुण्डिक** त्रि० अहितुण्डेन दीव्यति ठक् । व्यालग्राहिणि

**आहुत** त्रि० उद्देश्यस्य आभिमुख्येन साक्षादेव हुतं हु-क्त । स्वहस्यकर्त्तव्येषु पञ्चसु यज्ञेषु । मनुष्ययज्ञे भूतयज्ञे चेत्यन्ये ।

**आहुति** स्त्री० आ+हु-क्तिन् । देवोद्देशेन मन्त्रेणाग्नौ हविःक्षेपे

**आहेय** न० अहेरिदम् ढक् । सर्पसंबन्धिनि चर्म्मविषादौ ।

**आहो** अव्य० आ+हन-डो । प्रश्ने, विकल्पे, विचारे च ।

**आहोपुरुषिका** स्त्री० अहमेव पुरुषः शूरः मयू० अहो पुरुषःतस्य भावः वुञ् स्त्रीत्वात् टाप् । दर्पजन्ये आत्मनि उत्कर्षसम्भावने ।

**आहोस्वित्** अव्य० आहो च स्विच्च द्व० । विकल्पे, प्रश्ने च ।

**आह्निक** त्रि० अह्ना साध्यं ठञ् । दिनसाध्ये, स्नानसन्ध्यातर्पणादौ च । इदमर्थे ठञ् । दिनसम्बन्धिनि । अध्यायान्तर्गते ग्रन्थस्य प्रकरणसमूहे न० ।

**आह्लाद** पु० आ+ह्लद-घञ् । आनन्दे । [च ।

**आह्वय** पु० आ+ह्वे श । नामनि संज्ञायाम् प्राणिसाधने द्यूते

**आह्वान** न० आ+ह्वेञ् ल्युट् । आकारणे आहूतौ च ।

## इ

**इ** पु० अस्य विष्णोरपत्यम् अ+इञ् । कामे । अस्येदम् अ+इञ् । भेदे, रोषोक्तौ, निराकरणे, अनुकम्पायाम्, खेदे, विस्मये, निन्दायाम्, सम्बोधने च । [क्षुद्राभञ्जन इत्युक्तः ।

**इ** गतौ भ्वादि०पर०सक०अनिट् । अयति ऐषीत् । अयमदयति

**इक्** स्मरणेऽधिपूर्व्वक एव कित् अदादि० पर० सक० अनिट् । अध्येति अध्यैषीत् इण इव तिङि न क्षति । अधीयन् ।

**इक्षु** पु० इष-क्सु । मधुररसयुते अधिपर्ले स्वनामख्याते वृक्षे ।

**इक्षुकाण्ड** पु० इक्षोः काण्ड इव काण्डोऽस्य । काशवृक्षे ।

**इक्षुकुट्टक** पु० इक्षुं कुट्टयति कुट्ट-ण्वुल् । गुड़कारके लघीबलादौ । [क्षुद्रगोक्षुरे च ।

**इक्षुगन्ध** पु० इक्षोरिव गन्ध एकदेशावयवो यस्य । काशतृणे,

**इक्षुगन्धा** स्त्री० इक्षोर्गन्ध इव गन्धोऽस्याः । शुक्लविदार्य्याम्, कृष्णभूमिकुष्माण्डे, काशे, गोक्षुरे च । स्वार्थे के अत इत्वम् । इक्षुगन्धिका भूमिकुष्माण्डे । [धान्यविशेषे ।

**इक्षुतुल्या** स्त्री० इक्षुणा तुल्या पत्रादिना । (जनार) ।

**इक्षुनेत्र** न० इक्षुर्नीयते पुनरुत्पादनायारोप्यतेऽनेन नी-ष्ट्रन् । इक्षोर्नेत्रमिव वा इक्षूत्पादके इक्षुनेत्राकारे तद्ग्रन्थौ ।

**इक्षुपत्र** पु० इक्षोः पत्रमिव पत्रमस्य । (जनार) धान्यभेदे ।

**इक्षुभ** पु० इक्षुरिव पूर्य्यते पॄ-कर्म्मणि घञर्थे क । शरवृक्षे ।

**इक्षुमती** स्त्री० इक्षुसदृशोऽस्त्यास्यां मतुप् । नदीभेदे ।

**इक्षुमूल** पु० इक्षोर्मूलं ग्रन्थिरिव मूलं ग्रन्थिर्यस्य । वंशवृक्षे । ६त० । इक्षुमूले तद्ग्रन्थौ न० । [इक्षुनिष्पीड़ने यन्त्रे ।

**इक्षुयन्त्र** न० इक्षोस्तन्निष्पीड़नस्य यन्त्रम् । (महाशाल)

**इक्षुर** पु० इक्षुमिव गन्धं राति रा-क । (तालमाखना) कोकिलाख्ये वृक्षे, काशे च । ततः स्वार्थे क । तत्रार्थे, स्थूलशरे च ।

**इक्षुरस** पु० इक्षो रस इव रसो यस्य । (नडा) इति ख्याते तृणभेदे । ६त० । इक्षोः रसे ।

**इक्षुरसक्वाथ** पु० इक्षुरसस्य क्वाथः पाकभेदः । गुड़े ।

**इक्षुवल्ली(ल्लरी)** स्त्री० इक्षुरिव स्वाद्वा वल्ली वल्लरी वा लता । क्षीरविदार्य्याम् । [इक्षुक्षेत्रे ।

**इक्षुव(टि)टीका** स्त्री० इक्षोर्वाटीव इवार्थे के वा ह्रस्वः ।

**इक्षुवालिका** स्त्री० इक्षुरिव वलति ण्वुल् । तालमाखना इति ख्याते वृक्षे, काशे च ।

**इक्षुशर** पु० इक्षुरिव शृणाति शॄ-अच् । काशभेदे तद्वने गन्तृगात्रक्षतेर्हेतुत्वात् तस्येक्षुवत् हिंसकत्वम् ।

**इक्षुशाकट** पु० इक्षूणां भवनं क्षेत्रम् इक्षु+शाकटच् । (दो) (कल) इति ख्याते इक्षुभवनयोग्ये क्षेत्रे । तदर्थे शाकिन् । इक्षुशाकिनशब्दोऽप्यत्रार्थे ।

**इक्षुसार** पु० ६त० । गुड़े । [ख्याम् सूर्य्यवंश्ये आदिराजे च ।

**इक्ष्वाकु** पु० इक्षुमिच्छामाकरोति इक्षु+आ+कृ-डु । कटुतु-

**इक्ष्वारि** पु० इक्षुरिवासमन्तादृच्छति आ+ऋ-इन् । काशतृणे

**इक्ष्वालिका** पु० इक्षुरिव अलति व्याप्नोति ण्वुल् । काशे ।

**इख** गतौ भ्वादि० पर० सक० सेट् । एखति ऐखीत् ।

**इखि** गतौ इदित् भ्वादि० पर० सक० सेट् । इङ्खति ऐङ्खीत् ।

**इगि** गतौ इदित् भ्वादि० पर० सक० सेट् । इङ्गति ऐङ्गीत् ।

**इङ्** अध्ययने अधिपूर्व्व एव ङित् अदा० आत्म० सक० अनिट् । अधीते अध्यैष्ट अध्यगीष्ट । अधिजगे, अध्यैष्यत अध्यगीष्यत ।

**इङ्गित** न० इगि-क्त । अभिप्रायव्यञ्जकदैहिकचेष्टायाम् ।

**इङ्गुद** पु० इः कामः तस्य ङ्गुः रोगस्तम् द्यति दो-क । तापसतरौ

गौरा० ङीष् इङ्गुदीत्यप्यत्रैव । [त्रि०।

**इच्छुक** पु० इष-शक । टावालेवु इति ख्याते वृक्षे । इच्छायुक्ते

**इच्छा** स्त्री० इष-श । इदं मे भूयादिति मनोधर्म्मभेदे सुखे तत्साधने च चित्तवृत्तौ न्यायमते, "निर्दुःखत्वे सुखे चेच्छा तज्ज्ञानादेव जायते । इच्छा तु तदुपाये स्यादिष्टोपायत्वधीर्य्यदि" इत्युक्तदिशा सुखादिज्ञानेन तत्साधनत्वज्ञानेन च जायमाने इदं मे भूयादित्येवं रूपे आत्मधर्म्मे अभिलाषे च ।

**इच्छावती** स्त्री० इच्छाऽस्त्यस्याः मतुप् मस्य वत्वम् । मैथुनेच्छावत्यां कामुकायाम् इच्छामात्रयुक्तायाञ्च ।

**इच्छु** त्रि०इष-उ नि० । इच्छायुक्ते, इच्छाशीले च । [इक्षौ ।

**इज्जल** पु० इण्-क्विप् तुक् इत् जलं यस्य । (हिजल) निचुल

**इज्य** पु०इज्यतेऽसौ यज-क्यप् । सुरगुरौ, नारायणे च । पूज्ये त्रि०

**इज्या** स्त्री० यज-भावे-क्यप् स्त्रीत्वात् टाप् । यज्ञे, यजेर्दानार्थत्वात् दाने, सङ्गमे च । कर्म्मणि क्यप् । प्रतिमायां, गवि, कुट्टन्याञ्च । [अच् । पुनःपुनर्यज्ञकारके ।

**इज्याशील** त्रि०इज्यां यज्ञं शीलयति पुनः पुनराचरति शील-

**इट** गतौ भ्वादि० पर० सक० सेट् । एटति ऐटीत् ।

**इड़ा** स्त्री० इल-अच् वा लस्य डत्वम् । गवि, वाचि, भूमौ, स्वर्गे, वामपार्श्वस्थायाम् वक्रायां नाड्याञ्च ।

**इण्** गतौ णित् अदादि० पर० सक० अनिट् । एति ऐषीत् ।

**इतर** त्रि० इना कामेन तरः तॄ-अ । नीचे भिन्ने पामरे च ।

**इतरेतर** त्रि० इतर+द्वित्वम् । अन्योन्यार्थे परस्परार्थे ।

**इतरेतरयोग** पु० इतरेतरस्य परस्परस्य योगः एकपदार्थान्वयित्वेन संबन्धः । चार्थविशेषे, व्याकरणे यत्र द्वन्द्वसमासे समस्यमानानां पदानां प्राधान्यं तदर्थे ।

**इतरेद्युस्** अव्य० इतर-एद्युस् । अन्यस्मिन्नहनीत्यर्थे ।

**इतस्** अव्य० इदम्+तसिल् । अस्मादित्यर्थे ।

**इतस्ततः** अव्य० इतश्च ततश्च । अस्मिन् तस्मिन्नित्यर्थे ।

**इति** अव्य० इण-क्तिच् । हेतौ, प्रकाशने, निदर्शने, प्रकारे, अनुकर्षे, समाप्तौ, प्रकरणे, स्वरूपे, सान्निध्ये, विवक्षानियमे, मते, प्रत्यक्षे, अवधारणे, व्यवस्थायाम्, परामर्शे, माने, इत्यमर्थे, प्रकर्षे, उपक्रमे च ।

**इतिकर्त्तव्यता** स्त्री० इति इदं कर्त्तव्यं तस्य भावः । इदं कृत्वा इदं कुर्य्यादित्येवं परिपाटीरूपे कर्म्मानुष्ठानक्रमे ।

**इतिह** अव्य० इति एवं ह किल इ०। उपदेशपरम्परायाम् यथाऽत्र वटे यक्ष इत्युपदेशपरम्परैव न तु केनापि दृष्टा तथा कथितम् ।

**इतिहास** पु० इतिह पारम्पर्य्योपदेश आस्तेऽस्मिन् इतिह+आस घञ् । "धर्म्मार्थकाममोक्षाणामुपदे शसमन्वितम् । पूर्व्ववृत्तकथायुक्तमितिहासं प्रचक्षते इत्युक्तलक्षणे पुरावृत्तप्रकाशके भारतादिग्रन्थे ।

**इत्थम्** अव्य० इदम्+थमु । इदंप्रकारे अनेन प्रकारेणेत्यर्थे ।

**इत्थम्भूत** त्रि० इदंप्रकारं भूतः प्राप्तः भू-क्त । एवं प्रकारप्राप्ते ।

**इत्वर** त्रि० इण् वरप् । पथिके, नीचे, क्रूरकर्म्मणि च । षण्ढे पु० । अभिसारिकायां स्त्री० ।

**इद** ऐश्वर्य्ये इदित् भ्वादि० पर० अक० सेट् । इन्दति ऐन्दीत्

**इदम्** त्रि० इदि-कमि नलोपश्च । पुरोवर्त्तिनि दृश्ये चराचरे

**इदानीम्** अव्य० इदम्+दानीम् इश् च । सम्प्रत्यर्थे ।

**इद्ध** न० इन्ध-भावे क्त । आतपे, दीप्तौ, आश्चर्य्ये च । कर्त्तरि-क्त । दृष्टे, निर्म्मले च त्रि० ।

**इध्म** न० इन्ध-मक् । समिधि, अग्निसन्दीपने काष्ठे च ।

**इन** पु० इण-नक् । सूर्य्ये, प्रभौ, नृपविशेषे च ।

**इन्दिरा** स्त्री० इदि-इर । लक्ष्म्याम् । [नीलोत्पले ।

**इन्दि(न्दी)वर** न० इन्दिरिन्दी वा लक्ष्मीस्तस्या वरमभीष्टम् ।

**इन्दीवरिणी** स्त्री० इन्दीवर+समूहे देशे वार्थे इनि । उत्पलसमुदाये, तद्युक्तलतायाञ्च । [शतमूल्याम् ।

**इन्दीवरी** स्त्री० इन्दीं लक्ष्मीं वृणाति वृ-अच् गौरा० ङीष् ।

**इन्दु** पु० उनत्ति चन्द्रिकया भुवं क्लिन्नां करोति उन्द-उ आदेरिच्च । चन्द्रे, तद्दैवताके मृगशिरोनक्षत्रे तत्समसंख्ये एकसंख्यायुक्ते, कर्पूरे च ।

**इन्दुकलिका** स्त्री० इन्दुरिव शुभ्रा कलिका यस्याः । केतक्याम्

**इन्दुकान्तः** पु० इन्दुः कान्तोऽभीष्टोऽस्य । चन्द्रकान्ते मणौ ।

**इन्दुजनक** पु० ६त० । समुद्रे । [नद्याम् ।

**इन्दुजा** स्त्री०इन्दोर्जायते जन-ड । सोमोद्भवायां नर्म्मदायां

**इन्दुपुत्र** पु० ६त० । बुधग्रहे । [जाङ्गलीवृक्षे ।

**इन्दुपुष्पिका** स्त्री०इन्दुरिव शुभ्रं पुष्पमस्याः । (विषलाङ्गला)

**इन्दुभृत्** पु० इन्दुं बिभर्त्ति भृ-क्विप् । शिवे । [राजपत्न्याञ्च ।

**इन्दुमती** स्त्री० इन्दु+प्राशस्त्ये मतुप् । पूर्णिमायाम्, अज-

**इन्दुरत्न** न० ६त०। मुक्तायां तस्याश्चन्द्रदेवताकत्वात् ।

**इन्दुलेखा** स्त्री० इन्दोर्लेखेव । चन्द्रकलायाम् । तदंशनाम्न्यां सोमलतायाम्, तद्वत् आप्यायनकारित्वादमृतायां, तद्वद्कुलगुणत्वात् यमानिकायाञ्च ।

**इन्दुलोहक** न० ६त० । इन्दुदेवताके लौहके, रौप्ये धातौ ।

**इन्दुवल्ली** स्त्री० ६त०। चन्द्रनामिकायां सोमलतायाम् ।

**इन्द्र** पु० इदि+र । देवाधिपे, परमेश्वरे, इन्द्रदैवते ज्येष्ठानक्षत्रे,

द्वादशार्कमध्ये अर्कभेदे, इन्द्रतुल्यसंख्याके चतुर्द्दशसंख्यान्विते, विष्कुम्भादितः षड्विंशे योगे, कुटजवृक्षे च।

**इन्द्रक** न० इन्द्रस्य कं सुखमिव कं यत्र। सभागृहे।

**इन्द्रकील** पु० इन्द्रस्य कीलइव अत्युच्चत्वात्। मन्दरपर्व्वते।

**इन्द्रकोष** पु० इन्द्रस्य कोषइव सुखदायकत्वात्। मञ्चे,खट्वायाञ्च

**इन्द्रगोप** पु० इन्द्रो गोपो रक्षकोऽस्य वर्षाभवत्वात्। इन्द्ररक्षिते रक्तवर्णे कीटभेदे।

**इन्द्रजाल** न० इन्द्रेण कौशलाद्यैश्वर्य्येण जालं दृष्टेर्नैवावरणम् यथास्थितवस्तुदर्शनाक्षमत्वसाधनात्। मन्त्रौषधादिना अन्यथास्थितस्य वस्तुनोऽन्यथात्वेन दर्शनसाधने कुहके (बाजी)।

**इन्द्रजालिक** त्रि० इन्द्रजालं शिल्पमस्य ठन्। कुहककारिणि

**इन्द्रजित्** पु० इन्द्रं जितवान् जि-भूते क्विप्। रावणसुते मेघनादे

**इन्द्रतूल** न० इन्द्रस्येव तूलमाकाशे उड्डीयमानत्वादिन्द्रस्वामिकत्वम्। आकाशे मरुता चाल्यमाने कार्पासे तूले।

**इन्द्रदारु** पु० इन्द्रस्य तद्भुवनस्य दारु अत्युच्चायतयाकाशगामित्वादिन्द्रभुवनदारुत्वम्। देवदारुवृक्षे।

**इन्द्रद्रु** पु० इन्द्रस्य द्रुर्वृक्षः। अर्ज्जुनवृक्षे, कुटजवृक्षे च।

**इन्द्रधनुस्** न० इन्द्रस्य धनुरिव। "रविकिरणा बहुवर्णा वातेन विलोड़िता नभसि। शक्रायुधसंस्थाना दृश्यन्ते तत्तु इन्द्रधनुरि"त्युक्ते नभसि वायुचालिते शक्रधनुराकारेण परिणते रविकिरणे।

**इन्द्रध्वज** पु० न० इन्द्रस्य ध्वजः। भाद्रशुक्लद्वादश्या न्टमेण प्रजावृद्धार्थं पूज्यमाने उच्छ्रिते शक्रदेवताके ध्वजे।

**इन्द्रनील** पु० इन्द्र इव नील। "क्षीरमध्ये क्षिपेन्नीलं क्षीरं चेत्नीलतां नयेत्। इन्द्रनीलमि"ति ख्यातमित्युक्तलक्षणे (पान्ना) मरकतमणौ।

**इन्द्रपुष्पा** स्त्री० इन्द्र इव नीलं पुष्पमस्याः (विषलाङ्गला) जाङ्गलीवृक्षे। ब० वा कपि। इन्द्रपुष्पिकाप्यत्र। [पुरे।

**इन्द्रप्रस्थ** न० इन्द्रस्यतत्स्थानमेरोःप्रस्थइव (दिल्लीति) ख्याते

**इन्द्रभेषज** न० इन्द्र इव भेषजं श्रेष्ठत्वात्। (शुंट्)·शुण्ठ्याम्।

**इन्द्रमहकामुक** पु० इन्द्रमहं कामयते कम-उक। कुकुरे।

**इन्द्रयव** न० पु० इन्द्रस्य कुटजवृक्षस्य यवाकृतिबीजत्वात् यवो वीजम्। कुटजवृक्षस्य यवाकारे तिक्तरसे वीजे स्वनामख्याते। [रोगे। इन्द्रेण लुप्ते। त्रि०।

**इन्द्रलुप्त** न० ३त०। (टाक) इति ख्याते मस्तकोपरि केशनाशके

**इन्द्रलुप्तिक** त्रि० इन्द्रलुप्तमस्यास्ति ठन्। (टाक) रोगयुक्तशीर्षके (टेको) इतिख्याते जने।

**इन्द्रवंशा** स्त्री० वर्णवृत्तेष द्वादशाक्षरपादके छन्दोभेदे।

**इन्द्रवज्रा** स्त्री० वर्णवृत्तेषु एकादशाक्षरपादके छन्दोभेदे।

**इन्द्रवारुणी** स्त्री० इन्द्रं वारयति चु० वृ-उनन्। (राखाल शसा) तिक्तरसायां श्वेतमूलायां पीतपुष्पायां लतायाम्।

**इन्द्रवृक्ष** पु० ६त०। देवदारुवृक्षे।

**इन्द्रवृद्धा** स्त्री० ३त०। व्रणरोगभेदे।

**इन्द्रव्रत** न०इन्द्रस्येव वर्षणे व्रतम्। "वार्षिकांश्चतुरो मासान् यथेन्द्रोऽप्यभिवर्षति। तथाभिवर्षेत् स्वं राष्ट्रं कामैरिन्द्रव्रतं चरन्नि"ति स्मृत्युक्ते प्रजापालने राज्ञोव्रतभेदे।

**इन्द्रशत्रु** पु० इन्द्रः शत्रुः शातयिता यस्य। वृत्रासुरे।

**इन्द्रसावर्णि** पु० चतुर्दशे मनौ। [वालिनामके वानरे च।

**इन्द्रसुत** पु० ६त०। जयन्ते, मध्यमपाण्डवे पार्थे, अर्ज्जुनवृक्षे,

**इन्द्रसुरस** पु० इन्द्रः कुठजवृक्ष इव सुरसः पथ्यरसः। (निसिन्दा) सिन्धुवारे।

**इन्द्राणिका** स्त्री०इन्द्रः कुटजइव आनयति सेवनेन जीवयति अन-णिच्-ण्वुल् संज्ञात्वेन णत्वम्। निर्गुण्ड्याम्(निशिन्दा)

**इन्द्राणी** स्त्री० इन्द्रस्य पत्नी ङीष् आनुक् च। शचीनाम्न्यामिन्द्रपत्न्याम्। इन्द्रः कुटज इव आनयति अन-णिच्-अण् (निसिन्दा) सिन्धुवारे वृक्षे स्थूलैलायां, सूक्ष्मैलायां, गौर्य्यादिषु षोड़शमातृकासु मध्ये आद्यायां मातृकायाञ्च।

**इन्द्रानुज** पु० ६त०। विष्णौ,स हि कश्यपाददितौ वामनरूपेण इन्द्रस्य पश्चात् जातः।इन्द्रावरजोऽप्यत्र।

**इन्द्रायुध** न० इन्द्रस्यायुधं धनुरिव। इन्द्रधनुःशब्दार्थे।

**इन्द्राशन** पु० इन्द्रेण अश्यते भुज्यते कर्म्मणि ल्युट्। (सिद्धि) भङ्गायाम्।

**इन्द्रिय** न० इन्द्रस्य प्रत्यगात्मनः लिङ्गमनुमापकम्, तेन दृष्टं मम चक्षुः मम श्रोत्रमित्येवमभिमतम्,इन्द्रेण ईश्वरेण सृष्टं, प्रीणितं वेत्याद्यर्थे इन्द्र+घ। आत्मनो विषयोपलब्धिकरणतयेश्वरसृष्टेषु ज्ञानकर्म्मसाधनेषु चक्षुरादिषु। [प्रतिबन्धे

**इन्द्रियनिग्रह** पु० ६त०। स्वस्वविषयेभ्यश्चक्षुरादीनां प्रवृत्ति

**इन्द्रियवध** पु० ६त०। इन्द्रियाणां स्वस्वकार्य्याक्षमत्वरूपे "वाधिर्य्यं कुष्ठतान्धत्वं जडताऽजिघ्रता तथा। मूकता कौण्यपङ्गुत्वक्लैव्योदावर्त्तमत्तता" इत्युक्तप्रकारे एकादशेन्द्रियाणां क्रमेणैकादशविधे घाते।

**इन्द्रियवृत्ति** स्त्री० ६त०। "शब्दादिषु पञ्चानामालोचनमात्रमिष्यते वृत्तिः। वचनादानविहरणोत्सर्गानन्दाश्च पञ्चानामि"ति सांख्योक्ते श्रोत्रादीनां शब्दादिषु प्रकाशनार्थे व्यापारे।

**इन्द्रियसंप्रयोग** पु० इन्द्रियाणां संप्रयोगः स्वस्वविषयेषु प्रयोगः व्यापारणम्। इन्द्रियसम्बन्धे। इन्द्रियसन्निकर्षोऽप्यत्र

इन्द्रियार्थ पु॰ इन्द्रियाणामर्थो विषयः। शब्दस्पर्शरूपरस-
गन्धात्मके इन्द्रियवेद्ये विषये।

इन्द्रियायतन न॰ ६त॰। शरीरे।

इन्द्रियार्थसन्निकर्ष पु॰ इन्द्रियाणामर्थैः स्वस्वविषयैः सह
सन्निकर्षः संबन्धः। प्रत्यक्षज्ञानहेतौ इन्द्रियविषयसंयोगे।

इन्ध दीप्तौ रुधादि॰आत्म॰अक॰ सेट्। इन्धे,ऐन्धिष्ट।

इन्धन न॰ इध्यतेऽग्निरनेन इन्ध-करणे ल्युट्। काष्ठे।

इभ पु॰इण-भ किच्च। हस्तिनि,तत्तुल्यसंख्यके अष्टसंख्यान्विते च

इभकणा स्त्री॰ इभोपपदा कणा शाक॰त॰। गजपिप्पल्याम्।

इभदन्ता स्त्री॰ इभस्य दन्तइव शुभ्रं पुष्पमस्याः। शुभ्र-
पुष्पवत्यां नागदन्त्याम्, विषोषधौ च।

इभनिमीलिका स्त्री॰ इभं हस्तिनमपि निमीलयति सेवनात्
निद्रापयति। भङ्गायाम्।

इभपालक पु॰ इभं पालयति। (माहुत) हस्तिपके।

इभया स्त्री॰ इभैर्यायते भक्ष्यतया प्राप्यते या कर्म्मणि क।
स्वर्णक्षीराख्ये। [न्द्रमे च।

इभ्य त्रि॰ इभं हस्तिनमर्हति यत्। प्रचुरधनवति आढ्ये,

इभ्या स्त्री॰ इभावहिता इभ+यत्। शल्लकीवृक्षे। [ङीप

इयत् त्रि॰ इदं परिमाणमस्य इदम-वतुप्। एतावदर्थे स्त्रियां

इयत्ता स्त्री॰ इयतो भावः तल्। सीमायां,परिमाणे, संख्यायाञ्च

इरम्मद पु॰ इरया जलेन माद्यति वर्द्धते इरा-मद-खश्
ह्रस्वः मुम् च। वज्राग्नौ वाड़वानले च।

इरा स्त्री॰ इण् रक् इं कामं राति रा-क वा। भूमौ,वाचि,
सुरायाम्, जले, अन्ने च। [जलचरे, भूचरे च त्रि॰

इराचर न॰ इरायां चरति चर-ट। (शिल) करकायाम्।

इराज पु॰ इरया सुरया वीयतेऽसौ अज-घञ्। कन्दर्पे।

इरावती स्त्री॰ इरां भूमिम् अवति अव-शतृ ङीप्। वट-
पत्रीले, सा हि पाषाणभेदनेनापि भूमिमागच्छति।

इरिण न॰ ऋ-इन किच्च। ऊषरभूमौ,निरालम्बे, शून्ये च

इरेश पु॰ ६त॰। वरुणे, वागीशे, भूमिपतौ, विष्णौ च।

इर्वारु स्त्री॰ उर्व-आरु पृषो॰। (काकुड़) कर्कट्याम्। आलु।
इर्वालुरप्यत्र। [फुटी (स्वयं भिन्नपक्वकर्कट्याम्)।

इर्व्वारु(लु)शुक्तिका स्त्री॰ इर्वारुः शुक्तिकेव स्वयं स्फोटनात्

इल शयने अक॰गतौ क्षेपे च सक॰ तुदा॰ पर॰सेट्। इलति

इल क्षेपणे चुरा॰ उभ॰सक॰ सेट्। एलयति ते ऐलिलत् त।

इलविला स्त्री॰ पुलस्त्यमुनिपत्नयाम् कुवेरजनन्याम्। एतत्स-
म्बन्धेनैव कुवेरस्य ऐलविल इति नाम।

इला स्त्री॰इल-क। भूमौ, गवि, वाचि, जम्बुद्वीपस्थनववर्षमध्ये
वर्षभेदे तत्सीमा चेलावृतशब्दार्थे वक्ष्यते। वैवस्वतमनुक-
न्यायां बुधपत्न्याम्। सा हि विष्णुवरात् पुंस्त्वमासाद्य
पुनः शङ्करशापात् स्त्रीत्वं गता बुधस्तु तामुपयम्य पुरूरवस-
मुत्पादयामासेति पुराणे प्रसिद्धम्।

इलावृत न॰इला पृथिवी वृता येन। नववर्षात्मकजम्बुद्वीपस्य
वर्षभेदे तच्च वर्षद् "पश्चान्माल्यवतः प्राच्यां गन्धमादन-
शैलतः। इलावृतं नीलगिरेर्याम्यतोनिषधादुदक्" इत्यु-
क्त चतुःसीमावच्छिन्ने देशेऽस्ति।

इली स्त्री॰ इल-इन् ङीष्। (हातछुरी) करवालिकायाम्।

इलीश ॰ इलीव करवालिकेव शोभते शुभ-ड। करवालिका
सदृशावयवे स्वनामख्याते मत्स्यभेदे।

इल्वल पु॰ इल-वलच् नि॰ गुणाभावः अत्यन्तचञ्चले मत्स्यभेदे,
वशिष्ठनाशिते दैत्यभेदे च मृगशिरोदेशस्थपञ्चताराशिर-
स्थासु तारासु स्त्री॰ ब॰व॰।

इव व्याप्तौ इदित् भ्वा॰पर॰सेट् सक॰। इन्वति ऐन्वीत्।

इव अव्य॰ इवि-क। सादृश्ये,उत्प्रेक्षायाम्, ईषदर्थे,वाक्यालङ्कारे च

इष गतौ सर्पणे च दिवा॰पर॰सक॰सेट्। इष्यति, ऐषीत्।

इष वाञ्छायाम् तुदा॰पर॰सक॰सेट्। इच्छति, ऐषीत् एषिता-
एष्टा एषित्वा इष्ट्वा। इष्टः। [एषितः एषित्वा।

इष पौनःपुन्ये क्र्यादि॰ पर॰ अक॰ सेट्। इष्णाति ऐषीत्।

इष पु॰ इष-गतौ क्विप् यात्रा जिगीषूणां यास्मिन् अर्श
आद्यच्। आश्विने मासि।

इषि(षी)का स्त्री॰ ईष गत्यादिषु (इ) ईकन् कित् ह्रस्वश्च।
गजनेत्रगोलके। दीर्घमध्यस्तु काशे, मुञ्जामध्यवर्त्तितृणे च

इषु पु॰ स्त्री॰ ईष्यते हिंस्यतेऽनेन ईष-उ कित् ह्रस्वश्च। वाणे
तत्तुल्यसंख्ये पञ्चसंख्यान्विते च।

इषुधि पु॰ स्त्री॰ इषवो धीयन्तेऽत्र धा-कि। वाणाधारे तूणे।

इषुपुङ्खा स्त्री॰ इषोः पुङ्खमिव पुष्पमस्याः। शरपुङ्खाख्ये।

इष्ट त्रि॰ इष-क्त। पूजिते, अभिलषिते, प्रिये च। यज-क्त।
यज्ञादौ कर्म्मणि, एरण्डवृक्षे च पु॰। संस्कारे न॰।
"एकाग्निकर्म्म हवनं त्रेतायां यच्च हूयते। अन्तर्वेद्याञ्च
यद्दानमिष्टं तदभिधीयते। अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदाना-
ञ्चार्थपालनम्। आतिथ्यं वैश्वदेवञ्च प्राकरिष्टमित्युक्तलक्षणे
धर्म्मकार्य्ये च।

इष्टका स्त्री॰ इष-तकन्। (इट्) मृदादिनिर्म्मिते मृत्खण्डभेदे

इष्टकापथ न॰ इष्टकाभिनिर्म्मितः पन्थाः। इष्टकानिर्म्मिते
पथि। इष्टं कापथमपानं यस्य। अधोवायुहेतौ उशीरे।

इष्टगन्ध त्रि॰ इष्टो गन्धो यस्य। सुगन्धिद्रव्ये। वालुकायां न॰

**इष्टा** स्त्री० इज्यतेऽनया यज-करणे क्त। शमीवृक्षे।

**इष्टापूर्त्त** न० इष्टं च पूर्त्तञ्च द्वयोः समाहारः पूर्व्वपददीर्घः। प्रागुक्ते अग्निहोत्रादौ इष्टे, "वापीकूपतडागादि देवतायतनानि च। अन्नप्रदानमारामः पूर्त्तमित्यभिधीयते"इति मनूक्ते पूर्त्ते च। [इष-क्तिन्। अभिलाषे।

**इष्टि** स्त्री० यज-क्तिन्। यागे, दर्शपौर्णमासाङ्गयागभेदे च।

**इष्वसन** पु० अस्यते क्षिप्यतेऽनेन अस-ल्युट् ६त०। धनुषि।

**इष्वास** पु०इषवः अस्यन्तेऽनेन अस-वञ् ६त०। चापे। इषून् अस्यति अण्। वाणक्षेपके धन्विनि त्रि०।

**इह** अव्य० इदम्+ह इशादेशः। अस्मिन् काले देशे दिशि वा।

**इहत्य** त्रि० इह भवः इह+त्यप्। इहकालादिजाते।

## ई

**ई** स्त्री० अस्य विष्णोः पत्नी ङीप्। लक्ष्म्याम्। [ऐषीत्

**ई** कान्तौ अक०, गतौ व्याप्तौ च सक०अदा०पर०अनिट्। एति

**ई** गतौ दिवा०आत्म०सक०अनिट्। ईयते ऐष्ट।

**ईक्ष** दर्शने भ्वादि० आत्म०सक०सेट्। ईक्षते ऐक्षिष्ट।

**ईक्षण** न० ईक्ष-भावे ल्युट्। दर्शने। करणे ल्युट्। नेत्रे।

**ईक्षणिक** त्रि० ईक्षणं हस्तरेखादीक्षणे शुभाशुभदर्शनं शिल्पमस्य ठन्। शुभाशुभफलकथनेनोपजीविनि दैवज्ञे। स्त्रियां टाप्

**ईक्षा** स्त्री० ईक्ष-अ। दर्शने।

**ईख** गतौ इदित् भ्वादि० पर०सक०सेट्। ईङ्खति ऐङ्खीत्।

**ईज** गतौ निन्दायाञ्च भ्वा०आत्म०सक०सेट्। ईजते ऐजिष्ट

**ईज** गतौ निन्दने च इदित् भ्वा०आत्म०सक०सेट्। ईञ्जते ऐञ्जिष्ट

**ईड** स्तुतौ चुरा०उभ०सक०सेट्। ईडयति ते ऐडिडत् त

**ईड** स्तुतौ अदा०आत्म०सक०सेट्। ईट्टे ईडिषे ईडिध्वे ऐडिष्ट

**ईडा** स्त्री० ईड-अ। स्तुतौ।

**ईडित** त्रि० ईड-क्त। स्तुते कृतस्तवे।

**ईति** स्त्री० ईयतेऽनया ई-क्तिन्। डिम्बे, उत्पादिते, प्रवादे, "अतिवृष्टिरनावृष्टिः शलभाः मूषिकाः खगाः। अत्यासन्नाश्च राजानः षडेताईतयः स्मृता" इत्युक्ते कर्षकोपद्रवे च। [ईदृशे

**ईदृक्ष** त्रि०अस्येव दर्शनमस्य। इदम्+दृश्-क्स इशादेशे दीर्घः।

**ईदृश्**(श) त्रि०अस्येव दर्शनमस्य। इदम्+दृश क्विन्-इशादेशः दीर्घः। एतादृशे। ट-ईदृशोऽप्यत्र। स्त्रियां ङीप्। [च्छायाञ्च।

**ईप्सा** स्त्री० आप्तुमिच्छा आप् सन्-अ। प्राप्तुमिच्छायामि-

**ईप्सित** त्रि० आप-सन्-क्त। आप्तुमिष्टे,इष्टे अपेक्षिते च।

**ईर** गतौ वा चुरा० उभ० पक्षे भ्वादि० पर० सक० सेट्। ईरयति ते ईरति ऐरिरत् त ऐरीत्।

**ईर** कम्पे अक०,गतौ सक०अदा०आत्म०सेट्। ईर्त्ते ऐरिष्ट।

**ईर्क्ष्य** ईर्ष्यायां भ्वादि०पर०अक०सेट्। ईर्क्ष्यति ऐर्क्ष्यीत्।

**ईर्म्म** न०ईर-मक्। व्रणे। ह्रस्वादिरयमिति बहवः पृषो०ह्रस्वः

**ईर्ष्य** ईर्ष्यायां भ्वादि०पर०अक०सेट्। ईर्ष्यति ऐर्ष्यीत्।

**ईर्ष्या** स्त्री० ईर्ष्य-अ। परोत्कर्षासहिष्णुतायामक्षान्तौ।

**ईर्ष्यालु** त्रि० ईर्ष्यां लाति ला-डु। ईर्ष्यायुक्ते।

**ईला** स्त्री० ईड-क डस्य लत्वम्। पृथिव्यां, वाचि,गवि च।

**ईलित** त्रि० ईड-क्त डस्य लत्वम्। स्तुते।

**ईश** ऐश्वर्य्ये अदा०आत्म०सक०सेट्। ईष्टे ईशिषे ईशिध्वे ऐशिष्ट

**ईश्** पु० ईश-क्विप्। परमेश्वरे। स्वामिमात्रे त्रि०। [त्रि०।

**ईश** पु० ईश-क। महादेवे,परमेश्वरे,हिरण्यगर्भे च। स्वामिनि

**ईशान** पु० ईश-शानच्। महादेवे,परमेश्वरे, शिवस्य अष्टमूर्त्तिमध्ये सूर्य्यमूर्त्तौ च। शमीवृक्षे स्त्री०ङीष्। स्वामिनि त्रि० 'ईशानो भूतभव्यस्ये'ति श्रुतिः। शिवपत्न्याम् स्त्री०ङीष्।

**ईशिता** स्त्री० ईशिनो भावः तल्। अणिमाद्यष्टैश्वर्य्यमध्ये सर्व्वेषां स्वामित्वरूपे ऐश्वर्य्ये ईशित्वमप्यत्र न०।

**ईश्वर** पु० ईश-वरच्। महादेवे, कन्दर्पे, पातञ्जलोक्ते क्लेशकर्म्मविपाकाशयैरपरामृष्टे पुरुषविशेषे चैतन्यात्मनि, "ईश एवाहमत्यर्थं न च मामीशते परे। ददामि च सदैश्वर्य्यमीश्वरस्तेन कीर्त्त्यते" इत्युक्तलक्षणे परमेश्वरे, प्रभवादिमध्ये वत्सरभेदे च। आढ्ये, स्वामिनि च त्रि० स्त्रीत्वे गौरा० ङीष्। 'ईश्वरीं सर्व्वभूतानामि'ति श्रुतिः

**ईश्वरी** स्त्री० ईश्वरस्य शिवस्य स्त्री ङीष्। दुर्गायाम्। ईशवनिप् ङीप् रान्तादेशश्च। लिङ्गिनीलतायां वन्ध्याकर्कोट्याम्, क्षुद्रजटालतायाम्, नाकुलीवृक्षे च।

**ईष** उञ्छे (उद्धृतशस्यक्षेत्रात् कणश आदाने) तुदा०पर०सक० सेट्। ईषति ऐषिष्ट। [ईषते ऐषिष्ट।

**ईष** दाने ईक्षणे, सर्पणे हिंसने च भ्वादि०आत्म०सक०सेट्।

**ईषत्** अव्य० ईष-अति। अल्पे, किञ्चिदर्थे च। [त्रि०

**ईषत्कर** पु० ईषत्+कृ-खल्। क्लेशे,अल्पे च। अल्पप्रयाससाध्ये

**ईषत्पाण्डु** पु० ईषदक्तेति त०। श्वेतरक्ते धूसरे। तद्वति त्रि०

**ईषदुष्ण** पु०ईषदक्तेति त०। अल्पतप्ते मन्दोष्णे। तद्वति त्रि०

**ईषद्रक्त** पु०ईषदक्तेति त०। अव्यक्तरागेऽरुणवर्णे। तद्वति त्रि०

**ईषा** स्त्री० ईष-क। हलयुगयोर्मध्यस्थिते काष्ठे।

**ईषादन्त** पु० ईषेव दन्तौ यस्य। ईषादीर्घदन्ते हस्तिनि।

**ईषिका** स्त्री० ईषेव इवे प्रतिकृताविति कन्। गजाक्षिगोलके,तूलिकायाम,अस्त्रविशेषे च। 'सोऽभिमन्त्य शरेषीकामीषिकास्त्रमि'ति रामा०। पर्फरीकादि० नि०ईषीकाप्यत्र

**ईह** चेष्टने भ्वादि॰ आत्म॰ अक॰ सेट्। ईहते ऐहिष्ट।
**ईहा** स्त्री॰ ईह-अ। चेष्टायाम्, उद्यमे, वाञ्छायाञ्च।
**ईहामृग** पु॰ ईहां मृगयते अण्। वृके (नेकड़ावाघ) अल- ङ्कारशास्त्रलक्षिते नाटकभेदे च साहि॰ द्पर्॰।

## उ

**उ** शब्दे भ्वादि॰ आत्म॰ अक॰ अनिट्। अवते औष्ट।
**उ** अव्य॰ उ-क्किप् न तुक्। सम्बोधने कोपवचने, अनुकम्पायां, नियोगे, विस्मये च। अत-ड शिवे पु॰। [भावे क्त। कथने न॰
**उक्त** त्रि॰ वच-क्त। कथिते। एकाक्षरपादके छन्दोभेदे स्त्री॰।
**उक्ति** स्त्री॰ वच-क्तिन्। कथने।
**उक्थ** न॰ वच थक्। नवविधात्मकसाम्नोऽवयवभेदे, महा- व्रताख्ये यज्ञे प्रधानभूते शस्त्ररूपे सामवेदस्याङ्गे, प्राणे च। यज्ञभेदे पु॰। एकाक्षरपादे छन्दोभेदे स्त्री॰। उक्तेत्यन्ये
**उक्थशास्** पु॰ उक्थानि सामावयवशस्त्राणि शंसति-शंस् क्किप् नि॰। यजमाने। [उक्षाम्बभूव आस चकार।
**उक्ष** सेचने भ्वादि॰ पर॰ सक॰ सेट्। उक्षति औक्षीत्।
**उक्षतर** पु॰ तनुरुक्षा उक्षन्+तनुत्वे-र्थे ष्टरच्। तृतीयवयः- प्राप्ते वृषे। जातौ स्त्रीत्वे ङीप्। [त्रि॰।
**उक्षन्** पु॰ उक्ष-कनिन्। वृषे, ऋषभौषधौ च। सेचनकर्त्तरि
**उख** गतौ भ्वादि॰ पर॰ सक॰ सेट्। ओखति औखीत् उवोख
**उख** गतौ इदित् भ्वादि॰ पर॰ सक॰ सेट्। उङ्खति औङ्खीत्।
**उखा** स्त्री॰ उख-क। पाकपात्रे पिठरादौ (हांड़ि)।
**उख्य** त्रि॰ उखायां स्थाल्यां संस्कृतं यत्। स्थालीपक्वे मांसादौ
**उग्र** पु॰ उच-रक् गश्चान्तादेशः। महादेवे, वायुमूर्त्तिधारिणि शिवे क्षत्रियात् ऊढायां शूद्रायामुत्पन्ने संकीर्णवर्णे (आगुरी) उग्रगुणत्वात् शोभाञ्जनवृक्षे, केरलदेशे, क्रूरसंज्ञके "उग्रः पूर्व्वमघान्तका इतिज्योतिषोक्ते नक्षत्रसमुदाये च वत्सनाभाख्ये विषे न॰। उत्कटे त्रि॰। वचायां, यवान्यां, धन्याके, उग्रजातेः स्त्रियां च स्त्री॰ टाप्।
**उग्रकाण्ड** पु॰ उग्रः काण्डोऽस्य। (करेला) कारवेल्ले वृक्षभेदे
**उग्रगन्ध** पु॰ उग्रः गन्धः पुष्पेऽस्य। चम्पके, कट्फले, अर्ज- कवृक्षे लशुने च। हिङ्गुनि न॰। उत्कटगन्धाढ्ये त्रि॰। यवान्याम् वचायाम्, अजमोदायाञ्च स्त्री॰ टाप्।
**उग्रचण्डा** स्त्री॰ उग्रा चण्डा कोपना कर्म्म॰। देवीभेदे।
**उग्रतारा** स्त्री॰ उग्र इव भयात् तारयति भक्तान्। तारा- रूपायां देव्याम्। [शत्रुभिरसह्यधनुष्के त्रि॰
**उग्रधन्वन्** पु॰ उग्रं धनुर्यस्य ब॰ अनङ् समा॰। शिवे शक्रे च।
**उग्रनासिक** त्रि॰ उग्रा दीर्घा नासिका यस्य। दीर्घनासिके।
**उग्रश्रवस्** पु॰ उग्रम् उत्कटं श्रुतिधरं श्रवः कर्णौ यस्य। रोमहर्षणसुते पौराणिके सूते। [जनकत्वेन ख्याते नृपे
**उग्रसेन** पु॰ उग्रा सेनाऽस्य। यदुवंश्ये आहुकनामके कंसस्य
**उच** समवाये दि॰ पर॰ सक॰ सेट्। उच्यति औचत्-औचीत्
**उचित** त्रि॰ उच-क्त वच-कितच् वा। न्यस्ते परिचिते, युक्ते।
**उच्च** त्रि॰ उत्क्षिप्य बाहू चीयते उद्+चि-ड। उन्नते।
**उच्चटा** स्त्री॰ उद्+चट-अच्। लशुनभेदे, गुञ्जायां, चूडाला- याम्, भूम्यामलक्यां, नागरमुस्तायां दम्भे (चेचुया) चञ्चायाञ्च
**उच्चण्ड** त्रि॰ उद्+चडि-अच्। अत्यन्तोग्रे, त्वरायुक्तेऽविलम्बिते
**उच्चतरु** पु॰ कर्म्म॰। नारिकेले। [तया तत्र उच्चैर्हस्ततालदानात्
**उच्चताल** न॰ उच्चः तालः हस्ततालः यत्र। पानगोष्ठ्यां मत्त-
**उच्चन्द्र** पु॰ उच्छिष्टः स्वल्पाऽवशिष्टश्चन्द्रो यत्र प्रादि॰ धातु॰ ब॰ शिष्टशब्दलोपः। रात्रिशेषे। [सुद्गत्यार्यचिते नीवारे
**उच्चय** पु॰ उत्पाद्य चयः चि-अच्। पुष्पादेरुत्तोलने। हस्ताभ्या-
**उच्चाटन** न॰ उद्+चट-णिच्-ल्युट्। उत्पाटने स्वस्थानात् विश्लेषणे 'उच्चाटनं स्वदेशादेर्भ्रंशनं परिकीर्त्तितम्' इति तन्त्रोक्ते षट्कर्म्मान्तर्गतेऽभिचारभेदे च। [विष्ठायाम्।
**उच्चार** पु॰ उद्+चर-णिच् घञ्। उच्चारणे। कर्म्मणि घञ्।
**उच्चावच** त्रि॰ उदक् उत्कृष्टञ्च अवाक् अपकृष्टञ्च मयू॰ नि॰। उत्कृष्टापकृष्टात्मके नानाभेदे। [वस्त्रखण्डे।
**उच्चूल** पु॰ उन्नता चूडा यस्य डस्य लत्वम्। ध्वजोर्द्धस्थिते
**उच्चैःश्रवस्** पु॰ उच्चैरुन्नतं श्रवोऽस्य। उन्नतकर्णे समुद्रजाते श्वेतवर्णे इन्द्रस्य वाहनभूते अश्वभेदे। उच्चैरुच्चशब्दं शृणोति श्रु-असुन्। बधिरे।
**उच्चैर्घुष्ट** न॰ उच्चैस्+घुष क्त। (ढेड़रा) उच्चघोषणायाम्।
**उच्चैस्** अव्य॰ उद्+चि डैसि। अत्यर्थे, महति, उन्नते च। अकवि उच्चकैरप्यत्र। [शास्त्रविरुद्धेऽधर्मकृत्ये च।
**उच्छास्त्र** त्रि॰ उद्गतं शास्त्रात् ग॰ स॰। अतिक्रान्तशास्त्रे
**उच्छिख** त्रि॰ उद्गता शिखा यस्य प्रा॰ ब॰। उन्नताग्रे।
**उच्छित्ति** स्त्री॰ उद्+छिद-क्तिन्। उच्छेदे, नाशने च।
**उच्छिलीन्ध्र** उच्छिखं शिलीन्ध्रम्। छत्राके। विकसितशिली न्ध्रयुक्ते त्रि॰। 'उच्छिलीन्ध्रामवन्ध्यामिति' मेघदूतम्।
**उच्छिष्ट** त्रि॰ उद्+शिष-क्त। भुक्तावशिष्टे, त्यक्ते च।
**उच्छिष्टभोजन** पु॰ पञ्चयज्ञावशिष्टं देवनैवेद्यं वा भोजन- मस्य। पञ्चयज्ञाद्यवशिष्टस्य देवनैवेद्यस्य च भोक्तरि।
**उच्छिष्टमोदन** न॰ उच्छिष्टं भ्रमरोच्छिष्टं मधु तेन मोदते वर्द्धते मुद ल्यु। (मोम) शिक्थके।

**उच्छीर्षक** न०उत्थापितं शय्यातउत्तोल्य स्थापितं शीर्षं यस्मिन्
ब० कप्। शीर्षोपधाने (बालिश)। उन्नतशीर्षके धान्यादौ त्रि०

**उच्छून** त्रि० उद् श्वि-क्त। स्फीते 'वृषोच्छूनैः क्रिमिभि'रिति
नाटकम् उन्नते च। [नियन्तृरहिते, अप्रतिबन्धे च।

**उच्छृङ्खल** त्रि० उद्गतं शृङ्खलातः गात स०। बन्धनरहिते,

**उच्छेद** पु० उद् छिद्-घञ्। छेदने,विनाशने च।

**उच्छोषण** त्रि०उद्+शुष-णिच्-ल्यु। सन्तापके,ऊर्द्ध्वशोषके च

**उच्छ्र(च्छ्रा)य** पु० उद्-श्रि-अच् घञ् वा। उच्चतायाम् उन्नतौ

**उच्छ्रित** त्रि० उद्+श्रि-क्त। उच्चे, प्रवृद्धे,संजाते,समुन्नद्धे च

**उच्छ्वसित** त्रि० उद्+श्वस-क्त। विकाशिते,जीविते,स्फुरिते च

**उच्छ्वास** पु० उद्+श्वस-घञ्। अन्तर्मुखश्वासे, आख्यायिका
याः परिच्छेदे,प्राणे, आश्वासे च। [ति औञ्छीत्।

**उछ** उञ्छ (कणश आदाने) तुदा० इदित् पर०सक०सेट्। उञ्छ

**उछ** बन्धे समापने च तुदा०पर०सक० सेट्। उच्छति औच्छीत्

**उज्जय(यि)नी** स्त्री० विक्रमादित्यराजधान्याम् अवन्त्यां पुर्याम्

**उज्जासन** न०उद्+जस-हिंसायां स्वार्थे णिच्-ल्युट्। मारणे

**उज्जृम्भ** पु० उद+जृभि-घञ्। विकाशे.स्फुटने च। [याम् न०

**उज्जृम्भित** त्रि० उद्+जृभि-क्त। विकाशिते। भावे क्त। चेष्टा-

**उज्ज्वल** त्रि० उद्+ज्वल-अच्। दीप्ते,विशदे,विकाशिनि च।
स्वर्णे न०। शृङ्गाररसे पु०। [उज्झकाश्रुकारे'ति रघुः।

**उज्झ** त्यागे तुदा०पर०सक०सेट्। उज्झति 'औज्झीत 'तल्प-

**उञ्छ** पु० उछि-घञ्। 'अबाधितस्थानेषु पथि,क्षेत्रेषु च अप्र-
तिहतावकाशेषु यत्र यत्रौषधयो विद्यन्ते तत्र तत्राङ्गुली-
भ्यामेकैकं कणं समुच्चिनोतीति स्मृत्युक्ते कणश आदाने।

**उञ्छन** पु० न० उछि-ल्युट्। आपणादिपतितस्य विक्रीता-
वशिष्टस्य धान्यादेः कणश आदाने।

**उञ्छशिल** न० उञ्छ+शिल-अपहारे क। क्षेत्रस्वामिना
गृहीतशस्यात् क्षेत्रात्कणशः समुच्चयरूपे उञ्छाचारे।

**उट** न० उ०-ट नेत्त्वम्। तृणे, पर्णे च। [मुन्यादिगृहे।

**उटज** पु० न० उटेभ्यो जायते जन+ड। पत्रनिर्म्मितशालायां

**उठ** उपघाते भ्वा० पर० सक० सेट्। ओठति औठीत्।

**उड** संहतौ (सौत्रः) पर० अक० सेट्। ओडति औडीत्।

**उडु** स्त्री०न० उड-उ। नक्षत्रे.जले च। स्त्रीत्वे वा ऊङ्।

**उडु(डू)प** पु०उडुनि जले पाति पा-क। प्लवे भेलायाम्। उडूनि
नक्षत्राणि पाति। चन्द्रे स हि ताराणां पतिरतोरक्षकः।

**उडु(डू)पति** पु० उडूनां पतिः। चन्द्रे, जलेशे वरुणे च।

**उडुपथ** पु० उडूनां पन्थाः। आकाशे।

**उडुम्बर** पु० उं शम्भुं वृणोति खश् उम्बरः उत्कट उम्बरः
पृषो०दस्य वा डत्वम्। (यज्ञडुम्बुर) यज्ञाङ्गे वृक्षे, ताम्रे च
गृहावग्रहण्याम् देहल्याम्. कुष्ठभेदे च न०।

**उड्डामर** त्रि० उत्कटं डामरम्। अत्यन्तप्रचण्डे।

**उड्डीन** न० उद्+डी क्त। पक्षिणामूर्द्धगमने।

**उत** अव्य० उ-क्त। विकल्पे, समुच्चये, वितर्के प्रश्ने अत्यर्थे च।

**उत** त्रि० वेञ् क्त संप्रसारणम् (वुना) स्यूते।

**उतथ्य** पु० अङ्गिरसः श्रद्धायां पत्न्यामुत्पन्ने गुरोर्ज्येष्ठभ्रातरि

**उतथ्यतनय** पु० ६त०। गौतमे मुनौ।

**उतथ्यानुज** पु० ६त०। वृहस्पतौ 'उतथ्यावरजो'प्यत्र।

**उताहो** अव्य०उत च आहो च द्व०। विकल्पे प्रश्ने, विचारे च

**उत्क** त्रि० उद्गतं मनोऽस्य उद्+क नि०। उन्मनस्के अन्यमनस्के

**उत्कट** पु० अतीव उद्+कटच्। रक्तेक्षौ, शरे च। त्वकपत्रे।
गुडत्वचि (दारचिनि) च न०। उद्गतः कटः आवरणं यस्य
प्रादि० ब०। मत्ते विषये, तीव्रे च त्रि०। भिन्नकटे गजे पु०।

**उत्कण्ठा** स्त्री०उद्+कठि-अ। इष्टलाभे कालासहनरूपे औत्सुक्ये

**उत्कण्ठित** त्रि० उत्कण्ठा जाताऽस्य तारकादि० इतच्।
उत्कण्ठायुक्ते। नायिकाभेदे स्त्री०। साहि०३परि०

**उत्कर** पु० उद्+कृ-अप्। धान्यादीनां राशीकरणे,प्रसारणे,
तृणापसारणे च हस्तपदादिविक्षेपे च।

**उत्कर्ष** पु० उद्+कृष-घञ्। अतिशये।

**उत्कल** पु० 'जगन्नाथप्रान्तदेश उत्कलः परिकीर्त्तित' इत्युक्ते
ओड्रदेशे। उत्कः सन् लाति ला+क। व्याधे, भार-
वाहके च। [जातायां स्मृतौ च।

**उत्कलिका** स्त्री० उद्-कल-वुन्। उत्कण्ठायाम्, कामादि

**उत्कलित** त्रि० उद्+कल-क्त। उन्मनस्के वृद्धिमति च।

**उत्कार** पु०उद्+कृ-घञ्। धान्यानां, राशीकरणे, ऊर्द्ध्वक्षेपणे च

**उत्कास** पु० उच्छ्रासकः कासः। कासभेदे, वमनव्याधौ च।

**उत्कीर्ण** त्रि० उद्+कृ-क्त। उल्लिखिते, कृतवेधे च 'मणौ
वज्रसमुत्कीर्णे' इति रघुः।

**उत्कुण** पु० उद्+कुण-क। केशकीटे (उकुण) इति ख्याते।

**उत्कृति** स्त्री० षड्विंशत्यक्षरपादके छन्दोभेदे।

**उत्कोच** पु० उद्+कुच-घञ्। अन्याय्यकर्म्मकरणार्थं वादि-
प्रतिवादिभ्योऽर्थग्रहणे (घुस्) इति ख्याते।

**उत्क्रम** पु० उद्+क्रम-घञ् अवृद्धिः। व्युत्क्रमे, विपरीतक्रमे

**उत्क्रोश** पु० उद्+क्रुश-अच्। कुररीपक्षिणि।

**उत्क्षेपण** न० उद्+क्षिप ल्युट्। ऊर्द्ध्वक्षेपणे। कर्म्मणि ल्युट्।
व्यजने। करणे ल्युट् धान्यमर्द्दने काष्ठभेदे। [इति रघुः

**उत्खात** त्रि०उद्+खन-क्त। उत्पाटिते 'उत्खातप्रतिरोपिता'

**उत्खातकेलि** पु० 'उत्खातकेलिः श्टङ्गाद्यैर्वप्रक्रीडा निग-
द्यते' इत्युक्तलक्षणे वृषगजादेः श्टङ्गादिना मृत्तिकाखनने

**उत्त** त्रि० उन्द्-क्त । क्लिन्ने आर्द्रवस्तुनि ।

**उत्तंस** पु० उद्+तसि-अच् । कर्णाभरणे, शिरोभूषणे च ।

**उत्तप्त** त्रि० उद्+तप्-क्त । संतप्ते, स्नाते च । शुष्कमांसे न०

**उत्तम** त्रि० उद्+तमप् । उत्कृष्टे । प्रियव्रतनृपस्य पुत्रे पु० ।

**उत्तमर्ण** पु० उत्तममृणमस्य । ऋणप्रयोजके (महाजन) ।

**उत्तमसाहस** न० "साशीतिशतसाहस्रोदण्ड उत्तमसाहस-
मित्युक्ते दण्डभेदे ।

**उत्तमाङ्ग** न० कर्म्म० । मस्तके । [तो निवृत्तौ ।

**उत्तम्भ** पु० उद्+स्तन्भ-घञ् । प्रवृत्तिबाधिकायामनिष्टसाधन-

**उत्तर** न०उत्तीर्य्यते प्रकृताभियोगोऽनेन उद्+तॄ-अप् । राज-
समीपे वादिकृताभियोगशोधने उत्तराख्ये व्यवहाराङ्गे
"प्रश्नस्योद्यधिया पृच्छा तस्य भञ्जनमुत्तर'मित्युक्ते दोष-
भञ्जनवाक्ये च । विराटराजपुत्रे पु० । उदीच्यां दिशि
विराटराजसुतायाञ्च स्त्री० । अनन्तरे देशे, काले च पु०।
अनन्तरदिग्देशकालवृत्तौ त्रि० ।

**उत्तरकाल** पु० कर्म्म० । भविष्यत्काले आयतौ ।

**उत्तरकुरु** पु० नववर्षात्मकस्य जम्बुद्वीपस्य वर्षभेदे ।

**उत्तरकोशला** स्त्री० अयोध्यानाम्न्यां नगर्य्याम् ।

**उत्तरङ्ग** न० उत्तरमङ्गम् कर्म्म० शकन्ध्वा० । द्वारोर्द्ध्वस्थदा-
रुणि । उद्गततरङ्गे त्रि० ।

**उत्तरच्छद** पु० कर्म्म०। शय्याया उपर्य्यास्तरणवस्त्रे ।

**उत्तरपक्ष** पु० वादे पूर्व्वपक्षस्य मर्द्दनक्षमे सिद्धान्तपक्षे ।

**उत्तरफाल्गुनी** स्त्री०फल्गु मनोहरं नयति । नी-ड्री कर्म्म०।
अश्विन्यादिनक्षत्रेषु द्वादशे नक्षत्रे दक्षिणोत्तरस्थिततार-
काद्वयात्मके ।

**उत्तरभाद्रपद्** स्त्री० भद्राय हितः भाद्रः पद् पादश्चतुर्थांशो
यस्याः ब० ततः कर्म्म०। अश्विन्यादिनक्षत्रेषु षड्विंशे नक्षत्रे
पदशब्देन समासः टाप् । उत्तरभाद्रपदाप्यत्र ।

**उत्तरमीमांसा** स्त्री० कर्म्म० । ब्रह्ममीमांसायाम् वेदान्तदर्शने ।

**उत्तरा** अव्य० उत्तर+आच् । उत्तरस्यां दिशि काले देशे वेत्यर्थे

**उत्तरा** 'प्रेते पितृत्वमापन्ने सपिण्डीकरणादनु क्रियन्ते याः
क्रियाः पित्र्याः प्रोच्यन्ते उत्तराहि ता इत्युक्तासु सपिण्डी-
करणोत्तरासु श्राद्धक्रियासु । [त्तरस्मादुत्तरस्मिन्नित्यर्थे ।

**उत्तरात्** अव्य० उत्तर+आति । दिग्देशकालविषये उत्तरसु-

**उत्तराधिकारिन्** त्रि०उत्तरमधिकरोति अधि+कृ-णिनि ।
पूर्व्वस्वामिस्वत्वोपरमे तत्सम्बन्धाधीनस्वत्ववति जाताधिकारे
पुत्रपौत्रादौ दायादे । (अंशी) इति ख्याते । [त्तरे ।

**उत्तराभास** पु० उत्तरमिवाभासते आ+भास-अच् । दुष्टो-

**उत्तरायण** न० 'माघादि मासयुग्मैस्तु ऋतवः षट् क्रमादितः।
उत्तरायणमाद्यैस्तैरि'त्युक्तलक्षणे ऋतुत्रयात्मके माघादिके
मासषट्के काले । उत्तरा दिशि सूर्य्यस्य अयनं यस्मिन् काले
इति व्युत्पत्तेः । तदारम्भकाले मकरसंक्रमणदिनेऽपि ।

**उत्तराषाढ़ा** स्त्री० अश्विन्यादिनक्षत्रेषु एकविंशतितमे नक्षत्रे

**उत्तरासङ्ग** पु० उत्तरे ऊर्द्ध्वभागे आसज्यते आ+सन्ज-घञ् ।
उत्तरीयवस्त्रे । [रस्मिन् उत्तरस्मात् उत्तरमित्यर्थे

**उत्तराहि** अव्य० उत्तर+आहि । दिग्देशकालविषये उत्त-

**उत्तरीय** न०उत्तरस्मिन् देहभागे भवः छ। ऊर्द्ध्वदेहधार्य्ये वस्त्रे

**उत्तरेण** अव्य० आसन्नदिग्देशकालानां प्रथमान्तसप्तम्यन्ताना
मर्थेषु 'तत्रागारं धनपतिगृहादुत्तरेणास्मदीय'मिति मेघदूतम्

**उत्तरेद्युस्** अव्य० उत्तरस्मिन् दिने उत्तर+एद्युस् । आ-
गामिदिवसे इत्यर्थे ।

**उत्तान** त्रि० उद्गतस्तानो विस्तारोयस्मात् । विस्तारशून्ये,
(चित) भूमिलग्नपृष्ठतया ऊर्द्ध्वभावेन स्थिते, ऊर्द्ध्वमुखे च ।

**उत्तानक** पु० उद्-तन-ण्वुल् । उच्चटार्थे ।

**उत्तानपत्रक** पु० उत्तानमूर्द्ध्वमुखं पत्रमस्य । रक्ते एरण्डवृक्षे

**उत्तानपाद** पु० स्वयम्भुवो मनोः पुत्रे ध्रुवपितरि नृपभेदे।

**उत्तानशय** त्रि० उत्तानः ऊर्द्ध्वमुखः सन्नेव शेते -अच् ।
अतिशिशौ तस्य च तदानीमवतानेसामर्थ्याभावात् ।

**उत्ताप** पु० उद्+तप-घञ् । उष्णतायाम्, सन्तापे च ।

**उत्तार** त्रि०उद्गता तारा यस्य ! उद्गततारकनेत्रयुक्ते । उत्कृष्ट
तारः । अत्यन्तोच्चे । [विकरणे, त्वरिते, उन्नते च । प्लवङ्गमे पु०

**उत्ताल** त्रि०चुरा०तल-प्रतिष्ठायाम् अच् । प्रतिष्ठिते महति ।

**उत्तीर्ण** त्रि० उद्+तॄ-क्त । मुक्ते, पारंगते च ।

**उत्तुङ्ग** त्रि० उत्कटं तुङ्गम् । अत्युन्नते । [(खड़) भ्रष्टधान्ये

**उत्तुष** पु० उद्गतः कण्डनाभावेऽपि तुषोऽस्मात् । लाजाख्ये

**उत्तेजना** स्त्री० उद्+तिज-णिच्-युच् । प्रेरणायाम्, व्यग्रता
करणे, उद्दीपने, तीक्ष्णीकरणे च ।

**उत्तेजित** त्रि० उद्+तिज-णिच्-क्त । प्रेरिते, उद्दीपिते च ।
भावे क्त । उत्तेजनायाम् "उत्तेजितं मध्यवेगं योजनं
श्लथवल्गयेत्युक्ते अश्वगतिभेदे न० ।

**उत्तेरित** न० उद्-तॄ भावे इतच् गुणे एत्वम् नि० । अश्व-
गतिभेदे । अर्श आद्यचि । "उत्तेरितोऽतिवेगाच्चो न
शृणोति न पश्यती'त्युक्तगतियुक्तेऽश्वे पु० ।

**उत्तोलन** न०उद्+तुल-उन्माने ल्युट् । ऊर्द्ध्वं नीत्वा तोलने,

**उत्तोलित** त्रि० उद्+चु०तुल-क्त । उत्क्षिप्ते,कृततोलने च

**उत्त्यक्त** त्रि० उद्+त्यज-क्त । ऊर्द्ध्वक्षिप्ते,परित्यक्ते च ।

**उत्थान** न० उद्+स्था-ल्युट् । ऊर्द्ध्वपतने, उद्यमे, ऊर्द्ध्वभवनचेष्टायाम्, उद्भवे च । करणे ल्युट् । उत्साहे, पौरुषे, हर्षे च । अधिकरणे ल्युट् । रणे,राज्यचिन्तनरूपे तन्त्रे, प्राङ्गणे, चैत्ये च ।

**उत्थानैकादशी** स्त्री० उत्थानस्य हरेः निद्रातः प्रबोधनस्य काल एकादशी । चान्द्रकार्त्तिकशुक्लैकादश्याम् ।

**उत्थित** त्रि० उद्+स्था-क्त । वृद्धियुक्ते, उद्यते, उत्पन्ने च ।

**उत्थिताङ्गुलि** पु०उत्थिता उद्युक्ता अङ्गुलयो यत्र। (चापड़) विस्तृताङ्गुलिके करतले चपेटे ।

**उत्पत** पु० उत्पतति ऊर्द्ध्वं गच्छति उद्+पत-अच् । पक्षिणि

**उत्पतन** न० उद्+पत-ल्युट् । ऊर्द्ध्वगमने, उत्पत्तौ च ।

**उत्पत्ति** स्त्री० उद्+पद-क्तिन् । जन्मनि,जीवस्य देहसम्बन्धे, सांख्यादिमते आविर्भावे च। उद्+पत-क्तिन्। ऊर्द्ध्वगमने ।

**उत्पत्तिविधि** पु० मीमांसकमते कर्मस्वरूपावेदके विधौ यथा अग्निहोत्रं जुहोतीत्यादि ।

**उत्पल** न० उद्+पल-अच् । नीलपद्मे, कुमुदादौ,कुष्ठौषधौ च ।

**उत्पलगन्धिक** न० उत्पलस्य गन्धइव गन्धोऽस्य इत् समा० संज्ञायां कन् । गोशीर्षाख्ये चन्दने ।

**उत्पलपत्र** न०उत्पलस्य पत्रमिव । तिलकभेदे,स्त्रीणां स्तनादौ नखक्षते च । ६त०। इन्दीवरस्य दले ।

**उत्पलिनी** स्त्री० उत्पलानि सन्त्यस्मिन् देशे तेषां समूहो वा इनि । उत्पलयुक्तलतायां, कुवलयसमुदाये च ।

**उत्पवन** न० उद्+पू-करणे ल्युट् । कुशकण्डिकायां पवित्रेण जलादेरुत्क्षेपणे ।

**उत्पश्य** त्रि० उद्+दृश-श । ऊर्द्ध्वदृष्टिकारके, उन्मुखे च ।

**उत्पाटन** न० उद्+पट-णिच्+ल्युट् । उन्मूलने ।

**उत्पात** पु० उद्+पत-घञ् । उपद्रवे । उद्+पत-ण । अकस्मादागते प्राणिनां शुभाशुभसूचके दैवनिमित्ते भूकम्पादौ ।

**उत्पादक** पु० ऊर्द्ध्वस्थिताः पादा अस्य कप् । अष्टपदे शरभाख्ये गजारातौ पशुभेदे तस्य पृष्ठस्थचतुश्चरणत्वादूर्द्ध्व पादत्वम् । उत्-पद्-णिच्-ण्वुल् । पितरि पु० । उत्पादनकर्त्तरि त्रि० । [(टिटिर) टिट्टिभपक्षिणि ।

**उत्पादशय** पु० उत्पाद ऊर्द्ध्वक्षिप्तपादः सन् शेते शी-ख्यु ।

**उत्पिञ्जल** त्रि० उद+पिजि-कलन् । अत्यर्थाकुले ।

**उत्प्रास** पु० उद्+प्र+अस-दीप्त्यादिषु घञ् । उपहासे ।

**उत्प्रेक्षा** स्त्री० उद्+प्र+ईक्ष-अ । उद्भावने अर्थालङ्कार-भेदे च सा० १०प० । [रूपे उन्मज्जने (भाषा) ।

**उत्प्लवन** न० उद्+प्लु-ल्युट् । उल्लम्फने, जलादेरुपरिस्थिति

**उत्प्लवा** स्त्री०उत् जलादेरुपरि प्लवते प्लु-अच्। नौकायाम् ।

**उत्फुल्ल** त्रि० उत्+फल-क्त । दलानामन्योन्यविश्लेषेण विकाशिते कुसुमादौ । [ज्वले च ।

**उत्स** पु० उन्द्-स । पर्व्वतादितः स्रवज्जलस्य पातस्थाने, स्रव-

**उत्सङ्ग** पु० उद्-सन्ज-घञ् । क्रोडे । सङ्गादुत्क्रान्ते त्रि० ।

**उत्सर्ग** पु० उद्+सृज-घञ् । व्याकरणोक्ते सामान्यविधाने, न्याये, त्यागे, दाने, यागभेदे, अपानवायोर्व्यापारे च ।

**उत्सर्ज्जन** न० उद्+सृज-ल्युट् । दाने त्यागे च । [च

**उत्सर्पण** न० उद्+सृप-ल्युट् । उत्सृज्य पुरतोगतौ,उल्लङ्घने

**उत्सव** पु० उद्+सू-अप् । आनन्दजनकव्यापारे विवाहादौ ।

**उत्सवसङ्केत** पु० उत्सव आनन्दजनकः सङ्केतः स्त्रीपुंसयोः रत्यर्थमनुरागादाह्वानम् यस्य। अस्येयं स्त्रोत्येवं दाम्पत्यनियमस्याभावे स्त्रीपुंसयोरनुरागमात्रहेतुकस्वैरविहारशालिनि पार्व्वतीये जातिभेदे । 'शरैरुत्सवसङ्केतानिति' रघुः ।

**उत्सादन** उद्+सद-णिच्-ल्युट् । उत्सारणे, उद्वर्त्तने च ।

**उत्सारक** पु० उद्+सृ-णिच्-ण्वुल् । द्वारपाले तेन हि प्रभुद्वारतो जना दूरीक्रियन्ते । [स्थानान्तरकरणे च ।

**उत्सारण** न० उद्-सृ-णिच्-ल्युट् । दूरीकरणे, चालने,

**उत्साह** पु० उद्+सह-घञ् । उद्यमे, अध्यवसाये, कर्त्तव्यकृत्येषु स्थिरतरे प्रयत्ने "उत्साहो मन्त्रमूलं स्यादिति नीतिविदां मतम् । प्रभुशक्ति र्मन्त्रमूला तस्मादुत्साहवान् भवेदि"त्युक्ते राज्ञां गुणविशेषे, कल्याणे, सूत्रे, वीररसस्य भावदे च साहि० ३परि० ।

**उत्साहवर्द्धन** पु० उत्साहं वर्द्धयति वृध-णिच्-ल्यु । वीररसे । वृध-ल्युट् ६त०। उत्साहस्य वृद्धौ न० ।

**उत्साहशक्ति** स्त्री० उत्साहएव शक्ति र्बलम् । राज्ञां विक्रमहेतौ बले । [सेकयुक्ते, उपप्लुते, त्यक्तमर्यादे च।

**उत्सिक्त** त्रि० उद्+सिच-क्त । गर्व्विते उद्धते, वर्द्धिते, उपरि-

**उत्सुक** त्रि० उद्+सू-क्विप् कनि ह्रस्वः । इष्टार्थसम्पादनाय उद्युक्ते, अभीष्टोगमिष्यतीत्युत्कण्ठान्विते च ।

**उत्सृष्ट** त्रि० उद्+सृज-क्त । त्यक्ते, कृतोत्सर्गे, दत्ते च ।

**उत्सेक** पु० उद्+सिच्-घञ् । गर्व्वे,उद्रेके उद्धृत्य बहिःसेचने च

**उत्सेध** पु० उद्+सिध-घञ् । देहे. उन्नतौ 'पयोधरोत्सेधनिपातेति कुमारः ।

**उद्** अव्य० उ-क्विप् तुक् पृषो० दत्वम् । प्रकाशे, विभागे, प्राकट्ये, ऊर्द्ध्वे, उत्कर्षे,प्राबल्ये, आलस्ये,शक्तौ,प्राधान्ये,

बन्धने, भावे,मोक्षे, 'तस्य उदिति नामेति' श्रुतेर्ब्रह्मणि च

**उदक** न० उन्द्-ण्वुल् नलोपश्च नि०। जले पृषो० कलोपे उदमप्यत्र। [करञ्जभेदे।

**उदकीर्य्य** पु०उदेन जलेन कीर्य्यते कॄ-क्यप्। (डहरकरमचा)

**उदकुम्भ** पु० उदकेन पूर्णः कुम्भः शाक० त०। जलपूर्णकुम्भे शान्त्युदकुम्भहस्ता इति भट्टिः। [ऋतुमत्याम्।

**उदक्या** स्त्री०उदकं शुद्ध्यर्थं स्नानजलं चतुर्थदिने अर्हति यत्।

**उदगद्रि** उदगुत्तरस्यामद्रिः। हिमाचले।

**उदगयन** न० उदक् उदीच्यामयनम्। उत्तरायणे माघादिके मासषट्के 'उदगयने आपूर्य्यमाणे' पक्षे इति स्मृतिः।

**उदग्र** त्रि० उन्नतमग्रं यस्य। उच्चे। [घृतादिपात्रे (कुपो)।

**उदङ्क** पु० उदच्यते उद्ध्रियतेऽत्र उद्+अच्-घञ्। चर्म्ममये

**उदच्** अव्य० उदच् दिग्देशकाले वाच्ये प्रथमापञ्चमीसप्तम्यर्थे अस्ताति तस्य लुक्। प्रथमान्ताद्यर्थवृत्तौ उत्तरदिगादौ। उद्+अन्च-क्विन्। उत्तरे देशे काले च पु०। स्वादौ उदङ् उदञ्चौ। दिशि स्त्री० ङीप् उदीची।

**उदज** पु० उद्+अज-अच्। पशुप्रेरणे।

**उदञ्चन** न० उद्+अन्च-करणे ल्युट्। पिधानार्थे पात्रे (ढाकना)। भावे ल्युट्। ऊर्द्ध्वक्षेपणे।

**उदञ्चित** त्रि० उद्+अन्च-क्त। ऊर्द्ध्वक्षिप्ते, पूजिते च।

**उदधि** पु० उदकानि धीयन्तेऽस्मिन् धाञ्-आधारे कि उदादेशः। समुद्रे, घटे च।

**उदधिमल** पु० उदधेर्म्मल इव। समुद्रफेने।

**उदन्त** पु० उद्गतोऽन्तो निर्णयो यस्मात्। वार्त्तायाम् वृत्तान्ते कुशलादिकथने, साधौ च। [अ। पिपासायाम्।

**उदन्या** स्त्री० अतिगार्द्ध्येन उदकमिच्छति क्यच् उदन्भावः

**उदन्वत्** पु०उदकानि सन्त्यस्य मतुप् उदन् भावः मस्य वः। समुद्रे

**उदप** आघाते (सौत्रः) पर०सक० सेट्। उदपति। औदापीत्

**उदपान** पु० न० उदकं पीयतेऽस्मिन् पा-ल्युट् उदादेशः। कूपसमीपस्थे खाते क्षुद्रजलाधारे।

**उदमान** पु० 'कुल्या स्यादष्टभिर्द्रोणैर्द्रोणपादेन चाढकः। अस्यार्द्धशतिकोभाग उदमान उदाहृत इत्युक्ते मानभेदे।

**उदय** पु० उद्+इ-अच्। ज्योतिषोक्ते राशेरुदयरूपे लग्ने। आधारे अच्। उदयाचले पूर्व्वपर्व्वते 'यैर्यत्र दृश्यते भास्वान् स तेषामुदयः स्मृत' इत्युक्तलक्षणे दृष्टियोग्यस्थाने च भावे अच्। प्रथमदर्शनयोग्यभवन, वृद्धौ,समुन्नतौ उत्पत्तौ च।

**उदयन** पु० उद्+इ-ल्यु। वत्सराजे, अगस्त्ये मुनौ, कुसुमाञ्जलिप्रभृतिग्रन्थकारके उदयनाचार्य्ये च। भावे ल्युट्। उदये

**उदर** न०उद्+दृ-अप्। जठरे नाभिस्तनयो र्मध्यभागे। आधारे अप्। युद्धे। उद्+दृ-अप् उदो दलोपश्च। उदररोगे।

**उदरग्रन्थि** पु० उदरे ग्रन्थिरिव। गुल्मनामकरोगे। [बन्धवस्त्रे

**उदरत्राण** न० उदरं त्रायतेऽनेन ल्युट्। (कमरबन्ध) उदर-

**उदरपिशाच** त्रि० उदरे तत्पूर्त्तौ पिशाच इव। सर्व्वान्नभक्षके।

**उदरम्भरि** त्रि० उदरं बिभर्त्ति भृ-खि मुम् च। पञ्चयज्ञाद्यकरणेनात्मोदरमात्रपोषके।

**उदररोग** पु० ६त०। उदरी इति ख्याते रोगे। [ख्याते रोगे

**उदरामय** पु० उदरस्यामं रोगं याति नयति या-क। स्वनाम

**उदरावर्त्त** पु० उदरे आवर्त्त इव गभीरत्वात्। नाभौ।

**उदरिणी** स्त्री० उदरे गर्भोऽस्त्यस्याः इनि। गर्भवत्याम्।

**उदरिन्** त्रि० उदरं वृहत अस्यास्ति महत्त्वे मत्वर्थीय इनि। तुन्दिले (भुडियुक्ते)। इल। उदरिलोऽप्यत्र।

**उदर्क** पु० उद्+अर्क-अर्च+वा घञ्। उत्तरकाले भाविफलके शुभाशुभकर्म्मणि च।

**उदर्चिस्** पु० उद् ऊर्द्ध्वमर्च्चिः रश्मिरस्य। उज्ज्वले वह्नौ। उत्कृष्टकान्तित्वात् कन्दर्पे ऊर्द्ध्वरेतस्त्वात् शिवे च। प्रा०स०। उद्गतायां शिखायां न०।

**उदवसित** न० उद्+अव+सि-क्त। गृहे। [जलेन मथिते तक्रे

**उदश्वित्** न० उदेन जलेन श्वयति वर्द्धते श्वि-क्विप्। अर्द्ध-

**उदात्त** पु० उद्+आ+दा-क्त। वर्णोत्पत्तिस्थानेषु उच्चैःस्वरेण उच्चारिते। हृद्ये,महति,दातरि च त्रि०। अलङ्कारभेदे न०

**उदान** पु० उद्+अन-घञ्। ऊर्द्ध्वगमनोत्क्रमणवृत्तियुक्ते कण्ठस्थे वायौ, उदरावर्त्ते नाभौ, सर्पभेदे च।

**उदार** त्रि० उद्+आ+रा-क। दातरि, महति, सरले, दक्षिणे, गम्भीरे, असाधारणे च।

**उदावर्त्त** पु० उद्+आ+वृत-घञ्। 'यत्रोर्द्ध्वं जायते वायोरावेगः स चिकित्सकैः। उदावर्त्त इति प्रोक्तो व्याधि'-रित्युक्तलक्षणे वातव्याधौ।

**उदासीन** त्रि० उद्+आस-शानच्। मध्यस्थे, विवदमानयोरेकतरपक्षानवलम्बके, जिगीषोर्न्ट पतेः शत्रुमित्रभूमितो व्यवहिते परतरे, उपेक्षके च।

**उदास्थित** त्रि० उद्+आ+स्था-क्त। चरे, द्वारपाले, अध्यक्षे, प्रव्रज्यारूपस्थानच्युते नष्टसन्न्यासे परिव्राजके च।

**उदाहरण** न० उद्+आ+हृ-भावे ल्युट्। एकदेशप्रसिद्ध्या सकलसिद्ध्यर्थं कथने। कर्म्मणि ल्युट्। दृष्टसिद्ध्यर्थमुच्यमाने दृष्टान्ते,प्रकृतसिद्ध्यर्थं निदर्शनरूपे उपोद्घाते च। [ते च।

**उदाहृत** त्रि० उद्+आ+हृ-क्त। दृष्टान्ततयोपन्यस्ते, कथि-

**उदित** त्रि०वद-क्त । कथिते । उद्+इण्-क्त । उत्थिते,उद्गते,दृढे च

**उदीच्य** त्रि०उदीचि उत्तरकालादौ भवः यत् । उत्तरकालादिभवे वस्तुनि.शरावत्या नद्याः पश्चिमोत्तरदेशे, (वाला) गन्धद्रव्ये च

**उदीरण** न० उद्+ईर-ल्युट् । कथने, उच्चारणे च ।

**उदीर्ण** त्रि० उद्-ॠ-क्त । उदारे, महति,उद्रिक्ते च उदीर्ण-रागप्रतिरोधकमिति माघः ।

**उदुम्बर** पु० उडुम्बरवत् सर्व्वम् । डत्वाभावः ।

**उदुम्बरपर्णी** स्त्री० उडुम्बरपर्णीवत् सर्व्वम् । न डत्वम् ।

**उदुम्बरफला** स्त्री० उडुम्बरफलावत् सर्व्वम् । न डत्वम् ।

**उदूखल** न० ऊर्द्ध्वं खं लाति ला-क पृषो०नि० । तण्डुलादि कण्डनार्थं काष्ठादिरचिते द्रव्ये, गुग्गुलौ च ।

**उदूढ़** त्रि० उद्+वह-क्त । ऊढे,स्थूले,धृते च । उदूढलोक-त्रितयेनेति माघः ।

**उद्गत** त्रि० उद्+गम-क्त । उदिते,उत्पन्ने,ऊर्द्धगते,उद्वान्ते च ।

**उद्गमनीय** न० उद्+गम-अनीयर् । धौतवस्त्रद्वये 'ग्टहीतप-त्युद्गमनीयवस्त्रेति' कुमारः । [त्रि०

**उद्गाढ़** न० उद्+गाह-क्त । अतिशये । अत्यन्ते । अतिशययुक्ते

**उद्गातृ** पु० उच्चैर्गायति साम उद्+गै-तृच् । सामवेदगायके ।

**उद्गार** पु० उद्+गॄ-घञ् । उद्वमने । [भेदे च

**उद्गीति** स्त्री० उद्+गै-क्तिन् । उच्चैर्गाने, मात्रावृत्ते आर्या-

**उद्गीथ** पु० उद्+गै-थक् । सामवेदावयवभेदे ।

**उद्गूर्ण** त्रि० उद्+गुरी-उद्यमे क्त । उद्यते ।

**उद्ग्राहित** त्रि० उद्+ग्रह-णिच्-क्त । उपन्यस्ते, बद्धे, उदीर्णे, प्रत्यायिते, ग्राहिते च । [च । प्रशस्ते त्रि०

**उद्घ** पु० उद्+हन-अप् नि० । हस्तपुटे, वह्नौ,वायौ, प्रशंसायां

**उद्घन** पु० उद्+हन-अप् नि० । काष्ठतक्षणसाधनेऽधःस्थकाष्ठे यदुपरि निधाय काष्ठं तक्ष्यते ।

**उद्घर्षण** न० उद्+घृष-ल्युट् । इष्टकया (झामा) गात्रादिघर्षणे ।

**उद्घाट** पु० उद्+घट-णिच्-घञ् । राजस्वग्रहणस्थाने घट्टे ।

**उद्घाटक** पु० न० उद्+घट-णिच्-ण्वुल् । कूपात् जलोद्धार-णार्थे यन्त्रभेदे (अरघट्) (घुरना) इति ख्याते । करणे ल्युट् उद्घाटनमप्यत्र न० । भावे ल्युट् उद्घाटनम् । प्रतिबन्धनि-रासे, कृतबन्धस्य बन्धापकरणे च न० ।

**उद्घात** पु० उद्+हन-घञ् । आरम्भे, पादस्खलने 'प्राणेन प्रेर्य्यमाणेन अपानः पीड्यते यदि । गत्वा चोर्द्धं निवर्त्तेत एतदुद्घातलक्षण'मित्युक्तलक्षणे प्राणायामाङ्गकुम्भकभेदे, उत्सुक्ते, मुद्गरे, शस्त्रे, ग्रन्थपरिच्छेदे च ।

**उद्दंश** पु० उद्दशति । मस्तकदंशके (उकुण) कीटभेदे ।

**उद्दान** न० उद् दो-ल्युट् । बन्धे,चुल्लयाम्,वाड़वानले, मध्यलग्ने च

**उद्दामन्** त्रि० उद्गतं दाम्नः । बन्धरहिते, अप्रतिबन्धे,स्वतन्त्रे, अत्युग्रे च । उत्कृष्टं श्रेष्ठं दाम पाशाख्यमस्त्रं यस्य । वरुणे पु० ।

**उद्दाल** पु० उद्+दल+णिच्-अच् । बहुवारकवृक्षे, वनकोद्रवे च । संज्ञायां कन् । वेदप्रसिद्धे ऋषिभेदे ।

**उद्दिष्ट** त्रि० उद्+दिश-क्त । उपदिष्टे, अभिलषिते च छन्द शास्त्रे प्रस्तारविशेषज्ञानसाधने न० ।

**उद्दीपन** न० उद् दीप-णिच्-ल्युट् । प्रकाशने, उत्तेजने च । ल्यु । अलङ्कारोक्ते रसाद्युद्दीपके चन्द्रादौ विभावे सा०३प०

**उद्देश** पु० उद् दिश-घञ् । अनुसन्धाने, अन्वेषणे,अभिलाषे च

**उद्देशतस्** अव्य० उद्देश+तसिल् एकदेशेनेत्यर्थे संक्षेपार्थे च ।

**उद्द्राव** पु० उद्-द्रु-घञ् । पलायने ।

**उद्द्योत** पु० उद्+द्युत-घञ् । प्रकाशे । [प्रगल्भे,आहते च त्रि०

**उद्धत** पु०उद्+हन-क्त । राजमल्ले । वाक्यादिचञ्चले,अविनीते,

**उद्धरण** न० उद्+हृ-भावे ल्युट् । मुक्तौ,वमने, ऋणशुद्धौ, उन्मूलने च । कर्म्मणि ल्युट् । वान्तेऽन्नादौ ।

**उद्धर्ष** न० पु० उद्+हृष-णिच्-घञ् । उत्सवे ।

**उद्धर्षण** न० उद्+हृष-णिच्-ल्युट् । रोमाञ्चे ।

**उद्धव** पु० उद्+हु-अप् । यज्ञाग्नौ, कृष्णदयिते यादवविशेषे च

**उद्धान** न०उद्धीयतेऽस्मिन् धाञ्-ल्युट् । चुल्लयाम्,वमिते,उद्गते च

**उद्धार** पु० उद्ध्रियते उद्+हृ-कर्म्मणि घञ् । ऋणे । भावे घञ् । मुक्तौ, उद्धारे च । [दृढे भारशून्ये च ।

**उद्धुर** त्रि० उद्गता धूरस्मात् प्रा० ब० अच् समा० । निर्भरे,

**उद्धूत** त्रि० उद् धू-क्त । उत्क्षिप्ते, उत्कम्पिते च ।

**उद्धूनन** न० उद् धू-णिच्-ल्युट् । उत्क्षेपणे ।

**उद्धूलन** न० उन्महितं धूलिं करोति उद्धूलि+णिच्-भावे ल्युट् । धूलिमर्द्दने । 'एलालवङ्गकर्पूरकस्तूरीमरिचत्वचाम् । चूर्ण-स्योद्धूलनं देयं भोज्ये क्षीरेक्षुसम्भवे मांसमत्स्यभवेष्वेवा'मि-त्युक्तरूपे व्यञ्जनोपकरणे चूर्णभेदे च ।

**उद्धृत** त्रि० उद्-हृ-धृ-वा क्त । उत्क्षिप्ते,भुक्तोज्झिते, कृतो-द्धारे, पृथक्कृते, उच्छेदिते च । [उत्तरीयबहिष्कृतहस्ते ।

**उद्धृतपाणि** त्रि० उत्तरीयात् उद्धृतः बहिष्कृतः पाणिर्येन ।

**उद्ध्मान** न० उद्धमति वह्निरत्र उद्+ध्मा-ल्युट् । चुल्लयाम्

**उद्ध्य** पु० उज्झत्युदकम् उज्झ-यत् नि० । नदभेदे ।

**उद्बन्धन** न० उद्+बन्ध-ल्युट् । गलरज्ज्वादिनात्मबन्धने 'उद्ब-न्धनमृता ये चेति स्मृतिः ।

**उद्बुद्ध** त्रि० उद्+बुध-क्त । विकसिते न्यायादिमते ज्ञातवस्तुनः संबन्धिज्ञानादिना कृतोद्दीपने संस्कारे च । यथा हस्ति-

दर्शनात् अनुभूतहस्तिपकसंस्कारस्य उद्बोधरूपे उद्दीपने कृते हस्तिपकः स्मर्य्यते इति प्रबुद्धे जागरिते, उद्बुद्धां च जगद्धात्रीमिति स्मृतिः । [ननाय संस्कारोद्दीपने च

**उद्बोध** पु० उद्+बुध-घञ् । किञ्चिद्बोधे न्यायादिमते स्मृतिज-

**उद्भट** पु० उद्+भट-अच् । कच्छपे, तण्डुलादेः प्रस्फोटनहेतौ सूर्पे, श्रेष्ठाशये महाशये, प्रवरे, ग्रन्थाद्बहिर्भूते श्लोकादौ च

**उद्भव** पु० उद्+भू-अप् । जन्मनि उत्पत्तौ । अपादाने अप् । परमेश्वरे । [चु० भू० ल्युट् । चिन्तने ।

**उद्भावन** न० उद्+भू-णिच्-ल्युट् । कल्पने, उत्पादने च । उद्-

**उद्भिज्ज** त्रि० उद्+भिनत्ति क्विप् उद्भित् तथा सन् जायते जन-ड । भूमिमुद्भिद्य जाते तरुगुल्मादौ 'उद्भिज्जाः स्थावराः सर्व्वे वीजकाण्डप्ररोहिणः' इति मनुः ।

**उद्भिद्** त्रि० भूमिमुद्भिनत्ति उद्+भिद्-क्विप् । वृक्षतृणगुल्मवल्लीलतारूपे पञ्चविधे स्थावरभेदे । यागविशेषे पु० ।

**उद्भिद** त्रि० उद्+भिद्-क । वृक्षादौ पञ्चविधे स्थावरे ।

**उद्भूत** त्रि० उद्+भू-क्त । उत्पन्ने । न्यायमते प्रत्यक्षयोग्ये च

**उद्भेद** पु० उद्भिद्यतेऽङ्गमत्र घञ् । रोमाञ्चे । भावे घञ् । स्फुरणे

**उद्भ्रम** पु० उद्भ्राम्यत्यनेन उद्+भ्रम-घञ् अवृद्धिः । उद्वेगे ।

**उद्यत** त्रि० उद्+यम-क्त । उद्युक्ते, ऊर्द्ध्वीकृते, प्रवृत्ते, ग्रन्थाध्याये च ।

**उद्यम** पु० उद+यम-घञ् अवृद्धिः । उद्योगे ।

**उद्यान** न० उद्+या-आधारे ल्युट् । आक्रीडे वने । भावे-ल्युट् । निःसारणे । कर्म्मणि ल्युट् । प्रयोजने ।

**उद्योग** पु० उद्+युज-घञ् । यत्ने, चेष्टायाम्, उद्यमे च ।

**उद्र** पु० उनत्ति क्लिद्यति उन्द्-रक् । जलविड़ाले । (उद्बिराल)

**उद्रथ** पु० उद्गतो रथो यस्मात् । रथकीले । उद्गतरथतुल्यः पक्षो यस्य । ताम्रचूड़विहगे ।

**उद्रिक्त** त्रि० उद्+रिच क्त । अतिशयिते, अधिके, स्फुटे च ।

**उद्रेक** पु० उद्+रिच-घञ् । वृद्धौ, अतिशये, उपक्रमे च ।

**उद्वर्त्त** पु० उद्+वृत-घञ् । अतिशयिते, अधिके च ।

**उद्वर्त्तन** न० उद्वर्त्त्यतेऽनेन उद्-वृत्-णिच्-ल्युट् । शरीरनिर्म्मलीकरणद्रव्यादौ । भावे ल्युट् । विलेपने, घर्षणे च । उद्+वृत-ल्युट् । उत्पतने ।

**उद्वह** पु० उद्वहति ऊर्द्धं नयति पितॄन् वह अच् । पुत्रे 'प्रणमामि रघूद्वह'मिति तन्त्रम् । ऊर्द्धेन वहति अच् । प्रवहवायोरूर्द्धस्थिते वायुभेदे ,

**उद्वान्त** पु० उद्गतं वान्तमन्तर्जलमस्मात् प्रा० व० । निर्मदे गजे । उद्+वम क्त । उद्गीर्णे उद्गते च त्रि० ।

**उद्वासन** न० उद्+चु० वस-ल्युट् । मारणे उद्+वस+णिच्-ल्युट् । विसर्जने । [रूपे परिणये ।

**उद्वाह** पु० उद्+वह-घञ् । विवाहे भार्य्यात्वसंपादकव्यापार-

**उद्वाहु** त्रि० उद्गतो बाहुर्यस्य । ऊर्द्धमुत्तोलितबाहौ 'उद्वाहुरिव वामन' इति रघुः । [तया व्याकुलचित्ते, क्षुभिते च

**उद्विग्न** त्रि० उद्+विज-क्त । उद्वेगयुक्ते, दुःखपरिहाराक्षम

**उद्वृत्त** त्रि० उद्गतो वृत्तात् गति० । दुर्वृत्ते । उद्+वृत-क्त । उत्क्षिप्ते, भुक्तोज्झिते च ।

**उद्वेग** पु० उद्+विज-घञ् । व्याकुलचित्ततायाम् विरहजन्ये दुःखोद्गमे, भये च । गुवाकफले न० । उद्गतो वेगो ऽस्मात् । निश्चले, स्तिमिते । शीघ्रगामिनि च ।

**उद्वेल** त्रि० उद्गतो वेलाम् । अतिक्रान्तमर्य्यादे ।

**उद्वेष्टन** न० उद्+वेष्ट-ल्युट् । हस्तपादयोर्वन्धने, उपश्लेषे च उद्गतं वेष्टनात त्रि० । उन्मुक्तवन्धने त्रि० ।

**उभ्रस** उञ्छे क्र्या० पर० अक० सेट् । उभ्रस्नाति औभ्रासीत्

**उभ्रस** उत्क्षेपे उञ्छे च (कणश आदाने) चु० सक० सेट् । उभ्रासयति ते

**उन्द** क्लेदे रुधा० पर० अक० सेट् । उनत्ति । औन्दीत् । [लार्थे

**उन्दरु** पु० उन्द्-अरु । मूषिके उर-उरु । उन्दुरः उन्दुरुश्चा-

**उन्दुरकर्णी** स्त्री० उन्दुरस्य कर्ण इव पर्णमस्याः । आखुकर्ण्याम्

**उन्दूर** पु० उन्द्-ऊरु । मूषिके ।

**उन्न** त्रि० उन्द्-क्त क्लिन्ने आर्द्रे (भिजे) दयापरे च ।

**उन्नत** त्रि० उद्+नम-क्त । उच्चे, महति च ।

**उन्नतानत** त्रि० उन्नतं च तदानतञ्च । उच्चनीचस्थानादौ ।

**उन्नति** स्त्री० उद् नम-क्तिन् । वृद्धौ, उदये, गरुड़भार्य्यायाञ्च ।

**उन्नद्ध** त्रि० उद्+नह-क्त । उद्बद्धे, उत्कटे च ।

**उन्नमित** त्रि० उद्+नम-णिच्-क्त । उत्तोलिते, ऊर्द्ध्वीकृते च ।

**उन्न(न्ना)य** पु० उद्+नी-अच् घञ् वा । कूपादितो जलादेरुत्तोलने

**उन्नयन** न० उद्+नी-ल्युट् । वितर्के, ऊर्द्ध प्रापणे च ।

**उन्नस** त्रि० उन्नता नासा यस्य नसादेशः । उन्नतनासिके ।

**उन्निद्र** त्रि० उद्गता निद्रा मुद्रा यस्य । विकसिते ।

**उन्मज्जक** पु० उद्+मज्ज-ण्वुल् । 'कण्ठदघ्ने जले स्थित्वा तपः कुर्व्वन् प्रवर्त्तते । उन्मज्जकः स विज्ञेयस्तापसो लोकपूजित' इत्युक्तलक्षणे तापसे । जलादेरुपरि उत्प्लावके त्रि० ।

**उन्मत्त** पु० उद+मद-करणे क्त । धूस्तुरे मुचकुन्दवृक्षे च । कर्त्तरि क्त । उन्मादवति, ग्रहावेशवति च त्रि० ।

**उन्मद** त्रि० उद्गतो मदो हर्षोऽस्य । उन्मादयुक्ते । करणे अच मादके द्रव्ये । [मनस्के च ।

**उन्मनस्** त्रि० उद्भ्रान्तं मनोऽस्य । उत्कण्ठायुक्ते, अन्य-

**उन्मन्थ** पु० उद्+मन्थ-घञ् । वधे ।

**उन्माथ** पु० उन्मथ्यतेऽनेन उद्+मथ-करणे घञ्। आमिष-दानेन मृगादिबन्धनार्थं निवेशिते कूटयन्त्रे (फांद) इति ख्याते। भावे घञ्। विलोड्योत्थापने, हिंसने च।

**उन्माद** पु०उद्+मद-घञ्। चित्तविभ्रमे, भूताद्यावेशात् चित्त स्यानवस्थितौ, विरहिणां स्मरकृतावस्थाभेदे, कायिकरोग-कृते मतिभ्रंशे च। [देवस्य वाद्यभेदे।

**उन्मादन** पु० उद्+मद-णिच्-ल्यु। उन्मत्तताकारके काम-

**उन्मान** न० उद्+मा-करणे ल्युट्। ऊर्द्ध्वमाने स्वर्णादेरुद्धृत्य-मानसाधने, तोलकादौ, परिमाणमात्रे च। [प्रकाशिते च।

**उन्मिषित** त्रि० उद्+मिष-क्त। प्रफुल्ले, विकसिते किञ्चित्

**उन्मीलन** न० उद्+मील ल्युट्। उन्मेषे, विकाशने च।

**उन्मुख** त्रि० उद्+ऊर्द्ध्वं मुखमस्य। ऊर्द्ध्वास्ये, उद्युक्ते च।

**उन्मुद्र** त्रि० उद्गता मुद्रा यस्मात्। त्यक्तमुद्रे, विकसिते च।

**उन्मूलन** न० उन्मूल+णिच्-ल्युट्। उत्पाटने उद्धृतमूलकरणे।

**उन्मेष** पु०उद्+मिष-घञ्। चक्षुरादेरुन्मीलने, किञ्चित्प्रकाशे च

**उप** अव्य०वप-क। अधिकार्थे, हीने, आसन्ने, सामीप्ये, सादृश्ये, प्रतियत्ने-गुणाधाने, व्याप्तौ, पूजायाम् शक्तौ, आरम्भे, दाने, दोषाख्याने, आश्चर्यकरणे अत्यये, निदर्शने च।

**उपकण्ठ** त्रि० उपगतः कण्ठं गति०। निकटे, कण्ठासन्ने च। ग्रामान्ते, अश्वानाम् स्कन्दितगतौ च न०।

**उपकरण** न० उपक्रियतेऽनेन उप-कृ-ल्युट्। प्रधानसाधक गुणेऽङ्गे यथान्नभोजनादौ व्यञ्जनादि, शयने खट्वादि, स्नाने-ऽनुलेपनादि, पूजायां पुष्पादि। भूपादीनां छत्रचामरादि परिच्छेदे च।

**उपकार** पु० उप-कृ-घञ्। प्रधानस्यानुगुण्यसंपादने, उपकृतौ

**उपकारक** त्रि०उप+कृ-ण्वुल्। उपकारकर्त्तरि। स्त्रीत्वे टापि अतइत्त्वे उपकारिका। नृपालये, पटनिर्म्मितराजसदने च

**उपकार्य्य** त्रि० उप+कृ-ण्यत्। उपकारयोग्ये। राजालये, पटनिर्म्मितराजसदने च स्त्री० टाप्।

**उपकुञ्चि** स्त्री० उप+कुनृज-इ। कृष्णजीरके। ण्वुलि टापि अतइत्त्वे। उपकुञ्चिकाप्यत्र तस्यायां सूक्ष्मैलायाञ्च।

**उपकुर्व्वाण** पु० उप-कृ-शानच्। सावधिकब्रह्मचर्य्यकारिणि वेदाध्ययनार्थं कञ्चित्कालं ब्रह्मचर्य्यव्रतधारिणि।

**उपकुल्या** स्त्री० उप+कुल-क्यप्। पिप्पल्याम् उपगतः कुल्यां कृत्रिमं सरः। कुल्यासन्ने त्रि०। [जलाशये

**उपकूप** पु० उपगतः कूपं गति०। कूपसमीपस्थे खातरूपे

**उपक्रम** पु०उप-क्रम-घञ्। उपायज्ञानपूर्व्वकारम्भे, प्रथमारम्भे चिकित्सायाञ्च।

**उपक्रोश** पु०उप+क्रुश-आह्वाने घञ्। निन्दायाम्। आसन्न-क्रोशे त्रि०। अव्ययी०। क्रोशसमीपे अव्य०।

**उपक्रोष्टृ** पु० उप+क्रुश-तृच्। गर्द्दभे। निन्दके त्रि०।

**उपक्लृप्त** त्रि० उप+क्लप-क्त। विन्यस्ते, उपभोगार्थं प्रस्तुते च।

**उपगत** त्रि० उप-गम-क्त। स्वीकृते, उपस्थिते, ज्ञाते च। [च

**उपगम** पु०उप+गम-घञ् अवृद्धिः। समीपगमने, अङ्गीकारे, ज्ञाने

**उपगीति** स्त्री० उप+गै-क्तिन्। आर्य्याविशेषे छन्दोभेदे।

**उपगूह्य** त्रि० उप+गुह-ण्यत्। आलिङ्ग्ये, ग्राह्ये च। भावे ण्यत्। आलिङ्गने।

**उपगूहन** न० उप+गुह-ल्युट्। आलिङ्गने, ग्रहणे च।

**उपग्रह** पु०उप+ग्रह-अप्। कारावन्धने, वन्दीकरणे, उपयोगे अनुकूलने च। कर्म्मणि घञ्। कारारुद्धे वन्द्याम्। ज्योति-षोक्ते ग्रहतुल्ये गगनस्थे ज्योतिःपदार्थे धूमकेत्वादौ च।

**उपग्राह्य** न० उप+ग्रह-ण्यत्। उपढौकने (भेट)।

**उपघात** पु० उप-हन-घञ्। अपकारे, नाशने, रोगे च।

**उपघ्न** पु० उप+हन-क नि०। आसन्ने आश्रये।

**उपचक्र** पु० उपमितं चक्रेण तुल्यनामत्वात्। चक्रवाकपक्षिणि।

**उपचय** पु० उप+चि-अच्। वृद्धौ, उन्नतौ, ज्योतिषोक्तेषु लग्नतः तृतीयषष्ठदशमैकादशस्थानेषु च।

**उपचरित** त्रि० उप+चर-क्त। उपासिते लक्षणया बोधिते च।

**उपचर्य्या** स्त्री० उप+चर-क्यप्। चिकित्सायां, सेवायाञ्च।

**उपचाय्य** पु० उपचीयते संक्रियतेऽसौ नि०। यज्ञे संस्कृताग्नौ।

**उपचार** पु० उप+चर-घञ्। चिकित्सायां, सेवाया, व्यवहारे, उत्कोचे, लक्षणया शक्यार्थत्यागेनान्यार्थपरत्वकल्पने, अयथार्थ-वाक्येन सन्तोषकरणे च उपचारपदं न चेदिदमिति कुमारः।

**उपचित** त्रि० उप+चि-क्त। दग्धे, सन्दिग्धे, सञ्चिते, समा-हिते, अवयववृद्ध्या वहुलीभूते च।

**उपचित्रा** स्त्री०उपगता चित्रं वर्णम्। उन्दुरपर्ण्याम् चित्रा-तारासमीपस्थायां ख्यातौ च।

**उपच्छन्द** पु० उप+छन्द-घञ्। ग्रहणार्थं प्रार्थनेऽनुरोधे च। तस्मिन्नुपच्छन्दयति प्रयोज्यमिति रघुः।

**उपजाति** स्त्री० वर्णवृत्ते छन्दोभेदे।

**उपजाप** पु० उप+जप-घञ्। भेदे, विच्छेदे, 'उपजापः कृतस्ते-ने'ति माघः। उपांशुजपे च।

**उपजिह्वा** स्त्री० उपगता ऊर्द्ध्वमुखी जिह्वा यस्याः। काकी भेदे। प्रा०स०। उपरिस्थायां जिह्वायाञ्च (आलजिभ्)।

**उपजीविका** स्त्री० उपजीवयति उप+जीव-करणे कर्तृत्वोप-चारात् ण्वुल् अत इत्त्वम्। जीवनोपायभूतायां वृत्तौ।

**उपजीविन्** त्रि॰ उप+जीव-णिनि । आश्रिते ।

**उपजीव्य** त्रि॰ उप+जीव-ण्यत् । आश्रये ।

**उपज्ञा** स्त्री॰उप+ज्ञा-कर्म्मणि अङ् । विनोपदेशेन स्वयमुद्भाव्ये प्रथमं ज्ञायमाने । भावे अङ् । आद्ये ज्ञाने । [उपायने

**उपढौकन** न॰ उप+ढौक-कर्म्मणि ल्युट् । (भेट) उपहारे

**उपत्यका** स्त्री॰ उप+त्यकन् । पर्व्वतस्यासन्नायां भूमौ ।

**उपदंश** पु॰ उप+दन्श-घञ् । मद्यपानरोचके (चाटनी) भक्ष्य द्रव्ये,भक्ष्यद्रव्योपकरणमात्रे, उपस्थरोगभेदे च ।

**उपदर्शक** पु॰उप+दृश-णिच्-ण्वुल् । द्वारपाले । दर्शयितरि त्रि॰

**उपदा** स्त्री॰ उप+दा-अङ् । उत्कोचे,उपढौकने च ।

**उपदेश** पु॰ उप+दिश-घञ् । मन्त्रादिकथने, अनुशासने, हितकथने,प्रवर्त्तकवाक्ये च ।

**उपद्रव** पु॰ उप+द्रु-अप् । उत्पाते शुभाशुभसूचके भूकम्पादौ, रोगजन्येऽन्यस्मिन् पिपासादाहादौ विकारे च ।

**उपद्रुत** त्रि॰ उप+द्रु-क्त । व्याकुले, प्राप्तोपद्रवे च ।

**उपधा** स्त्री॰ उप-धा-अङ् । 'धर्म्मार्थकाममोक्षैश्च प्रत्येकं परिशोधने । उपेत्य धीयते यस्मादुपधा तेन कीर्त्तिते'त्युक्ते धर्म्मार्थाद्युपन्यासेन मन्त्रिणां परीक्षणे, व्याकरणोक्ते, अन्त्यवर्णात् पूर्व्ववर्णे च ।

**उपधातु** पु॰ उपमितः धातुभिः । स्वर्णादिप्रधानधातुसदृशेषु 'सप्तोपधातवः स्वर्णमाक्षिकं तारमाक्षिकम् । तुत्थं कांस्यञ्च रीतिश्च सिन्दूरञ्च शिलाजतु' इत्युक्तेषु सप्तसु द्रव्येषु, शरीरस्थेषु रसादिजन्येषु स्तनदुग्धादिषु च ।

**उपधान** न॰उपधीयते शिरोऽत्र । (बालिश) शिरोधाने,प्रणये, व्रतभेदे, विषे च । [प्रनक्तये कपटे,रथचक्रे च ।

**उपधि** पु॰उप+धा-कि । अन्यथास्थितस्य वस्तुनोऽन्यथा प्रका-

**उपधूपित** त्रि॰ उप+धूप-क्त । आसन्नमरणे, सन्तापयुते च ।

**उपधृति** स्त्री॰ उप+धृ-क्तिन् । किरणे ।

**उप(पा)ध्मानीय** पु॰उप पम ध्मायतेऽनेन उपध्मानमोष्ठस्तत्रोच्चार्य्यमाणः । पफयोः परयोः उच्चार्य्यमाणे विसर्गसदृशे वर्णभेदे तस्य व्यञ्जिका अर्द्ध विसर्गाकारा रेखा । उपाध्मानीयश्च

**उपनत** त्रि॰ उप+नम-क्त । उपस्थिते, प्राप्ते च ।

**उपनय** पु॰ उप+नी-अच् । उपनयने 'स्वद्योक्तकर्म्मणा येन समीपं नीयते गुरोः । बालो वेदाय तद्योगाद् बालस्योपनयं विदु'रिति स्मृत्युक्ते संस्कारविशेषे । न्यायमते यो यो धूमवान् स वह्निमान् अयमपि तथेत्यादिवाक्यरूपे न्यायावयवभेदे, ज्ञानलक्षणाजन्ये ज्ञानभेदे च ।

**उपनयन** न॰ उप+नी-ल्युट् । स्मृत्युक्ते संस्कारभेदे उपनयार्थे

**उपनाह** पु॰उप+नह-घञ् । वीणायां तन्त्रबन्धनस्थाने,व्रणाद्युपशमार्थं लेपनद्रव्ये च । [द्रव्ये ।

**उपनिधि** पु॰ उप+नि+धा-कि । न्यासे विश्वासेन स्थापिते

**उपनिषद्** स्त्री॰ उपनिषीदति प्राप्नोति ब्रह्मात्मभावोऽनया । उप+नि+षद-क्विप् । ब्रह्मविद्यायां, तत्प्रतिपादके वेदशिरोभागे वेदान्ते च । [वीथौ राजमार्गे ।

**उपनिष्कर** न॰उपनिष्किरन्ति सैन्यान्यत्र (उप-निस्-कृ+अप् ।

**उपनिष्क्रमण** न॰ उप+निस्-क्रम-ल्युट् । राजपथे ।

**उपनेत्र** न॰ उपगतं नेत्रम् । नेत्रसमीपे धृते काचादिनिर्म्मिते नेत्रोपकारके द्रव्ये (चसमा) ।

**उपन्यास** पु॰ उप+नि+अस-घञ् । वाक्योपक्रमे ।

**उपपति** पु॰ उपमितः पत्या । जारे ।

**उपपत्ति** स्त्री॰ उप+पद-क्तिन् । युक्तौ, सङ्गतौ च ।

**उपपद** न॰ उपोच्चारितं पदम् प्रा॰स॰ । समीपोच्चारिते नामोत्तरे उच्चारिते शर्म्मवर्म्मादिरूपे शब्दे, व्याकरणे प्रत्ययादिविधायकसूत्रे सप्तम्यन्तपदेन निर्द्दिश्यमाने पदे च । यथा कर्म्मण्यण् इत्यादौ कर्म्मणीतिसप्तम्यन्तं पदम् अणप्रत्ययविधाने उपपदम् । [रघुः ।

**उपपन्न** त्रि॰उप+पद-क्त । युक्तियुक्ते,'उपपन्नं ननु शिवमि'ति

**उपपातक** न॰ उपमितं पातकेन । गोवधादिरूपे पापे ।

**उपपादन** न॰ उप+पद+णिच्-ल्युट् । युक्त्या समर्थने सम्यक्प्रतिपादने च । [प्रतिपादिते च ।

**उपपादित** त्रि॰उप-पद+णिच्-क्त । युक्त्या समर्थिते, सम्यक्

**उपपुर** न॰ उप समीपे पुरम् । पुरसमीपे शाखानगरे ।

**उपपुराण** न॰ उपमितं पुराणेन । सर्गप्रतिसर्गाद्युक्तिरूपपुराणलक्षणयुक्तेषु सनत्कुमाराद्युक्तेषु अष्टादशसु ग्रन्थेषु ।

**उपप्लव** पु॰ उप+प्लु-अप् । गगनादुल्कापातादिरूपे उपद्रवे, चन्द्रार्कग्रहणे च ।

**उपप्लुत** त्रि॰उप+प्लु-क्त । पीड़िते,ग्रस्ते-चन्द्रेऽर्के च उपद्रुते च । 'उपप्लुतं पातुमद' इति माघः । [णोपकारके ।

**उपभूषण** न॰ उपभूष्यतेऽनेन ल्युट् । घण्टाचामरादौ भूष-

**उपभोग** पु॰ उप+भुज-घञ् । भोजनादिजन्ये सुखानुभवे भोगे

**उपमर्द्द** पु॰ उप+मृद-घञ् । आलोडने,हिंसने, पूर्व्वधर्म्मविनाशनेन धर्म्मान्तरोत्पादने च । [सा॰ १०प॰

**उपमा** स्त्री॰ उप+मा-अङ् । सादृश्ये, अर्थालङ्कारभेदे च ।

**उपमान** न॰ उपमीयतेऽनेन उप+मा-ल्युट् । सादृश्यज्ञानसाधने सादृश्यप्रतियोगिनि च, येन सादृश्यं भवति तस्मिन्, यथा चन्द्र इव सुखमित्यादौ चन्द्र उपमानम् । भावे ल्युट् । सादृश्यज्ञाने

**उपमिति** स्त्री० उप+मि-क्तिन् । सादृश्यज्ञाने उपमायाम् ।

**उपमेय** त्रि० उपमीयतेऽसौ उप+मि-यत् । सादृश्याश्रये यथा चन्द्र इव मुखमित्यादौ मुखम् ।

**उपमेयोपमा** स्त्री० अर्थालङ्कारभेदे साहि०१०प० ।

**उपयन्तृ** पु० उप+यम-तृच् । स्त्रियो विवाहकर्त्तरि पत्यौ ।

**उपयम** पु० उप+यम्-घञ् अवृद्धिः । विवाहे । वा वृद्धिः । उपयामश्चात्र । [वैवाहिके मन्त्रे ।

**उपयमन** न० उप+यम-ल्युट् । विवाहे । करणे ल्युट् ।

**उपयाचक** त्रि०उपगम्य याचकः याच-ण्वुल् । समीपे आगम्य याचञाकर्त्तरि । [देवाय देये पश्वादौ च ।

**उपयाचितक** न०उप+याच-क्त स्वार्थे कन् । प्रार्थिते. स्वेष्टसिद्धये

**उपयुक्त** त्रि० उप+युज-क्त । न्याय्ये. रचिते, भुक्ते च ।

**उपयोग** पु० उप+युज-घञ् । आचरणे भोजने, इष्टसिद्धिसाधने व्यापारे च । [साधनतायाम्, प्रयोजने च ।

**उपयोगिता** स्त्री० उपयोगिनो भावः तल् । आनुकूल्ये, इष्ट-

**उपयोगिन्** त्रि० उप+युज-घिणुन् । इष्टसाधने अनुकूले उपयुक्ते च । [स्नेहासक्ते, रञ्जनद्रव्येण रक्ते च ।

**उपरक्त** पु० उप+रन्ज-क्त । राहुग्रस्ते चन्द्रे सूर्य्ये च । व्य-

**उपरक्षण** न० उप+रक्ष-ल्युट् । रक्षार्थं सैन्यादिस्थापने ।

**उपरत** त्रि० उप+रम-क्त । विरते, निवृते, मृते, सर्व्वकामनाशून्ये च ।

**उपरतस्पृह** त्रि०उपरता निवृत्ता स्पृहा यस्य । सत्यपि जीवने स्वामित्वे, विषयभोगादौ च अत्यन्तनिवृत्ताभिलाषे । 'पितर्य्युपरतस्पृहे' इति स्मृतिः ।

**उपरति** स्त्री०उप+रम-क्तिन् । विरतौ, लभ्यप्राप्तावौदासीन्ये, विषयेभ्य इन्द्रियाणां निवारणे, विहितकर्म्मणाम् विधानतस्त्यागरूपे सन्यासे "पुमर्थः कर्म्मणा नेति धीर्य्या सोपपरतिर्भवेदित्युक्तरूपायां बुद्धौ च ।

**उपरत्न** न० उपमितं रत्नेन गति० । मणिसदृशेषु 'उपरत्नानि काचश्च कर्पूरोऽश्मा तथैव च । मुक्ताशुक्तिस्तथा शङ्ख इत्युक्तकाचादिषु । [च 'फेनोपरमे दद्यादि'ति वैद्यकम् ।

**उपरम** पु० उप+रम-घञ् अवृद्धिः विषयवैराग्ये, निवृत्तौ ।

**उपराग** पु० उप+रन्ज-घञ् । रविचन्द्रयोर्ग्रहणे । ग्रहणञ्च राह्वधिष्ठितभूमिच्छायया चन्द्रस्य, चन्द्रमण्डलेन च रवेर्मण्डलाच्छादनमिति सिद्धान्ते स्थितम् ।

**उपरि** अव्य० ऊर्द्ध्व+रिल् उपादेशश्च । प्रथमापञ्चमीसप्तम्यन्तार्थवृत्तेः ऊर्द्ध्वशब्दस्यार्थे ।

**उपरिष्टात्** अव्य० ऊर्द्ध-रिष्टाति उपादेशश्च । उपरिशब्दस्यार्थे

**उपरोध** पु० उप+रुध-घञ् । आनुकूल्याय कथनरूपेऽनुरोधे, समीपे रोधने च । [त्रि० ।

**उपरोधक** न० उप+रुध-ण्वुल् । वासगृहे । अनुरोधकर्त्तरि

**उपल** पु०उपनीयते उपस्तीर्य्यते गिरिरनेन नी-ड नस्य लत्वम् । प्रस्तरे । अर्श आदित्वादच् । पाषाणचितायां मृदि स्त्री० ।

**उपलक्षण** समीपस्थस्य स्वसंबन्धिनश्च लक्षणं ज्ञानं यस्मात् । स्वस्य स्वान्यस्य च अजहत्स्वार्थया लक्षणया बोधके शब्दे यथा काकेभ्योदधि रक्ष्यतामित्यत्र काकपदं स्वस्य स्वान्यादेः श्वादेश्च बोधकम् । [उपलब्धेरिति' वेदान्तसूत्रम्

**उपलब्धि** स्त्री० उप+लभ-क्तिन् । ज्ञाने, प्राप्तौ च । 'नाभाव

**उपलम्भ** पु० उप+लभ-घञ् मुम् च । लाभे, ज्ञाने च ।

**उपलिङ्ग** न० उपमितं लिङ्गेन । लोकसिद्धसाधनभावेन लिङ्गेनानुमापकेन सदृशे अलौकिकसाधनभावके अरिष्टसूचके भूकम्पादौ उपद्रवे ।

**उपवट** पु० उपमितो वटेन । वटवृक्षसदृशे प्रियासालवृक्षे ।

**उपवन** न० उपमितं वनेन । वनतुल्ये कृत्रिमे आरोपितवृक्षसमूहे उद्याने । [वर्हणमप्यत्र न० ।

**उपवर्ह** पु० उप+वृह-घञ् । शिरोधाने (वालिश) ल्युट् । उप-

**उपवसथ** पु० उप+वस-अथ । ग्रामे ।

**उपवास** पु० उप+वस-घञ् । "तपनोदयमारभ्य यामाष्टकमभोजनम् । उपवास इति ख्यात" इति स्मृत्युक्ते अनाहारे ।

**उपवाह्य** पु० उप+वह-ण्यत् । राजवाहके ।

**उपविष** पु० उपमितं विषेन । 'अर्कक्षीरं स्नुहीक्षीरं तथैव कलिहारिका । धस्तूरः करवीरश्च पञ्च चोपविषाः स्मृता इत्युक्तेष्वर्कक्षीरादिषु ।

**उपवीत** न० उप+अज-क्त-वीभावः । वह्निर्भूतदक्षिणहस्ततया वामांशस्थापिते कार्पासे यज्ञसूत्रे ।

**उपवीतिन्** त्रि० उपवीतं विद्यतेऽस्य । यज्ञोपवीतवति ।

**उपवृंहित** त्रि० उप+वृन्ह्-क्त । वर्द्धिते ।

**उपवेद** पु० उपमितः वेदेन । वेदसदृशे आयुर्वेदादौ ।

**उपव्याघ्र** पु० उपमितो व्याघ्रेण । व्याघ्रतुल्ये मृगान्तके (चितावाघ) चित्रकाख्ये पशुभेदे ।

**उपशम** पु० उप+शम-घञ् अवृद्धिः । इन्द्रियाणां निग्रहे, तृष्णानाशे, रोगप्रतीकारे, शान्तौ च ।

**उपशय** पु० उप+शी-अच् । समीपशयने, 'औषधान्नविहाराणामुपयोगं सुखावहम् । विद्यादुपशयं व्याधेरिति वैद्यकोक्ते उपयोगभेदे च ।

**उपशल्य** न०उपगतं शल्यम् अस्थिस्थानं (भागाड़) । ग्रामान्ते

उपशाय पु॰उप+शी-घञ् । यामिकभटानां पर्य्यायेण शयने ।
उपश्रुति स्त्री॰ उप+श्रु-क्तिन् । अङ्गीकारे देवशुभाशुभप्रश्ने च ।
उपश्लेष पु॰ उप ईषत् एकदेशेन श्लेषः संबन्धः । आधाराधेययोरेकदेशसंबन्धे । यथा गृहघटयोः । [रिणि त्रि॰
उपष्टम्भक न॰ उप+स्तन्भ-ण्वुल् । स्थूणायाम् । स्तम्भका-
उपसंग्रह पु॰ उप+सम्+ग्रह-अप् । पादस्पर्शपूर्व्वकनमस्कारे
उपसंयम पु॰ उप+सम्+यम-घञ् अवृद्धिः । उपसंहारे ।
उपसंव्यान न॰ उपसंवीयतेऽनेन व्येञ्-ल्युट् । परिधानवस्त्रे ।
उपसंहार पु॰ उप+सम्+हृ-घञ् । समाप्तौ,संग्रहे च ।
उपसत्ति स्त्री॰उप+सद-क्तिन् । सेवायां,सङ्गमात्रे,प्रतिपादने च
उपसन्न त्रि॰उप+सद-क्त । उपस्थिते, निकटागते च ।
उपसम्पन्न त्रि॰उप+सम्+पद-क्त । यज्ञार्थहते प्रोक्षिते पशौ, पाकेन संस्कृते मांसादौ,पर्य्याप्ते, मृते च । [धानायोपगमे ।
उपसर पु॰ उप+सृ-अप् । स्त्रीगव्यादिषु पुंगवादीनां गर्भा
उपसर्ग पु॰उप+सृज-घञ् । रोगविकारे उपद्रवे, शुभाशुभसूचके महाभूतविकाररूपे उत्पाते, व्याकरणोक्तेषु "निपाताश्चादयोज्ञेयाः प्रादयस्तूपसर्गकाः । द्योतकत्वात् क्रियायोगे लोकादवगताइमे' इत्युक्तलक्षणेषु क्रियायोगे प्रादिषु च
उपसर्ज्जन न॰ उप+सृज-ल्युट् । अमुख्ये गौणे, विशेषणे, व्याकरणोक्ते समासशास्त्रे प्रथमान्तनिर्द्दिष्टे च ।
उपसर्य्या स्त्री॰उपस्रियतेऽसौ सृ-यत् । गर्भग्रहणयोग्यायाम् ऋतुमत्यां गवि । [कन् । चन्द्रार्कसमीपे मण्डलाकारे परिधौ
उपसूर्य्यक न॰ उपगतं सूर्य्यं सूर्य्यमिव चन्द्रं वा संज्ञायां
उपसूर्य्यकमण्डल न॰ उपसूर्य्यकं मण्डलं वेष्टनम् कर्म्म॰ । चन्द्रार्कवेष्टने परिधौ । [युक्ते, विसृष्टे च त्रि॰ ।
उपसृष्ट न॰ उप+सृज-क्त । मैथुने । व्याकरणोक्ते प्राद्युपसर्ग-
उपसेक पु॰ उप+सिच+घञ् । सेचनेन मृदूकरणे ।
उपस्कर पु॰ उप+कृ-अप् सुट् च । व्यञ्जनादिसंस्कारके पिष्टधन्याकहरिद्रादौ (बाटना) गृहोपकरणे उपदुदूखलादौ च
उपस्थातृ त्रि॰उप+स्था-तृच् । सेवके, उपगते, ऋत्विग्भेदे च ।
उपस्थान न॰ उप+स्था-ल्युट् । उपेत्य स्थितौ,नमस्कारे च
उपस्थित त्रि॰ उप+स्था-क्त । समीपस्थिते, प्राप्ते, आगते च
उपस्पर्श पु॰ उप+स्पृश-घञ् । स्पर्शे, स्नाने च । उपस्पृश्यन्ते इन्द्रियाण्यत्र । विधिना जलपानपूर्व्वके मुखादिस्पर्शरूपे वैधाचमने । तथेत्युपस्पृश्येति रघुः ।
उपस्पृष्ट त्रि॰ उप+स्पृश-क्त । आचान्ते कृताचमने, समीपे आसनादौ स्पृष्टे च । [हारसमीपे अव्य॰ ।
उपहार पु॰ उप+हृ-घञ् । (भेट) उपढौकये । अव्ययी॰ ।

उपह्वर पु॰ उप+ह्वृ-अप् । युद्धे । निर्ज्जने निकटे च न॰ ।
उपांशु अव्य॰ उप+अन्शु-उ । निर्ज्जने अप्रकाशे च । 'जिह्वोष्ठौ चालयेत् किञ्चित् देवतागतमानसः । निजश्रवणयोग्यः स्यादुपांशुः स जपः स्मृत इत्युक्तलक्षणे मन्त्रादेर्जपे पु॰ । 'उपांशुः स्याच्छतगुण इति मनुः ।
उपाकरण न॰ उप+आ+कृ-ल्युट् । उपनयनपूर्व्वकं वेदस्य ग्रहणे, श्रावण्यां पूर्णिमायां कर्त्तव्ये वैधकर्म्मविशेषे, संस्कारपूर्व्वकं यज्ञे पशूनां हनने, आरम्भे च ।
उपाकर्म्म न॰ उप+कृ-मनिन् । उपाकरणस्यार्थे ।
उपाकृत त्रि॰ उप+आ+कृ-क्त । यज्ञे हननार्थं कृतसंस्कारे पशौ, आरम्भे च ।
उपाख्यान न॰ उप+आ+ख्या-ल्युट् । पूर्व्ववृत्तकथने, 'रामोपाख्यानमत्रैवे'ति महाभारतम् । कथनमात्रे च । [गमने च ।
उपागम पु॰ उप+आ+गम-घञ् अवृद्धिः । स्वीकारे,समीपा-
उपाङ्ग न॰ उपमितमङ्गेन गति॰ । अङ्गसदृशे प्रधानोपयोगिनि 'साङ्गोपाङ्गैरिहोदिता' इत्यमरः ।
उपाजे अव्य॰ उप+अज-के वीभावाभावः । दुर्बलस्य बलाधाने
उपात्त त्रि॰ उप+आ+दा-क्त । गृहीते, प्राप्ते च 'वयं केचिदुपात्तस्येति श्रुतिः । अन्तर्गतमदे गजे पु॰ ।
उपात्यय पु॰ उप+अति+इण्-अच् । लोकशास्त्राचारातिक्रमे, व्यतिक्रमे,क्रमोल्लङ्घने, नाशे च ।
उपादान न॰ उप+आ+दा-ल्युट् । ग्रहणे, स्वस्वविषयेभ्य इन्द्रियाणां निवारणरूपे प्रत्याहारे, कार्य्यजननार्थमुपादीयमाने कार्य्यान्विते कारणे, यथा मृदादि घटादेः, स्वर्णादि अलङ्कारादेः, जननार्थं गृह्यते । तच्च सर्व्वदा कार्य्येष्वनुगतम्
उपादेय त्रि॰ उप+आ+दा-यत् । उत्कृष्टे, ग्राह्ये, प्रधाने, विधेये च उपादेये गुणो भवेदिति भट्टकारिका ।
उपाधि पु॰ उप+आ+धाञ्-कि । धर्म्मचिन्तायाम्, विशेषणे उपाधिर्भिद्यते न तु तद्वानितिसांख्यसूत्रम् । स्वधर्म्मस्यान्यगततयावभासके, यथा दर्पणादि स्वगतं नीलिमादिकं स्वप्रतिबिम्बितमुखगततया, जवापुष्पं च स्वगतं रक्तत्वं स्फटिकगतयाऽवभासयति अतोऽत्र दर्पणादि नीलिमाद्यवभासने उपाधिः । न्यायमते हेतुव्यभिचारोन्नावके साध्यव्यापके साधनाव्यापके पदार्थे च ।
उपाध्याय पु॰ उपेत्याधीयतेऽस्मात् उप+अधि+इङ्-घञ् । 'एकदेशन्तु वेदस्य वेदाङ्गान्यपि वा पुनः । 'योऽध्यापयति वृत्त्यर्थमुपाध्यायः स उच्यते' इति मनूक्तलक्षणे वेदैकदेशतदङ्गाध्यापके । स्त्रियां ङीपि उपाध्याया उपाध्यायीतिरूप-

ह्यम् । उपाध्यायस्य पत्नीत्यर्थे ङीष् आनुक् वा उपाध्यायानी उपाध्यायी च । [कायाम् ।

**उपानह्** स्त्री॰ उप+आ-नह्-क्विप् उपसर्गदीर्घः । चर्म्मपादु-

**उपान्त** पु॰ उपमितमन्तेन प्रा॰स॰ । निकटे, प्रान्ते च ।

**उपान्त्य** त्रि॰ उपान्ते भवः यत् । अन्तासमीपभवे ।

**उपाय** पु॰ उप+अय+घञ् । साधने, उपगमे, राज्ञां रिपुनिराकरणहेतुषु सामादिषु च । [गमने च ।

**उपायन** न॰ उप+अय-ल्युट् । तोषकारके उपहारे, समीप-

**उपारत** त्रि॰ उप+आ+रम-क्त । निवृत्ते 'उपारताः पश्चिमरात्रगोचरादि'ति भारविः ।

**उपालम्भ** पु॰ उप+आ+लभ-घञ् मुम् च । निन्दापूर्व्वकदुष्टवचने, परस्परदूषणे च ।

**उपावृत्त** त्रि॰ उप+आ+वृत-क्त । श्रमापनयनाय पुनःपुनर्भूमिलुठितेऽश्वे, प्रतिनिवृत्ते च । [त्रि॰ ।

**उपासक** त्रि॰ उप+अस-ण्वुल् । उपासनकर्त्तरि, सेवके च

**उपासङ्ग** पु॰ उपासज्यन्ते शरा अत्र । उप+आ+सञ्ज-घञ् । तूणे । [सेवने । युच् । देवताद्याराधने स्त्री॰ ।

**उपासन** न॰ उप+अस-क्षेपे ल्युट् । शराभ्यासे । आस+ल्युट्

**उपासित** त्रि॰उप+आस-क्त । सेविते, कृतोपासने देवादौ च ।

**उपास्ति** स्त्री॰ उप+आस-क्तिन् । उपासनायाम् 'यदुपास्तिमसावत्रेति' कुसुमाञ्जलिः ।

**उपाहित** पु॰ उप आसन्नमहितं यतः । उल्कापातादौ अग्न्युत्पातरूपे उपद्रवे । उप+आ+धा-क्त । आरोपिते, योजिते च त्रि॰

**उपेक्षक** त्रि॰ उप+ईक्ष-ण्वुल् । विवादिनोर्जयपराजयासंस्पृष्टे, तत्कृतहर्षविषादशून्ये, उदासीने, प्रतीकारानुद्यते च

**उपेक्षा** स्त्री॰ उप+ईक्ष-अ । त्यागे "इदं न मम स्यादिती"-च्छाभेदे, औदासीन्ये, अनपेक्षणे च ।

**उपेन्द्र** पु॰ उपगत इन्द्रम् अनुजत्वात् । विष्णौ । स हि कश्यपात् अदितौ इन्द्रादपरं वामनरूपतया संजातः ।

**उपेन्द्रवज्रा** स्त्री॰ एकादशाक्षरपादके छन्दोभेदे ।

**उपेय** त्रि॰ उप+इण्-यत् । उपायसाध्ये, प्राप्तव्ये च ।

**उपोढ** त्रि॰ उप+वह-क्त । सन्निवेशविशेषयुक्ते व्यूढे सैन्ये निकटे, ऊढे कृतविवाहे च ।

**उपोत्तम** त्रि॰ उपगतमुत्तममन्त्यम् । अन्तासमीपे उपान्त्ये ।

**उपोदकी** स्त्री॰ उपगतमुदकमत्र । पूतिकायाम् (पुइशाक ।

**उपोद्घात** पु॰ उप+उद्+हन-घञ् । प्रकृतोपपादके उदाहरणे प्रकृतार्थं वर्णयितुमर्थान्तरवर्णने, "चिन्तां प्रकृतसिद्ध्यर्थामुपोद्घातं विदुर्बुधा" इत्युक्तलक्षणायां चिन्तायाञ्च ।

**उपोषण** न॰ उप+उष-ल्युट् । उपवासे अहोरात्राभोजने ।

**उपोषित** न॰ उप+वस+भावे-क्त । उपवासे । कर्त्तरि क्त । उपवासकर्त्तरि त्रि॰ । [धान्यादौ क्षेत्रे ।

**उप्त** त्रि॰ वप-क्त । कृतवापे धान्यादौ । अधिकरणे क्त । उप्त-

**उप्तकृष्ट** त्रि॰ पूर्व्वमुप्तं पश्चात् कृष्टं पूर्व्वकालेत्यादि स॰ । वीजवपनानन्तरं कृष्टे क्षेत्रे (वीजाकृते क्षेत्रे) । (काडान) ।

**उब्ज** आर्जवे तुदा॰ पर॰ अक॰ सेट् । उब्जति औब्जीत् ।

**उभ** त्रि॰ द्वित्व॰ । उ-भक् । द्वित्वविशिष्टार्थे । अस्य समासादिवृत्तौ प्रयोगो नास्ति । [ऽर्थे ।

**उभय** त्रि॰ उभौ अवयवौ यस्य उभ+अयट् । द्वित्वविशिष्टे-

**उभयतस्** अव्य॰ उभ-तसिल् वृत्तौ अयः । उभयपार्श्वे ।

**उभयथा** अव्य॰ उभ+थाच् । वृत्तौ अयः । उभयप्रकारेणेत्यर्थे

**उभयद्युस्** अव्य॰ उभ-द्युस् वृत्तौ अयः । उभयदिनयोः । एद्युस् । उभयेद्युरप्यत्र ।

**उम्** अव्य॰ उ-डुम् । रोषे, स्वीकारे, प्रश्ने च ।

**उमा** स्त्री॰ ओः शिवस्य मा लक्ष्मीः । दुर्गायाम् 'उमेति मात्रा तपसो निषिद्धा पश्चादुमाख्यां सुमुखी जगामे'तिनिरुक्तायां पार्व्वत्याम् । उं शिवं माति पतित्वेन मन्यते मा+क । शिवपत्न्याम् । वे-मक संप्रसारणम् । हरिद्रायाम् अतसीवृक्षे (मसिना) कीर्त्तौ, कान्तौ, शान्तौ च ।

**उमाकट** पु॰ उमाया अतस्या हरिद्राया वा रजः कटच् । अतस्या हरिद्रायाश्च रजसि । [मेशादयोऽप्यत्र ।

**उमाधव** पु॰ उमाया धवः पतिः ६त॰ । महादेवे । उमाकान्तो-

**उमासुत** पु॰ ६त॰ । कार्त्तिकेये । उमापुत्रादयोऽप्यत्र ।

**उम्भ** पूर्त्तौ तुदा॰ पर॰सक॰ सेट् । उम्भति औम्भीत् ।

**उर** गतौ (सौत्रः) पर॰ सक॰ सेट् । ओरति औरीत् ।

**उरग** पु॰ उरसा गच्छति उरस्+गम-ड सलोपश्च । सर्पे, तद्देवताके अश्लेषानक्षत्रे च ।

**उरगाशन** पु॰ उरगानश्नाति उरग+अश-ल्यु उप॰ स॰ । गरुडे । ल्युट् । उरगाशनम् सीसके न॰ ।

**उरण** पु॰ ऋ॰ क्यु, धातोरुच्च । मेषे । [(दादमर्द्दन) वृक्षे ।

**उरणाक्ष** पु॰ उरणस्य मेषस्य अक्षीव अक्षि पुष्पं यस्य । दद्रुघ्ने

**उरभ्र** पु॰ उरु उत्कट भ्रमनि भ्रम-ड पृषो॰उलोपः । मेषे ।

**उररी** अव्य॰ वे-ररीक् । अङ्गीकारे, विस्तारे च ।

**उररीकृत** त्रि॰ उररी+कृ-क्त । अङ्गीकृते, विस्तृते च ।

**उरश्छद** पु॰ उरश्छाद्यतेऽनेन छद-णिच्-घ ह्रस्वः । कवचे ।

**उरस्** न॰ ऋ-असुन् धातोरुच्च । वक्षःस्थले ।

**उरसिज** पु॰ उरसि जायते जन-ड त॰ सप्तम्या अलुक् ।

क्लीवबीजाते स्तने । [प्रशस्तवक्षोयुते ।
उरसिल त्रि० प्रशस्तमुरोऽस्त्यस्य प्राशस्त्ये मत्वर्थीय इलच् ।
उरस्कट पु० उरः कथ्यते आव्रियतेऽनेन कट-घञर्थे क । बालानामुत्तरीयभेदे तद्वीवे यज्ञोपवीताकारे वस्त्रभेदे च । (बुकवाकाड़) । [उरस्त्राणमप्यत्र न० ।
उरस्त्र न० उरस्त्रायते त्रै-क । वक्षोरक्षके कवचे । ल्युट् ।
उरस्य पु०उरसा निर्मितः उरस्+यत् । स्वजाते औरसे पुत्रे
उरस्वत् त्रि० प्रशस्तमुरोऽस्त्यस्य प्राशस्त्ये मतुप् मस्य वः । प्रशस्तवक्षोयुते ।
उरी अव्य० वेञ्-रीक् । अङ्गीकारे, विस्तारे च ।
उरीकार पु० उरी+कृ-घञ् । स्वीकारे, विस्तारे च ।
उरीकृत त्रि०उरी+कृ-क्त । अङ्गीकृते, विस्तृते च । [वा ङीप्
उरु त्रि०ऊर्णु-कु नुलोपो ह्रस्वश्च । विशाले, महति च स्त्रियां
उरुक्रम पु० उरुर्महान् क्रमः पादविक्षेपो वा यस्य । विष्णौ
उरुवूक पु० उरु-वै-ऊक आलोपश्च । एरण्डवृक्षे रक्तैरण्डे च
उरोज पु०उरस् जन-ड त०। स्त्रीस्तने । [(माकडसा) मर्कटके
उर्णनाभ पु० ऊर्णेव सूत्रं नाभौ गर्भेऽस्य अच् समा०ह्रस्वः ।
उर्णा स्त्री०ऊर्णूयते आच्छाद्यते ऊर्णु-ड ह्रस्वश्च । मेषादिलोम्नि
उर्द माने स्वादे च सक० क्रीडायाम् अक०भ्वा०आत्म०सेट् । उर्दते
उर्द्र पु० उर्द-रक् । जलविड़ाले (उद्बिराल)
उर्व हिंसायां भ्वा०पर०सक०सेट् । उर्वति और्वीत् ।
उर्वरा स्त्री० उरु-ऋ-अच् । सर्वशस्ययुक्तायां भूमौ ।
उर्वशी स्त्री० उरून् अश्नुते वशीकरोति उरु+अश-क गौरा० ङीष् । स्वर्गवेश्यायाम् ।
उर्वशीरमण पु० ६त०। चन्द्रवंश्ये बुधपुत्रे पुरूरवोनामके राज्ञि
उर्वारु पु० उरु-ऋ-उण् । कर्कट्याम् । स्वार्थे कन् अत्रैव ।
उर्वी स्त्री० उरु+स्त्रियां गुणवचनत्वात् ङीष् । भूमौ ।
उल दाने (चौरा०) पर०सक०सेट् । ओलति औलीत् ।
उलप पु० न० वल-कपच् संप्रसारणम् । शाखापत्रप्रचययुतायां लतायाम् । कोमले तृणभेदे न० (उलुखड़) ।
उलूक पु० वल-संवरणे ऊक संप्रसारणम् । पेचके, इन्द्रे, दुर्य्योधनमातुलशकुनिपुत्रे च । तृणभेदे न० । (उलुखड़)
उलूखल न० ऊर्द्ध्वं खम् उलूखं पृषो० तत् लाति गृह्णाति ला-क । धान्यादिकखण्डनसाधने काष्ठमये पात्रे (उखरी) गुग्गुलौ च । [शिशुके, (शोशक) मत्स्यभेदे च
उलूपिन् पु०ऊरोः शम्भोरिव रूपमस्यास्ति इनि रस्य लत्वम् ।
उलूलु पु०उरु उरु इति रस्य लत्वम्। हर्षसूचके माङ्गल्यादौ स्त्रीध्वनिभेदे 'उच्चैरुलूलुध्वनिरुच्चचारे'ति नैषधम् ।

उल्का स्त्री० उष-दाहे क नि०षस्य लः । रेखाकारे गगनात् पतत्तेजःपुञ्जे । (भेदे (ख्याकशियाली)
उल्कामुखी स्त्री०उल्केव रात्रौ ज्वलत् मुखं यस्याः। शृगाली
उल्मुक न० उष-दाहे मुक, षस्य लः । अङ्गारे ।
उल्लल त्रि० उद्‌लल-अच् । बहुरोमयुक्ते ।
उल्ललित त्रि० उद्‌लल-क्त । तरलिते, आन्दोलिते च । [पु०
उल्लाघ त्रि०उद्+लाघ-क्त नि०। रोगनिर्मुक्ते,दक्षे,शुचौ,च । मरिचे
उल्लाप पु० उद्+लप-घञ् । काकुवाक्ये, शोकरोगादिना ध्वनेर्विकारे च । [स्थानीये परिच्छेदे च
उल्लास पु० उद्+लस+घञ् । प्रकाशे, आह्लादे, ग्रन्थस्याध्याय
उल्लिखित त्रि० उद्+लिख-क्त । उत्कीर्णे तनूकृते उपरि लिखिते, चित्रिते च ।
उल्लेख पु०उद्+लिख-घञ् । उच्चारणे,अलङ्कारभेदे सा०द०१०प
उल्लेखन न० उद्+लिख-ल्युट् । वमने, खनने, उच्चारणे च
उल्लोच पु० उद्+लोच-घञ् । चन्द्रातपे विताने ।
उल्लोल पु० उद्+लोड़-घञ् डस्य लत्वम् । महातरङ्गे ।
उल्व न० वल-वक् संप्रसारणञ्च । गर्भवेष्टनचर्म्मणि जरायौ ।
उल्वण त्रि० उद्+वण-अच् पृषो० दस्य लः । व्यक्ते, स्पष्टे ।
उ(ष)शती स्त्री० उश-शतृ, वश-शतृ संप्रसारणम् वा । स्त्रियां ङीप् । अकल्याणायां वाचि ।
उशनस् पु० वश-कनसि । भार्गवे शुक्रे । सौ उशना संबुद्धौ उशनन् उशन, उशनः ।
उशीर पु० न० वश-ईरन् किच्च । (खश खश्) वीरणमूले ।
उष वधे, दाहे च भ्वादि०पर०सक०सेट् । ओषति,औषीत् ।
उष वधे दाहे च भ्वादि०पर०सक०वेट् । ओषति औषीत्,औक्षीत्
उष पु०उष-क दिने गुग्गुलौ, रात्रिशेषे, घारन्तिकायां च कामनायुक्ते त्रि० । [च (चड्ड) ।
उषण न० उष-क्युन् । मरिचे । पिप्पल्यां, शुण्ठ्यां चव्यके
उषर्बुध पु० उषसि संध्यायां बुध्यते होमार्थं प्रज्वालने प्रकाशते उषस्+बुध-क अहरादित्वात् रः । अग्नौ, रक्तचित्रके च ।
उषस् न०उष-असि किच्च । प्रत्यूषे, पञ्चपञ्चाशद्घटिकोत्तरकाले
उषसी स्त्री०उषं तापकत्वात् दिवसं स्यति उष+सो-क गौरा० ङीष् । सायं सन्ध्यायाम् ।
उषा स्त्री०उष-क टाप् । "तेजःपरिहानिमुषा भानोरर्द्धोदयं यावदि"ति वराहोक्ते काले वाणराजसुतायाञ्च ।
उषाकल पु० उषायां कलः शब्दोऽस्य । कुक्कुटे ।
उषापति पु० उषाया वाणराजसुतायाः पतिः । अनिरुद्धे कन्दर्पात्मजे कृष्णपौत्रे । उषाकान्तादयोऽप्यत्र ।

**उषित** त्रि॰ उष-क्त । पर्य्युषिते दग्धे च । वस-क्त । स्थिते ।
**उष्ट्र** पु॰उष-ष्ट्रन् कित्त् । स्वनामख्याते पशुभेदे, वाह्यरथे च ।
**उष्ण** पु॰उष-नक् । ग्रीष्मे ऋतौ, आतपे, पलाण्डौ नरकभेदे, शीतभिन्ने स्पर्शे च । तद्वति, आलस्यरहिते दक्षे च त्रि॰।
**उष्णक** त्रि॰ उष्णमिव करोति कन् । अनलसे, चिप्रकारिणि च उष्णं करोति उष्ण+णिच् । ण्वुल् ज्वरे पु॰ ।
**उष्णगु** पु॰ उष्णा गावः किरणा अस्य । सूर्य्ये । उष्णरश्मिरप्यत्र
**उष्णनदी** स्त्री॰ कर्म॰ "यमद्वारे महाघोरे तप्ता वैतरणी नदी'त्युक्तायाम् उष्णनद्यां वैतरण्याम् ।
**उष्णवारण** न॰ उष्णं वारयति वृ-णिच्-ल्यु । आतपत्रे, छत्रे
**उष्णवीर्य्य** पु॰ उष्णरूपं वीर्य्यमस्य । शिशुमाराख्ये जलजन्तौ। उष्णवीर्य्यवति त्रि॰ ।
**उष्णांशु** पु॰ उष्णा अंशवो यस्य । सूर्य्ये ।
**उष्णागम** पु॰ उष्णस्यागमोऽत्रिन् । निदाघकाले ।
**उष्णासह** पु॰ उष्णं आसह्यतेऽत्र आ+सह-अच् । हेमन्ते ऋतौ । उष्णं न सहते अच् । असह्यष्णे त्रि॰ ।
**उष्णिका** स्त्री॰अल्पमन्नमस्याम् अल्पार्थे कन् नि॰ अन्नस्य उष्णादेशः। यवाग्वाम् (याउ)। उष्णकशब्दात् टाप् । दयायाम्
**उष्णिह्** स्त्री॰ उत्स्निह्यति क्विन् नि॰ षत्वम् । सप्ताक्षरपादके छन्दोभेदे । स्वादौ उष्णिक् उष्णिग्भ्याम् ।
**उष्णीष** पु॰ न॰ उष्णमीषते हिनस्ति ईष-क शक॰ पररूपम् । शिरोवेष्टनवस्त्रे, (पागडी) किरीटे च ।
**उष्णोपगम** पु॰ उष्णस्य उपगमोऽत्र । निदाघकाले ।
**उष्म** पु॰ उष-मक् । निदाघे, आतपे, ग्रीष्मे ऋतौ च ।
**उष्मपा** पु॰ उष्मं पिबन्ति पा-क्विप् । भृगोः पुत्रे पितृगणभेदे।
**उस्र** पु॰ वसन्ति रसा अत्र वस-रक् । किरणे, सूर्य्यकिरणानां जलहेतुत्वात् रसवत्त्वम् । वृषे च! सुरभ्यां उपचित्रा लतायां च स्त्री॰ । [उवोह जहतुः
**उह** बधे भ्वादि॰पर॰सक॰सेट् । ओहति औहत्, औहीत्,
**उह** अव्य॰ उ च ह च द्व॰ । संबोधने, एवार्थे च ।
**उहह** अव्य॰ उह च ह च । सम्बोधने । [कर्म्मणि च ।
**उह्यमान** त्रि॰ वह-कर्म्मणि शानच् । आकृष्यमाणे, वहन-

## ऊ

**ऊ** अव्य॰ वेञ् क्विप् । संबोधने, वाक्यारम्भे, दयायां, रक्षायाञ्च
**ऊ** पु॰अवतीति अव-क्विप् ऊठ्। महादेवे चन्द्रे च। पालके त्रि॰
**ऊत** त्रि॰ ऊय-तन्तुसन्ताने क्त । स्यूते, स्रलेया ग्रथिते च ।
**ऊति** स्त्री॰ ऊय-क्तिन् । स्यूतौ । अव-क्तिन् नि॰ । रक्षणे, लीलायां, चरणे च । [क्षीराधारे आपीने (मेड़)
**ऊधस्** न॰ उन्द-असुन् निपा॰ उतोदीर्घः । स्त्रीगव्यादेः
**ऊधस्य** न॰ ऊधसि भवम् ऊधस्+यत् । दुग्धे ।
**ऊन** परिहाणे अदन्तचुरा॰ उभ॰ अक॰ सेट् । ऊनयति ते औनिन-त् त औनयीत् औनयिष्ट ।
**ऊन** त्रि॰ ऊन-हानौ अच् । हीने, असंपूर्णे च ।
**ऊम्** अव्य॰ ऊय-मुक् । रोषोक्तौ, प्रश्ने, निन्दायां, स्पर्द्धायाञ्च
**ऊय** तन्तुसन्ताने भ्वा॰ आत्म॰सक॰सेट् । ऊयते औयिष्ट ।
**ऊररी** अव्य॰ ऊय-ररीक् । अङ्गीकारे, विस्तारे च ।
**ऊरव्य** पु॰ ऊरु+भवार्थे यत् । वैश्ये । तस्य ब्रह्मण ऊरुतो जन्म 'ऊरू वैश्य' इति श्रुतेः प्रसिद्धम् । ऊरुसम्भवे त्रि॰।
**ऊरी** अव्य॰ ऊय-रीक् । अङ्गीकारे, विस्तारे च ।
**ऊरु** पु॰ ऊर्णूयते आच्छाद्यते ऊर्णु-कर्म्मणि कु नुलोपश्च । जानूपरिभागे ।
**ऊरुज** पु॰ ऊरोर्ब्रह्मण ऊरोर्जायते जन-ड । वैश्ये ।
**ऊरुपर्व्वन्** पु॰ ऊरोः पर्वेव । जानुनि (हांटु)
**ऊरुस्तम्भ** पु॰ ऊरुं स्तभ्नाति अण् । स्वनामख्याते रोगे ।
**ऊरुस्तम्भा** स्त्री॰ऊरोरुपमानभूतः स्तम्भो यस्याः। कदलीवृत्ते ।
**ऊर्ज्ज** जीवने बले च चु॰ उभ॰ अक॰ सेट् । ऊर्ज्जयति, ते और्ज्जिजत् त ।
**ऊर्ज्ज** पु॰ऊर्ज्ज-आधारे घञ् । कार्त्तिके मासि । भावे घञ् । बले, उत्साहे च । अहनि सान्तोऽप्ययमत्रार्थे ।
**ऊर्ज्जस्वल** त्रि॰ ऊर्ज्जस्+अस्त्यर्थे वलच् । बलवति । विनि । ऊर्ज्जस्वीत्यप्यत्र ।
**ऊर्ज्जित** त्रि॰ ऊर्ज्ज-क्त । बलातिशययुक्ते, वृद्धियुक्ते च ।
**ऊर्णनाभ** पु॰ ऊर्णेव तन्तुर्नाभावस्य अच् समा॰ ह्रस्वः । मर्कटे (माकडसा) अजभावे ऊर्णनाभिरप्यत्र भ्रुवोर्मध्यस्थे महापुरुषचिह्ने आवर्त्ताकारे लोमसङ्घये च ।
**ऊर्णा** स्त्री॰ ऊर्णु-करणे ड । मेषलोमनि ।
**ऊर्णायु** पु॰ ऊर्णाः सन्त्यस्य युच् । मेषे, कम्बले, ऊर्णनाभे, चणभङ्गुरे च ।
**ऊर्णु** आच्छादने अदा॰ उभ॰ सक॰ सेट् । ऊर्णोति, ऊर्णुते, और्णावीत् और्णुवीत् और्णवीत् और्णविष्ट और्णविष्ट ।
**ऊर्द्ध** त्रि॰ उद् हाङ्-ड पृषो॰ ऊरादेशः । उच्चे उपरि च
**ऊर्द्धक** पु॰ ऊर्द्धः सन् कायति शब्दायते । मृदङ्गभेदे स च गोपुच्छवदाकारस्त्रितालपरिमितः मुखेऽष्टाङ्गुलः ऊर्द्धं धृत्वा वाद्यते । [तुङ्गे उपरि च
**ऊर्द्ध** त्रि॰ उत् उपरि ध्वन्यते ध्वन-ड आदेरुरादेशः । उच्चे

ऊर्द्धकण्ठी स्त्री० ऊर्द्धः कण्ठः मुखमस्याः ब० गौरा०ङीष्। महाशतावरीलतायाम् ।

ऊर्द्धजानु त्रि०ऊर्द्धे जानुनी यस्य। उपरिभागे स्थूलजानुयुक्ते

ऊर्द्धज्ञु त्रि० ऊर्द्धे जानुनी यस्य जानुनो वा ज्ञु । उपरिभागे स्थूलजानुयुक्ते । [गजारातौ पशुभेदे

ऊर्द्धपाद पु०ऊर्द्धाः पृष्ठस्थाःचत्वारः पादा अस्य । शरभाख्ये

ऊर्द्धपुण्ड्र पु० ऊर्द्ध ऊर्द्धमुखः पुण्ड्रः इक्षुयष्टिरिव । ललाटस्थे ऊर्द्धमुखे पुण्ड्रेक्षुवत् रेखात्रयात्मके तिलकभेदे । तद्धारणे विधिनिषेधादिकं हृहदभिधाने वक्ष्यते ।

ऊर्द्धम् अव्य० उद्-ह्वेञ् डमु आदेरूरादेशश्च । ऊर्द्धशब्दार्थे ।

ऊर्द्धमान न० ऊर्द्धमारोप्य मीयते येन मा-ल्युट् । पलकर्षादिमिते पाषाणादौ (वाटखारा) । तेन हि तुलादावारोपितेन स्वर्णादेर्गुरुत्वमुन्मीयते । उच्चताप रच्छेदकपरिमाणे च ।

ऊर्द्धरेतस् पु० ऊर्द्धं न पतत् रेतो यस्य । महादेवे,सनकादौ सन्न्यासिनि, भीष्मे च ।

ऊर्द्धलिङ्ग पु० ऊर्द्धमुत्कृष्टं लिङ्गं चिह्नमस्य । महादेवे ऊर्द्ध लिङ्गं विरूपाक्षमिति सन्ध्याङ्गमन्त्रः ।

ऊर्द्धलोक पु० कर्म्म० । स्वर्गे ।

ऊर्द्धासित पु० ऊर्द्धमुपरिभागे असितः कृष्णः आसितो वा । कारवेल्ल (करला) ऊर्द्धोपविष्टे त्रि०।

ऊर्म्मि पु० स्त्री०ऋ-मि-अर्त्तेरुच्च । तरङ्गे, प्रकाशे, वेगे, वस्त्रसङ्कोचरेखायाम्, पीडायाम्, उत्कण्ठायाम्, बुभुक्षादिषु, षट्सु च 'यथा बुभुक्षा च पिपासा च प्राणस्य, मनसः स्मृतौ । शोकमोहौ,शरीरस्य जराम्मृत्यू षडूर्म्मयः' इति । "पङ्क्तीकृतानामश्वानां गमनेऽवनमनाकृतिः । अतिवेग समायुक्ता गतिरूर्म्मिरुदाहृते'त्युक्तलक्षणायामश्वगतौ स्त्री०

ऊर्म्मिका स्त्री० ऊर्म्मिरिव कायति कै-क । तरङ्गवत्प्रकाशमाने अङ्गुरीयके । स्वार्थे कन् । तरङ्गादौ च ।

ऊर्म्मिमत् त्रि० ऊर्म्मिरिव वक्रताऽस्त्यस्य मतुप् यवा० मस्य न वः । वक्रे तरङ्गवति च ।

ऊर्म्मिमालिन् पु० ऊर्म्मिमालाऽस्त्यस्य इनि । समुद्रे ।

ऊष पु०ऊष-रुजायां क । कारन्दि, प्रभाते,रन्ध्रे चन्दनाद्रौ च

ऊषण न० ऊष-ल्युट् । मरिचे,पिप्पलीमूले,शुण्ठ्याञ्च । (चिता) चित्रके पु० । पिप्पल्यां चव्ये च (चइ) स्त्री० ।

ऊषर त्रि० ऊष+मत्वर्थीयो रः । ऊषवति क्षारमृत्तिकायुक्ते देशे यस्मिन्नुप्तं बीजं न प्ररोहति ।

ऊषरज न० ऊषराज्जायते जन-ड । (पाङ्गा) लवणभेदे ।

ऊषवत् त्रि० ऊष-मतुप् मस्य वः । ऊषरभूमौ ।

ऊष्मन् पु० ऊष-मनिन् । शोष्म व्याकरणोक्तेषु सोष्मवायुनोच्चार्य्यमाणेषु शषसहरूपेषु वर्णेषु ।

ऊह वितर्के भ्वादि० आत्म० सक० सेट् । ऊहते औहिष्ट ।

ऊह पु० ऊह-घञ् वितर्के आगमाविरोधिना तर्केण आगमार्थस्य संशयपूर्व्वपक्षनिवारणेन, उत्तरपक्षव्यवस्थापनेन निर्णयरूपे परीक्षणे, अनन्वितार्थकविभक्तिलिङ्गत्यागपूर्व्वके अन्वययोग्यविभक्त्यादिकल्पने, यथा पार्व्वणे सौम्यास इति बहुवचनमन्वितमपि एकोद्दिष्टे अनन्वितत्वात् सौम्य इत्येकवचनान्ततया कल्पनम् पदान्तरेणाकाङ्क्षापूरणे च । [च ।

ऊहा स्त्री० ऊह अ स्त्रीत्वात् टाप् । अध्याहारे ऊहशब्दार्थे

## ऋ

ऋ गतौ भ्वा०पर०सक०अनिट् । ऋच्छति। आरत् आर्षीत् ।

ऋ गतौ जुहोत्यादि० पर०सक०अनिट् । इयर्त्ति आरत् ।

ऋ हिंसायां स्वा०पर०सक०अनिट् । ऋणोति । आर्षीत् ।

ऋक्थ न० ऋच-थक् । धने स्वर्णे,स्मृतिप्रसिद्धे दायरूपे धने च

ऋक्ष पु० ऋष-स किच्च । भल्लूके। नक्षत्रे मेषादौ च पु० न० ।

ऋक्षगन्धा स्त्री० ऋक्षान् गन्धयति हिनस्ति गन्ध-अच् । ऋषि जाङ्गलीवृक्षे. महाश्वेतायां, क्षीरविदार्य्याञ्च ।

ऋक्षगिरि पु० कर्म्म० । कुलाचलभेदे ऋक्षनामके पर्व्वते ।

ऋक्षराज पु० ऋक्षाणां राजा त० टच् । जाम्बवति, चन्द्रे च

ऋक्षवत् पु० ऋक्षाः सन्त्यस्मिन् मतुप् मस्य वः। नर्म्मदातीरस्थे पर्व्वतभेदे ।

ऋग्वेद पु० ऋक्प्रधानो वेदः । देवदैवत्ये स्वनामख्याते वेदभेदे

ऋच स्तुतौ तुदा०पर० सक० सेट् । ऋचति आर्चीत् ।

ऋच् स्त्री०ऋच्-क्विप् ।अर्थवशेन नियताक्षरपादयुते वेदांशे ।

ऋच्छ मोहे मूर्त्तौ गमने च तुदा० पर०सक०अक०च। सेट् । ऋच्छति आर्च्छीत् । आनर्च्छ । [आन्र्छे

ऋज गतौ अर्जने च भ्वा०आत्म०सक० सेट् । अर्जते आर्जिष्ट

ऋजीष न० ऋज-ईषन् किच्च । भर्ज्जनपात्रे कटाहादौ । धने, नरकभेदे च ।

ऋजु त्रि० ऋज-कु । सरले। स्त्रियां वा ङीष् ऋज्वी ऋजुः ।

ऋण गतौ तना०उभ०सक०सेट् । अर्णोति ऋणोति, ऋणुते आर्णीत् आर्णिष्ट ।

ऋण न० ऋ-क्त नि० नत्वम् । अधमर्णेन उत्तमर्णात् पुनर्देयत्वेनाभ्युपगम्य गृहीते धने, (धार) जले,दुर्गे, दुर्गभूमौ च । देवर्षिपितृगणोद्देशेन यथाक्रम यज्ञवेदाध्ययनपुत्रोत्पादनरूपे ऽवश्यकार्य्यकर्त्तव्ये ऋणमन्त्यमवेक्षीति रघुः ।

**ऋणमत्कुण** पु० इदम् ऋणं मम देयमिति कुणति अभ्युपगम्य शब्दायते ऋण+अस्मद् कुण-क। नग्नके प्रतिभुवि (जामिन)

**ऋणमार्गण** ऋणं परकीयमृणमात्मीयत्वेन मार्गयति चुरा० मृग-ल्युट्। प्रतिभुवि। (जामिन)।

**ऋणमुक्ति** स्त्री० मुच-क्तिन् ६त०। ऋणशोधने।

**ऋणादान** न० ऋणस्यादानम्। उत्तमर्णेनाधमर्णात् दत्तधनतुल्यधनस्य सवृद्धिकग्रहणे अष्टादशव्यवहारमध्ये व्यवहारभेदे। "तेषामाद्यमृणादान"मित्यादि स्मृतिः।

**ऋणिन्** पु० त्रि० ऋण+मत्वर्थीय इनि। ऋणवति अधमर्णे ऋणग्रस्ते 'ऋणी न स्याद् यथा पिते'ति स्मृतिः।

**ऋत** गतौ (सौत्रः) पर० सक० सेट्। ऋतीयते आर्त्तीयिष्ट आर्त्तिष्ट

**ऋत** न० ऋ-क्त। 'ऋतमुञ्छशिलं ज्ञेय'मित्युक्तेः ब्राह्मणस्य उपजीव्यवृत्तौ मोक्षे, जले, कर्म्मफले "ऋतं पिबन्ता"विति श्रुतिः सुप्रिये वाक्ये मानसादिसत्ये च। दीप्ते, सत्ये, पूजिते च त्रि०।

**ऋतधामन्** पु० ऋतं सत्यं धाम यस्य। परमेश्वरे, विष्णौ च।

**ऋतम्** अव्य० ऋत-कमि। सत्यमित्यर्थे।

**ऋतम्भरा** स्त्री० ऋतम् बिभर्त्ति ऋतम्+भृ-अच्। योगशास्त्रप्रसिद्धे विपर्य्यासशून्ये यथार्थज्ञानरूपे चित्तवृत्तिभेदे।

**ऋति** स्त्री० ऋ-क्तिन्। गतौ स्पर्द्धायाम् निन्दायाञ्च। कर्म्मणि क्तिन्। वर्त्मनि मङ्गले च।

**ऋतु** पु० ऋ-तु किच्च। 'शिशिरः पुष्पसमयो ग्रीष्मो वर्षा शरद्धिमः। माघादिमासयुग्मैस्तु ऋतवः षट् क्रमादिमे' इत्युक्ते कालभेदे। शोणितदर्शनयुक्ते गर्भधारणयोग्ये स्त्रीणामवस्थाभेदे "ऋतुः स्वाभाविकः स्त्रीणां रात्रयः षोड़श स्मृताः" इति मनुः। दीप्तौ मासे च।

**ऋतुप्राप्त** त्रि० ऋतुस्तद्योग्यः पुष्पादिः प्राप्तोऽनेन, फलेग्रहौ [अवन्ध्यवृक्षे।

**ऋतुमती** स्त्री० ऋतु+मतुप्। रजस्वलायां स्त्रीधर्म्मिण्याम्।

**ऋतुराज** पु० ऋतूनां राजा ६त० टच् समा०। वसन्ते ऋतौ।

**ऋतुवृत्ति** पु० ऋतूनां वृत्तिः पर्य्यायेणावर्त्तना यत्र। वत्सरे।

**ऋते** अव्य० ऋत (सौत्रः) के। वर्ज्जने विनार्थे च।

**ऋत्विज्** ऋतु+यज-किन्। याजके, 'अग्न्याधेयं पाकयज्ञानग्निष्टोमादिकान् मखान्। यः करोति वृतो यस्य स तस्यर्त्विगिहोच्यते" इति मनूक्ते स्वानुष्ठेयवैदिकादिकर्म्मकरे।

**ऋद्ध** न० ऋध-क्त। पक्वमर्द्दितधान्ये सिद्धान्ते च। समृद्धे सम्पन्ने च त्रि०।

**ऋद्धि** स्त्री० ऋध-क्तिन्। वृद्धौ, देवभेदे, ओषधिभेदे च।

**ऋध** वृद्धौ दिवा० स्वा० च पर० अक० सेट्। ऋध्यति ऋध्नोति आर्द्धीत् आर्द्धत्।

**ऋफ** दाने हिंसायां निन्दायां युद्धे च सक० श्लाघायां अक० [तुदा०पर०सेट्। ऋफति आर्फीत्।

**ऋभु** पु० अरि स्वर्गे अदतौ वा भवति ऋ+भू-डु। देवे।

**ऋभुक्ष** पु० ऋभवो देवाः क्षियन्ति वसन्त्यत्र क्षि+ड। स्वर्गे वज्रे इन्द्रे च। [स्वादौ ऋभुक्षाः ऋभुक्षाणौ।

**ऋभुक्षिन्** पु० ऋभुक्षः वज्रं स्वर्गोवाऽस्यास्ति इनि। इन्द्रे

**ऋष** गतौ तुदा०पर०सक० सेट्। ऋषति आर्षीत्।

**ऋषभ** पु० ऋष-अभक्। वृषभे, ओषधिभेदे, मुनिभेदे च।

**ऋषभतर** पु० तनुः ऋषभः तनुत्वे ष्टरच्। भारवहने मन्दशक्तौ वृषभे। जातित्वेन स्त्रियां ङीप् वृषभतरी।

**ऋषभध्वज** पु० ऋषभो ध्वजो यस्य। शिवे। वृषभध्वजोऽप्यत्र

**ऋषभा** स्त्री० ऋषभ इवाचरति ऋषभ+क्विप्-अच्। पुमाकारायां स्त्रियां, शूकशिम्बयाम् शिवालतायाञ्च।

**ऋषि** पु० ऋष-इन् किच्च। वेदे, मन्त्रद्रष्टरि मुनौ, अनुष्ठेयकर्म्मज्ञापकस्तत्तदाचार्य्ये, गोत्रप्रवरप्रवर्त्तके मुनौ च।

**ऋषियज्ञ** पु० ऋष्युद्देश्यको यज्ञः। ब्रह्मयज्ञे वेदाध्ययने।

**ऋष्टि** स्त्री० ऋष-करणे क्तिन्। उभयतो धारायुक्ते खड्गे।

**ऋष्य** पु० ऋष-क्यप्। मृगभेदे।

**ऋष्यगन्धा** स्त्री० ऋष्यस्य गन्ध इव गन्धो यस्याः। वृद्धदारके [वृक्षे

**ऋष्यप्रोक्ता** स्त्री० ऋषिभिरप्रोक्ता। शतावर्य्याम्, अतिबलायाम्, शूकशिम्बीवृक्षे च।

**ऋष्यमूक** पु० ऋष्यो मृगो मूको यत्र। 'ऋष्यमूकस्तु पम्पायाः पुरतः पुष्पितद्रुम' इति रामायणोक्ते पर्वतभेदे।

**ऋष्यशृङ्ग** पु० ऋष्यस्य मृगभेदस्य शृङ्गमिव शृङ्गमस्य। विभाण्डकपुत्रे लोमपादराजकन्यायाः शान्तायाः पत्यौ।

## ॠ

**ॠ** गतौ जुहो०पर०सक०सेट्। आर्त्ति आरीत्। आर आरतुः।

## ए

**ए** अव्य० इण्-विच्। दयायां, स्मृतौ आमन्त्रणे, असूयायां, आह्वाने च। विष्णौ पु०।

**एक** त्रि० इण्-कन्। एकत्वरूपप्रथमसंख्यान्विते, केवले, मुख्ये, अन्यार्थे, सत्ये, अद्वितीये, समाने, अल्पे च।

**एकक** त्रि० एक+कन्। असहाये। [परस्परकारके काले च।

**एककार्य्य** त्रि० एकं कार्य्यं प्रयोजनमस्य। एकरूपकार्य्यकरे,

**एकगुरु** पु० एकोऽभिन्नो गुरुर्यस्य। समानाध्यापके सतीर्थ्ये।

**एकचक्र** न० एकं चक्रं यत्र। हरिरथे। सूर्य्यरथे पु०।